

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

BEKİR B. AHMED MUSANNİFEK
VE ŞERHU'L-ALÂKA ADLI ESERİ

ALİ KOÇAK

ORCID: 0000-0001-7734-5734

ResearcherID: HDL-9507-2022

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ EMİNOĞLU

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali KOÇAK
	Numarası	22810601987
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali EMİNOĞLU
	Tezin Adı	BEKİR B. AHMED MUŞANNİFEK VE ŞERHU'L-'ALÂKA ADLI ESERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan BEKİR B. AHMED MUŞANNİFEK VE ŞERHU'L-'ALÂKA ADLI ESERİ başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğretim Üyesi	Ali EMİNOĞLU	
2	Prof. Dr.	Mücahit KÜÇÜKSARI	
3	Dr. Öğretim Üyesi	Mehmet YENİCE	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ali KOÇAK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali KOÇAK		
	Numarası	22810601987		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ EMİNOĞLU		
Tezin Adı	BEKİR B. AHMED MUŞANNİFEK VE ŞERHU'L- 'ALÂKA ADLI ESERİ			

Osmanlı kültür coğrafyasında İslami ilimlerin anlaşılması ve yorumlanması için Arapça gramerine dair birçok eser telif edilmiştir. Aynı zamanda Arapçanın daha iyi anlaşılması ve İslami ilimlerdeki edebi sanatların ortaya çıkarılması amacıyla birçok belâgat eserleri de yazılmıştır. Bu çalışmalar arasında öne çıkan eserlerden biri de XVIII. yüzyılın Osmanlı âlimlerinden Mahmud b. Abdullah el-Antâkî tarafından telif edilen “el-‘Alâka” adlı metindir. Söz konusu eser, Osmanlı medreselerinde uzun yıllar boyunca okutulmuş ve birçok şerh, hâşiye ve tercüme türündeki çalışmaların konusu olmuştur.

Mahmud el-Antâkî'nin bu eseri üzerine talebesi Bekir b. Ahmed Muşannifek tarafından yazılan “Şerhu'l-'alâka” adlı eser, gerek Muşannifek'in el-Antâkî'nin talebesi olması gerekse el-'Alâka'nın ilk şerhlerinden biri olması itibarı ile dikkat çekmektedir. Bu sebeple el-'Alâka'nın daha iyi anlaşılması ve hoca-talebe arasında tevarüs eden kültürel birikimin ortaya çıkarılması açısından bu eserin incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, belâgat ilminin tanımı ve tarihçesi hakkında özet bir bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde, el-'Alâka'nın müellifi olan Mahmud b. Abdullah el-Antâkî'nin hayatı, müderrisliği, ilmî kişiliği ve el-'Alâka'nın telif tarihi ve sebebi ile muhtevası tahlil edildikten sonra eser üzerine yapılan şerh, hâşiye ve tercüme çalışmaları incelenmiştir. İkinci bölümde, el-'Alâka'nın şarihi olan Bekir b. Ahmed'in yaşadığı dönemin siyasî ve ilmî durumu ile Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatı hakkında malumatlar verildikten sonra eserin; müellife aidiyeti, telif tarihi ve yeri, telif sebebi ile ilgili detaylı bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise eserin muhtevası, eserde takip edilen yöntem ve eserin istişhâd sistemi ile diğer el-'Alâka şerhleri arasındaki konumu detaylı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Beyan, el-'Alâka, Mahmud el-Antâkî, Muşannifek.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ali KOÇAK		
	Student Number	22810601987		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DR. LECTURER ALİ EMİNOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	BAKR B. AHMED MUSANNEFAK AND HIS WORK CALLED SHARH AL-ALAQA			

In the Ottoman cultural geography, many works on Arabic grammar were written for the understanding and interpretation of Islamic sciences. At the same time, many works of eloquence were written in order to better understand Arabic and to reveal the literary arts in Islamic sciences. One of the prominent works among these works is the text titled "al-alāqa" written by Mahmud b. Abdullah al-Antāqī, one of the Ottoman scholars of the eighteenth century. This work was taught in Ottoman madrasas for many years and was the subject of many commentaries, glosses and translations.

"Sharh al-'Alaqa", which was written by his student Bakr b. Ahmad Musannifak on this work of Mahmud al-'Antāqī, draws attention both because Musannifak was al-'Antāqī's student and because it is one of the first commentaries of al-'Alaqa. For this reason, it is important to examine this work in order to better understand al-Alaqa and to reveal the cultural accumulation passed down between teacher and student.

This study consists of an introduction and three chapters. In the introduction, a brief information about the definition and history of the science of eloquence is presented. In the first chapter, after analyzing the life of Mahmud b. Abdullah al-Antāqī, the author of al-Alāqa, his life as a scholar, his scholarly personality, the date and reason for the composition of al-Alāqa, and its content, the commentaries, glosses, and translations on the work are analyzed. In the second part, after giving information about the political and scholarly situation of the period in which Bakr b. Ahmad, the commentator of al-'Alaqa, lived and the life of Bakr b. Ahmad Musannifak, detailed information about the authorship of the work, the date and place of its composition, and the reason for its composition is presented. In the third part, the content of the work, the method followed in the work, and the position of the work among the other commentaries of al-'Alaqa with the system of istishhād are discussed in detail.

Keywords: Rhetoric, Bayan, al-'Alaqa, Mahmud al-Antāqī, Musannifak.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	vii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	viii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Kaynak Analizi	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.4. Araştırmanın Kaynak Analizi	6
2. Belâgat İlminin Tanımı ve Tarihçesi	8
2.1. Belâgat İlminin Tanımı	8
2.1.1. Me‘ânî İlmi	11
2.1.2. Bedî‘ İlmi	11
2.1.3. Beyân İlmi.....	12
2.2. Belâgat İlminin Genel Tarihî Seyri	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
MAHMUD EL-ANTÂKÎ’NİN HAYATI VE EL-‘ALÂKA ADLI ESERİ....	20
1.1. Mahmud el-Antâkî’nin Hayatı	20
1.1.1. Doğumu, Adı ve Nisbesi	20
1.1.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları	21
1.1.3. Müderrisliği ve Öğrencileri.....	22
1.1.4. İlmî Kişiliği	24
1.1.5. Vefatı ve Kabri.....	25
1.1.6. Eserleri	26
1.2. el-‘Alâka Adlı Eseri	26
1.2.1. Eserin Telif Tarihi ve Sebebi	26
1.2.2. <i>el-‘Alâka</i> ’nın Muhteva Bakımından İncelenmesi	27
1.2.3. <i>el-‘Alâka</i> Üzerine Yapılan Çalışmalar	36
1.2.3.1. Şerhu’l-‘Alâka.....	36
1.2.3.2. Şerhu’l-İsti‘âre li’l-‘Antâkî	37
1.2.3.3. Şerhu’l-‘Alâka li’Hâfız Seyyid Efendi	38
İKİNCİ BÖLÜM	
BEKİR B. AHMED MUŞANNİFEK’İN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ, HAYATI VE ESERİ	40
2.1. Bekir b. Ahmed Muşannifek’in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri....	40
2.1.1. Siyâsî Durum.....	40
2.1.1.1. Sultan III. Ahmed Devri (1703-1730).....	40
2.1.1.2. Sultan I. Mahmud Devri (1730-1754).....	43
2.1.2. İlmî Durum.....	45

2.2. Hayatı.....	46
2.3. Eserleri	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ŞERHU'L- 'ALÂKA ADLI ESERİN ÖZELLİKLERİ.....	49
3.1. Şerhu'l- 'Alâka.....	49
3.1.1. Eserin İsmi, Müellife Aidiyeti	49
3.1.2. Eserin Telif Tarihi ve Yeri	50
3.1.3. Eserin Telif Sebebi.....	51
3.2. Eserin Muhtevası	52
3.2.1. Mukaddime	53
3.2.2. Hakikat	59
3.2.3. Mecâz.....	59
3.2.4. Kinâye	60
3.2.5. Mecâz-ı Mürsel	61
3.2.6. Mecâz-ı İstiâre.....	63
3.2.7. Kinâye	67
3.2.8. Tetimme	67
3.2.9. Tezyîl	68
3.3. Eserde Takip Edilen Yöntem.....	69
3.3.1. Eseri Sunuş Yöntemi.....	69
3.3.2. Eserin İstişhâd Sistemi	77
3.3.2.1. Kur'ân-Kerim'den Yapılan İstişhâdlar.....	78
3.3.2.2. Hadislerden Yapılan İstişhâdlar	79
3.3.2.3. Şiirlerden Yapılan İstişhâdlar.....	80
3.3.2.4. Deyimlerden Yapılan İstişhâdlar	85
3.4. Eserin Kaynakları.....	86
3.4.1. Sözlük ve Edebiyat Kitapları	86
3.4.2. Belâgat Kitapları	87
3.4.3. Tefsir ve Usûl-İ Fıkıh Kitapları	90
3.4.4. Hadis Kitapları	91
3.4.5. Akâid ve Duâ Kitapları	92
3.5. Eserin Emsâli Arasındaki Yeri.....	93
SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	98

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. <i>el- 'Alâka</i> Metni Genel Görünümü.....	28
Tablo 1. 2. Mecâz-ı Mürsel Alâkaları.....	30
Tablo 1. 3. İstiâre ile İlgili Ekoller.....	33
Tablo 1. 4. Cumhûra Göre İstiâre.....	34
Tablo 1. 5. es-Sekkâkî'ye Göre İstiâre.....	35
Tablo 1. 6. Haţîb-ü Dımaşq'a Göre İstiâre.....	36
Tablo 1.7. <i>Şerhu'l- 'Alâka</i> 'nın muhteva olarak özeti.....	53

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	İbn
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
byy.	Baskı yeri yok
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
k.s.	Kuddise sırruh
Mtb.	Matbaa
M.	Miladî
öl.	Ölümü
s.a.v.	Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem
S	Sayı
s.	Sayfa
thk.	Tahkik Eden
trc.	Tercüme Eden
tsz.	Tarihsiz
y.y.	Yayıncı Yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

أ : e, a	س : S, s
إ : i	ش : Ş, ş
أ : u	ص : Ş, ş
آ, ا, ى : Â, â	ض : Ž/ D, ž/ d
و : Ū, ū	ط : T, t
ي : Î, î	ظ : Z, z
ء : e	ع : ‘
ب : B, b	غ : Ğ, ğ
ت : T, t	ف : F, f
ث : S, s	ق : K, k
ج : C, c	ك : K, k
ح : H, h	ل : L, l
خ : H, h	م : M, m
د : D, d	ن : N, n
ذ : Z, z	و : V, v
ر : R, r	ه : H, h
ز : Z, z	ى : Y, y

Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi, kimi zaman şahıs adları, eser isimleri ve künyeler ile kimi zamanda bazı kelimelerin telaffuzunu göstermek amacıyla kullanılmıştır. Türkçede yaygın olarak kullanılan özel isimlerde transkripsiyon uygulanmamış, bu isimler Türkçe yazım kurallarına uygun olarak "Ahmed, Bekir, Mahmud... vb." şeklinde yazılmıştır.

ÖN SÖZ

Belâgat araştırmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in inmesiyle başlamış olan bir ilim dalı olarak kabul edilebilir. Zira Kur'ân, beyân ilmindeki hakikatleri, mecâzı, kinâyeyi, istiâreyi, teşbîhi ve me'ânî ile bedî' ilmindeki edebi sanatları içinde barındıran benzersiz bir metindir. Dolayısıyla, Kur'ân-ı Kerîm'in ve diğer Arapça metinlerin anlaşılması ve yorumlanması, belâgat ilminin prensiplerini ve yöntemlerini bilmeyi gerektirmektedir. Bu ilim, ilk dönemlerde nahiv, edebiyat, lügat ve tefsir bilimleri içerisinde ele alınırken, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş ve birçok otorite tarafından sistemleştirilmiştir. Günümüze değin, belâgat ilmi ile ilgili birçok değerli eser yazılmış ve bunların üzerlerine şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Mahmud el-Antâkî'nin (öl. 1161/1748) beyân ilmine dair telif etmiş olduğu “*el-‘Alâka*” adlı eseri bu sahada temayüz etmiştir. Eser uzun yıllar boyunca Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve büyük bir ilgi görmüştür. Bu rağbetin sonucu, eser üzerine birçok şerh ve haşiye çalışması yapılmıştır. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in (öl. 1149/1737) bu eser üzerine telif ettiği *Şerhu'l-‘Alâka*'sı alanın önemli örneklerindedir.

Bekir b. Ahmed Muşannifek'in “*Şerhu'l-‘Alâka*” adlı eserini tercih edilmesinin temel sebepleri, bu şerhin araştırmamıza göre daha önce akademik düzeyde bir incelemeye tabi tutulmamış olması, sağlam ve güvenilir kaynaklara dayanması ve yazarının konuları bilimsel bir üslupla işleyerek; Kur'an, hadis ve şiir örnekleri sunmasıdır. Ayrıca, bu eseri önemli kılan bir diğer faktör ise şârihin, *el-‘Alâka*'nın müellifi olan Mahmud el-Antâkî'nin talebesi olmasıdır. Hocasından öğrendiklerini eserine kaydetmesinin yanı sıra, beyân ilmi konularına farklı bir bakış açısı getirmesi dikkat çekicidir. Bu nedenle Bekir b. Ahmed Muşannifek'in eserinin muhteva ve metod açısından incelenmesi, müellifin ilmi kişiliğine de ışık tutacaktır.

Arkalarından bıraktıkları ilmî eserlerle milletine ve özellikle ilim dünyasına hizmet etmiş âlimlerin yaşamlarının ve bilimsel çalışmalarının araştırılıp tanıtılması, ilmî bir gerekliliktir. Bu çalışma aynı zamanda yeni araştırmacıları da teşvik edici bir özelliğe sahiptir.

Bu düşünceler ışığında, çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde yaşamış müelliflerden olan Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatını inceleyerek bilgi sunmayı, ayrıca *Şerhu'l-'Alâka* adlı şerhinin içeriğini, yöntemini tahlil ve kaynaklarını tespit etme amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışmanın konusu “Bekir b. Ahmed Muşannifek ve Şerhu'l-'Alâka Adlı Eseri” olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın önemi, araştırmanın yöntemi ve kullanılan kaynaklar sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca incelenen eser, özellikle beyân kısmını içerdiği için ana konuya girizgâh mahiyetinde belâgat ilminin tanımı ile tarihçesi de ele alınmıştır. Birinci bölümde, metin müellifi Mahmud el-Antâkî'nin hayatı ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde edilen bilgilere yer verilmiştir. Ardından *el-'Alâka* adlı eser ve eser üzerine yazılan şerhler hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde hakkında fazla bilgi bulunmayan Bekir b. Ahmed Muşannifek'in yaşadığı devrin siyâsî ve ilmî yapısına değinerek şârihin, yaşadığı dönemin izlerini yansıtan edebî ve ilmî müktesebatındaki durumu, tarihî kaynakların bilgilerine göre açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise *Şerhu'l-'Alâka*'nın muhtevası, kaynakları, metotları ve asıl metni yorumlama yöntemi yer almıştır. Bu bölümde Muşannifek'in eserinin içeriği ve yöntemi detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışma esnasında desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali Eminoglu'ya yaptığı bilimsel katkılar ve gösterdiği ilgi için müteşekkirim.

Ali KOÇAK

Konya-2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Kaynak Analizi

1.1. Araştırmanın Konusu

İslâm'ın temel kaynaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm, sünnet ve diğer İslâmî ilimlerin doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanması için bu kaynakların asli dili olan Arap dilinin sarf, nahiv ve belâgat açısından iyi anlaşılması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm indirilmeden önce Arap dili ve belâgatine dair yazılı bir eser bulunmamaktaydı. Ancak Kur'ân'ın indirilmesinden sonra onun doğru anlaşılması, söz sanatlarının inceliklerine vâkıf olunması ve öğrenilmesi gayesiyle Arap dili ve belâgati birtakım gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmeler hadis ve diğer İslâmî ilimlerin anlaşılmasına da katkı sağlamıştır.

İslâmiyet'in Arap olmayan milletler arasında yayılmasıyla beraber bu dini kabul eden birçok toplum için Arapça iyi anlaşılması ve öğrenilmesi gerekli bir lisân haline gelmiştir. Türklerin de İslâm dinini kabul etmeleri, birçok alanda Arap toplumu ile ilişki kurmaları Arapçaya olan ilgilerini artırmıştır. Bu nedenle Osmanlı ilim dünyasında Arap dili ve belâgatinin öğrenimine büyük bir ehemmiyet verilmiş ve bu dilin daha iyi anlaşılması için birçok âlim tarafından Arap dili ve belâgati alanında metin, şerh ve hâşiye türünden eserler telif edilmiştir. Ayrıca medreselerde Arap dilinin sarf, nahiv ve belâgat gibi birbirini tamamlayan alanlarında eğitim verilmiştir.

Şerh geleneğinin farklı toplumların ilim geleneğinde var olduğu bilinmektedir. İslâmın zuhûruyla beraber Hz. Peygamber'in Kur'ân'daki bazı hükümleri tefsir etmesi, az bilinen kelimelerin anlamlarını ve Kur'ân'ın bazı ayetlerini açıklaması İslâm kültüründe şerhin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Şerh ve hâşiye geleneğinin özellikle Osmanlılar döneminde yaygınlık kazandığı bilinmektedir. İslâmî ilimler sahasında kaleme alınan ve zengin bir miras oluşturan

şerh türü eserler Arap dili ve belâgati alanında da oldukça zenginlik kazanmıştır.¹

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden büyük belâgat âlimi Mahmud b. Abdullah el-Antâkî (öl. 1160/1747) *el-‘Alâka* adlı muhtasar bir eser telif etmiştir. Mahmud el-Antâkî'nin *el-‘Alâka* adıyla meşhur olan mecâz, mecâz-ı mürselin alâkaları, teşbih, istiâre, kinâye kısımlarından bahseden *Risâletu'l-isti‘âre* ismiyle de bilinen bu eseri; beyân ilmi konusunda yazılmış muhtasar metinlerden biridir. Belâgat alanında önemli bir yer edinmiş eser, yıllarca Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve güzel bir kabul görmüştür.² Eser hakkında birçok şerh yazılmışsa da Bekir b. Ahmed Muşannifek tarafından yazılan *Şerhu'l-‘Alâka* adlı şerh, içeriği, yöntemi ve üslûp açısından çeşitli özellikleriyle öne çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatı ve mezkûr eseri hakkında genel bilgi verilecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı XVIII. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasında belâgat âlimlerinden olan Arap dili ve belâgati sahasında özgün ve muhtasar bir eser telif etmek suretiyle iz bırakan Mahmud el-Antâkî'nin *el-‘Alâka* adlı eserine Bekir b. Ahmed Muşannifek tarafından yazılan *Şerhu'l-‘Alâka* adlı şerhini içerik ve metod açısından incelemektir. Bununla beraber son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatı, eseri, telif yöntemi ve şerh metodu incelenecektir. Ayrıca birçok eserde şerhin müellifi olan Muşannifek ile başka âlimlerin de sıfatı olan “Muşannifek” vasıflı diğer şahsiyetler arasındaki karışıklığı giderme sağlanacaktır. Böylece *Şerhu'l-‘Alâka*'nın şârihi olmasına rağmen yeterince tanınmayan bir âlim tanıtılmış olacaktır.

Arap belâgatının üç temel şubelerini teşkil eden me'ânî, beyân ve bedî

¹ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555-557.

² Osmanlı medreselerinde talebelerin müfredat programı hakkında geniş bilgi için bkz. Fuat Aydın vd. (ed.), *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans* (Mahya Yayınları, 2019), 101; Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 154.

kısımlarından beyân ilmini gayet muhtasar bir tertip ile metin halinde inceleyen *el-'Alâka* adlı eser, belâgat alanında büyük ilgi görmüş ve başucu metin kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu rağbetin bir sonucu olarak eser tafsilatlı şerhlere ve haşiyelere konu olmuştur. Bu denli önem verilip üzerinde klasik anlamda şerh ve haşiye çalışmaları yapılan bu eserin şerhini muhteva ve metot açısından değerlendirmek, bu alanda yapılmış eserler arasındaki yerini ve önemini tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca *el-'Alâka* üzerine yapılan diğer şerhlerle mukayese yaparak ana metnin şerhleri arasındaki ilmi konumunu değerlendirmek bu çalışmamızın temel amaçlarından. Bununla beraber XVIII. yüzyılda yaşamış bir müellifin *Şerhu'l-'Alâka* isimli eserini farklı açılardan tahlil ederek, genel anlamda dil bilimleri, özel olarak ise Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı ile ilgilenenlerin istifadesine sunma amaçlanmıştır. Böylece akademik literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde hem müellifin hem de bahsi geçen eserin Arap dili ve belâgatındaki yeri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Mahmud el-Antakî'nin talebesi olan Muşannifek'in *el-'Alâka*'yı şerh ederek asıl metnin muhtevasına kattığı özgün durumlar incelenme konusu yapılmıştır. Bu çalışmanın temel aldığı konu ise Muşannifek Bekir b. Ahmed el-Menteşevî el-Mesevlî'nin *Şerhu'l-'Alâka* adıyla bilinen şerhinin muhteva, metot ve üslûp açısından çeşitli özellikleridir. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in *el-'Alâka* adlı eserin konularını yeniden nizama sokan şerhinin içeriği, yöntemi ve kaynakları sorgulanmış, altında yatan sebepler anlaşılmasına çalışılmış, şerh metodunun özellikleri incelenmiştir.

Mahmud el-Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eserini kendisinden bizzat tedris faaliyetinde bulunmuş öğrencilerinden Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hocasından duyduğu açıklamaları ile birlikte ilmî dirayet ve müktesebatını da kullanmıştır. Bu durum kendisine özgü üslûbuyla bir şerh faaliyeti haline getirmesi *el-'Alâka* adlı metnin belâgat ilmi açısından bizzat asıl metnin Muşannifek tarafından nasıl izah edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında yapılan çalışma, *el-'Alâka* adlı metnin ilk şerhi olması hasebiyle müellifi Mahmud el-Antâkî'yi yakından tanımak ve bu metin üzerine yapılmış çalışmaları temelden anlamaya ve yorumlamaya imkân tanımaktadır.

Araştırmalar sonucunda Türkiye’de mezkr eser hakkında başka herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alışma, Bekir b. Ahmed Muşannifek’i ve *şerhu’l-‘Alāka* adlı eserini lisansüstü akademik seviyede ayrıntılı bir tarzda inceleyen ilk araştırma özelliğini taşımaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın genelinde tanıtıcı, betimleyici ve metin analizi yöntemleri uygulanacak olan bir anlatım hākimdir. Bu bağlamda Bekir b. Ahmed Muşannifek’in şerhinin tamamı analitik bir yöntemle çalışılmıştır. Bunun yanın sıra eserden tanımlar ve çeşitli örnekler sunulmak suretiyle bunlar tümevarım yöntemiyle ortak başlıklar altında sınıflandırılarak bir sonuca ulaşılmıştır. Bu araştırmanın konusu olan eser bir şerh olması sebebiyle asıl metnin müellifi Mahmud el-Antāki ile şerh müellifi Bekir b. Ahmed Muşannifek’in hayatlarını, eserlerini ve edeb kişiliklerini incelemek gerekli grlmştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın birinci bölümünde, *el-‘Alāka* müellifi Mahmud el-Antāki’nin hayatı, eserleri, edeb kişiliği ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, hocaları ve öğrencileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Mahmud el-Antāki ile ağdaş olan müelliflerin eserleri ile birlikte tabakāt ve biyografi kitapları taranmaya çalışılmıştır. Tabakāt ve biyografi kitaplarının yanında tarih kitaplarına da müracaat edilmiştir. Tarama sonucunda kaynaklardan yararlanarak Mahmud el-Antāki’nin hayatı ve eseri ile ilgili bilgiler verilmiştir. *el-‘Alāka* adlı metnin tanıtımı yapılmıştır. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan bu metin üzerine yapılan tercüme, şerh ve haşiye türü çalışmalar belirlenmiştir. Bu alışmaları yapanların kronolojik bir listesi hazırlanmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın ikinci bölümünde, Bekir b. Ahmed Muşannifek’in hayatı, eserleri, ilm kişiliği, hocaları ve öğrencileri hakkında ayrıntılı bir araştırma yapılmıştır. Müellifin hayatı hakkında bilgi sahibi olmaya katkı sağlayacak makale, yüksek lisans/doktora tezi, ansiklopedi maddeleri ve sempozyum bildirisini gibi çalışma türlerinden kaynaklara ulaşmak için araştırmaya dair alan

taraması yapılmıştır. Fakat alan araştırması yapılması sonucunda müellifin hayatına dair kaynaklarda yeterli ve doyurucu bilgiler olmadığı müşâhede edilmiş, elde edilen kısıtlı ve sınırlı dokümanlar ışığında müellif tanıtılmıştır. Bekir b. Ahmed Muşannifek ile muasır olan müelliflerin yapıtları başta olmak üzere tabakat ve biyografi kitapları taranmaya çalışılmıştır. Tabakat ve biyografi kitaplarının yanında tarih kitaplarına da bakılarak literatür taraması yapılarak elde edilen bilgiler kıyaslanmıştır. Gereken değerlendirmeler yapıldıktan sonra elde edilen bilgiler sistematik bir şekilde kaleme alınmıştır.

Şârih Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatının etraflıca anlaşılabilmesi ve onun edebî ve ilmî kişiliğinin doğru değerlendirilebilmesi için yaşadığı dönemin genel özelliklerini bilmek gerekmektedir. Bu nedenle müellifin yaşadığı dönemin siyasi, ilmî ve kültürel özelliklerini ortaya koyan genel bir tablo sunulmuştur. Ayrıca eserin Bekir b. Ahmed Muşannifek'e âidiyeti araştırılmış ve şerhin müellife nispetinin sıhhati tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm eserin telif edilme tarihi ve telif edilme sebebinin izah edilmesiyle son bulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, *Şerhu'l- 'Alâka* eserinin genel özelliklerinden ve muhtevasından bahsedilmiş, şerhte takip edilen metot, üslûp ve müellifin kaynakları tahlil ve tespit edilmiştir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde eser değerlendirilerek, şerhin Arap dili ve belâgatındaki yeri belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler sırasında eser üzerine yazılmış şerh, ihtisar ve hâşiye türü eserlerde araştırılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar incelenerek *Şerhu'l- 'Alâka* adlı eserin, *el- 'Alâka* metni üzerine yapılan diğer şerhler arasındaki yeri de tespit edilmiştir.

Bu çalışma, beyân ilminin konularını ele aldığı için muhteva ve metot tahlilinde pek çok şiir beyti istişhâd olarak belirtilmiştir. Şiirlerin hangi şaire ait olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca şiirlerin yer aldıkları divanlar zikredilmiş ve çalışmanın ilgili kısımlarında dipnot olarak gösterilmiştir. Şiirlerin söyleyeni tarafımızdan tespit edilememesi durumunda yine bu husus çalışmanın ilgili yerlerinde dipnotta meçhul bir şairden alıntılandığı belirtilmiştir. Eserin özellikle muhteva ve metot incelemesi yapılırken ulaşılan verilerin analizini ve yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla bazı kısımlar tablo ve grafiklerle

gösterilmiştir. Böylece elde edilen verilerin görsel olarak sunulması ile konuların daha kolay anlaşılması hedeflenmiştir.

Eser içerisinde geçen şahıs adlarının vefât tarihleri metinde parantez içinde yazılmıştır. Aynı şahıs adı ikinci kez metin içerisinde geçiyor ise vefât tarihi belirtilmemiştir. Tarih gösterim biçimi olarak hicrî ve mîlâdi takvim beraber verilmiştir. Hicrî tarihler mîlâdi tarihlerden önce yazılmıştır. Ancak kaynaklarda yalnızca hicrî tarih bilgisi verilen yerlerde Türk Tarih Kurumu'nun Mîlâdi, Hicrî ve Rûmi takvimler arasında tarih çevirmek amacıyla geliştirilen *tarih çevirme kılavuzu*³ adlı programının verileri esas alınarak metinde her iki tarih birlikte gösterilmiştir. Bu durumda verilen ilk tarih hicrî olup, ikincisi mîlâdi tarih olacak şekilde verilmiştir.

Genel biçim ve yazım planında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez hazırlama yönergesi; kavramların, şahıs isimlerin ve kaynak adlarının yazımında ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin kullanımı ve kuralları esas alınarak yazılmıştır. Çeviri ve alıntı cümlelerinde çift tırnak kullanılmıştır. Metin içerisinde yer alan eser adları ve vurgusu yapılan kavramlar italik olarak gösterilmiştir. Âyet atıflarında zikredilen âyet meâllerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Meali*⁴ isimli meâlden yararlanılmıştır. Sûre isimlerinin yazılışında *harf-i tarif* kullanılmamıştır.

1.4. Araştırmanın Kaynak Analizi

Bekir b. Ahmed Muşannifek ve *Şerhu'l- 'Alâka* adlı eserini konu edinen bu araştırmanın temel kaynakları, bölüm başlıklarına göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple her bölümde istifade edilen kaynakların ayrı ayrı değerlendirilmesi ve bölüm başlıklarına göre üç kısma ayrılması tercih edilmiştir. Giriş kısmında belâgat ilmi ve belâgat ilminin kısa bir tarihçesi hakkında bilgiler derlenmiştir. Bu başlıkta Belâgat İlmi'nin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) *Miftâhu'l- 'ulûm*'u, el-Haîf el-Şazvînî'nin (öl. 739/1338) *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ve

³ Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, TTK, "Tarih Çevirme Kılavuzu" (Erişim 25 Aralık 2022) <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>.

⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).

Sa‘deddin et-Teftâzânî’nin (öl. 792/1390) *Muhtaşarü’l-Me‘ânî* adlı eserleri araştırma boyunca başvuru alan en önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca Belâgat ilminin tarihçesinden bahsedilen alt başlıkta başvuru alan temel eserler ise Ahmed Şevkî Dayf’ın (1910-2005) *el-Belâga: Tetavvür ve Târîh*’i ve M. Ali Yekta Saraç’ın *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* adlı çalışmalarıdır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Mahmud el-Antâkî ile Bekir b. Ahmed Muşannifek’in hayatları incelenmiş, hocaları ile öğrencileri belirlenmiş ve edebî kişilikleri değerlendirilmiştir. Bu nedenle birinci ve ikinci bölümlerde genel olarak biyografi kaynaklarına müracaat edilmiştir. Müelliflerin yaşadıkları döneme yakın olan biyografi ve ansiklopedi türü çalışmalar kaynak olarak tercih edilmiştir. ‘Ömer Rızâ Kehhâle’nin (1905-1987) *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn: Terâcimü muşannifi’l-kütübi’l-‘Arabiyye’*si, Muhammed Râğıb et-Tabbâh’ın (1876-1951) *Î‘lâmü’n-nübelâ’ bi-târîhi Halebi’ş-şehbâ’*’sı, Bağdatlı İsmâil Paşa’nın (1839-1920) *Îzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*’u ile *Hediyetü’l-Ârifîn*’i ve Bursalı Mehmed Tâhir’in (1861-1925) *Osmanlı Müellifleri* isimli eserleri sıklıkla başvuru alan kaynaklar arasındadır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın üçüncü bölümünde temel kaynak Mahmud el-Antâkî’nin *el-‘Alâka* adlı muhtasar metnine, *Şerhu’l-‘Alâka* adıyla Bekir b. Ahmed Muşannifek tarafından telif edilen eserdir. Çalışmamızda İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1302/1883 tarihinde Hafız Seyyid Efendi’nin şerhiyle birlikte basılan tıpkıbasım eser nazar-ı itibara alınmıştır. Bekir b. Ahmed Muşannifek’in günümüze ulaşan tek eseri hüviyetindeki bu şerh 131 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmamızın temel unsuru niteliğinde olan bu eserin tamamı analiz edilerek araştırmamızın ana omurgası bunun üzerine inşâ edilmiştir. Bu bölümde beyân ilminden bahsedildiği için belâgat konularını ele alan temel eserlere de müracaat edilmiştir. Bunlardan başlıcaları; el-Câhiz’in (öl. 255/869) *el-Beyân ve’t-Tebyîn*’i, ‘Abdülkâhir el-Cürcânî’nin (öl. 471/1078-79) *Esrârü’l-Belâga* ile *Delâ’ilü’l-İ‘câz* adlı eserleri temel müracaat kaynakları arasındadır. es-Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘ulûm*’u, el-Kazvînî’nin (öl. 739/1338) *Telhîşü’l-Miftâh*’ı ve Sa‘deddîn et-Teftâzânî’nin *Muhtaşarü’l-Me‘ânî*’si vb. eserler de çalışmada sık sık başvuru alan kaynaklar arasındadır.

Araştırma boyunca yer yer belâgî kelimelerin terim anlamından önce lügavî manalarına da değinileceği için sözlükler başvurulan yardımcı kaynaklar arasındadır. el-Halîl b. Ahmed'in (öl. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn*'ı, el-Ezherî el-Herevî'nin (öl. 370/980) *Tehzîbü'l-Luğa*'sı, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (öl. 400/1009) *eş-Şihâh* ismiyle mâruf *Tâcü'l-Luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*'si vb. ilk dönemde telif edilen sözlüklerden istifade edilmiştir. Bunların yanında sonraki dönemlerde telif edilen kaynak niteliğini hâiz sözlüklere de müracaat edilmiştir. Bunların arasında İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab* isimli ansiklopedik sözlüğü, Fîrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *el-Ğâmûsü'l-Muhtâ'*i ve el-Murtażâ ez-Zebîdî'nin (öl. 1205/1791) *Tâcü'l-'Arûs*'u vb. sözlükler de araştırma süresince başvurulan eserler arasında yer almaktadır.

2. Belâgat İlminin Tanımı ve Tarihçesi

Bu çalışmada ele alınan eser, Arap Dili ve Belâgat biliminin üç temel şubesinden biri olan Beyân ilmi ile ilgili olduğu için, bu başlıkta genel hatlarıyla Belâgatin lügavî ve terim anlamı, alt bilim dallarının neler olduğu hususunda bilgi verilmiştir. Ardından Belâgat ilminin tarihçesi hakkında genel bir malumat sunulmuştur.

2.1. Belâgat İlminin Tanımı

Belâgat kelimesi, Arapça bir kelime olup بُلِّغَ - بُلِّغَ fiil kökünden türemiştir. Bu kelimenin masdarı (بلاغاً) “Belâgat” şeklinde ifade edilir ve Sözlükte, “Sözdeki açık seçiklik ve ifadenin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi.” anlamına gelir. Nitekim Arap kültüründe, etkili ve güzel konuşma sanatını ifade etmek amacıyla kullanılan; (بُلِّغَ الْكَلَامِ), “Söz etkili oldu.” ifadesi de aynı kökten türemiştir. Aynı şekilde, maksadını belîğ bir tarzda ifade eden kişiye de (بُلِّغَ الرَّجُلَ) “Adam belîğ oldu.” denilmektedir.⁵ Ayrıca, ب ل غ harflerinden oluşan madde, Arapça kökü بُلِّغَ - بُلِّغَ fiilinin masdarı (بُلُوغ) “Bulûğ” şeklinde de gelmektedir. Bu kelime ise sözlükte, “Varmak, ulaşmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına ermek, tebliğ etmek.” gibi çeşitli

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/1316; İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîf* (Kahire, 1972), 90.

anlamları içermektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu kelimenin anlamlarıyla ilgili pek çok ayet bulunmaktadır.⁶ Örneğin:

﴿لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْصِيَ حُقُبًا﴾

“Ta iki denizin birleştiği yere **varmadıkça** yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim.”⁷

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾

“Mûsa yetişip **olgunlaşınca**/olgunluk çağına **erişince**, ona hikmet ve ilim verdik.”⁸

Ebû Hilâl el-‘Askerî (öl. 400/1009), belâgat ilminin *sözün anlamını dinleyenlerin zihinlerine ulaştırması ve anlamalarını sağlaması* özelliğiyle belâgat kavramının lûgat anlamlarından *ulaştırmak* anlamına dikkat çekerek bu bilim dalına *belâgat* isminin verilme gerekçesini açıklamıştır.⁹ Edebiyat Terimi olarak belâgat ilmi, tarihî süreç içerisinde farklı âlimler tarafından çeşitli şekillerde tanımları yapılmıştır;

İbnü'l Muḳaffa‘ (öl. 142/759) belâgat ilmini şu şekilde tanımlar:

“*Belâgat, pek çok şekilde ortaya çıkan anlamları kapsayan bir isimdir. Yerinde ve gerektiğinde susmak, dinlemek, işâret etmek, bir delil sunmak, şiir söylemek, cevap vermek ve bir risâle vb. şeyler belâgattir.*”¹⁰

⁶ Ebû ‘Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ‘î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 4/421; Ebû Naşr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Şîḥâhu'l-‘Arabiyye*, thk. Aḥmed ‘Abdulġafûr ‘Atṭâr (Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyiñ, 1407/1987), 4/1316; Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruvefyî ‘î İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 8/419.

⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali Kehf*, 18/60.

⁸ Kasas, 28/14.

⁹ Ebû Hilâl el-Ḥasen b. ‘Abdullâh Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbü's-Şinâ‘ateyn, El-Kitâbe Ve's-Şi‘r*, thk. ‘Alî Muḥammed el-Bicâvî ve Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetül-Unşuriyye, 1419), 6.

¹⁰ Ebu Osman Amr b. Bahr Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1418), 115-116.

el-Câhiz'a göre belâgat ilmi: *Lafız ile mânânın güzellikte birbiri ile yarışması, lafzın kulağa ulaşmasıyla mânânın zihinde belirginleşmesidir.*¹¹

es-Sekkâkî ise belâgati şöyle tanımlar:

*“Konuşan kişinin (mütekellimin) manaları ifade etme hususunda öyle bir yetenek kazanmasıdır ki bununla terkiplerin hakkını verir, teşbih, mecâz ve kinâye çeşitlerini mahâretle kullanır.”*¹²

el-Ḥatîb el-Ḳazvînî ise belâgat terimini, öncelikle kelâmın veya mütekellimin birer vasfı olarak iki kısma ayırır ve şöyle tanımlar:

*“Kelâmın belâgati; sözün fasîh olmasıyla birlikte, muktezâ-i hâle (ortamın gereğine) uygun olmasıdır.¹³ Mütekellimin belâgati; kendisiyle fasîh ve belîğ bir söz söyleme yeteneğidir.”*¹⁴

Son dönem çağdaş âlimlerden Ali el-Cârim (öl. 1949) ve Mustafa Emîn (öl. 1997) ise belâgati şöyle tarif ederler: *Dinleyenin nefsinde büyüleyici bir etki oluşturan değerli bir mânâyı doğru ve düzgün bir ifade ile hitâp edilen şahıslara ve mekâna uygun bir tarzda söylemektir.*¹⁵

Özetle belâgat, sözün etkili kullanımını, dilin inceliklerini ve sanatsal unsurlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bağlamda, belâgat, sözlerin doğru, etkili ve etkileyici bir biçimde kullanılmasını sağlayan kuralları ve incelikleri sistematik bir şekilde ele almaktadır. Bu disiplin, “Me’ânî”, “Beyân” ve “Bedî” olmak üzere üç temel kısma taksim edilmektedir.¹⁶

¹¹ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 115.

¹² Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muḥammed b. 'Alî es-Sekkâkî el-Ḥarzemî el-Ḥanefî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987), 415.

¹³ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh* (İstanbul: Şirket-i Sahâfe-i Osmâniye, 1312), 9.

¹⁴ el-Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 11.

¹⁵ Ali el-Cârim - Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâziha* (Mektebetü'l-İlmi'l hadîs, 2005), 14.

¹⁶ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/381.

2.1.1. Me‘ânî İلمي

Me‘ânî İلمي, belâgatın üç temel bölümünden birisidir.¹⁷ Me‘ânî (المعاني) kelimesi lügat olarak, (المعنى) kelimesinin çoğulu olup “lafzın işâret ettiği şey” anlamına gelmektedir.¹⁸ Bir edebiyat terimi olarak me‘ânî; *lafzın muktezâ-i hâle münasip olarak söylenmesi kendisi sebebiyle bilinen bir ilimdir.*¹⁹ Bir başka ifade ile me‘ânî; *kelâmın yerinde ve zamanında kullanılmasını, konuşanın veya muhatabın durumuna uygun olarak ifade etme yeteneği kazandıran ve cümlelerin dil kuralları ile ilgili konularından bahseden bir ilim dalıdır.*²⁰

2.1.2. Bedî‘ İلمي

Bedî‘ (البدیع) kelimesi sözlükte “Bir şeyin adı ve varlığı bilinmeden ilk defa yaratan, örneksiz ve benzersiz olarak îcâd eden” anlamına gelmektedir.²¹ Nitekim Kur‘ân-ı kerim’in “O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır.”²² meâlindeki âyetinde bu anlam görülmektedir. Edebiyat terimi olarak bedî‘; *kelâmın muktezâ-i hâle (yerine ve adamına) uygun olması (me‘ânî ilmi) ve murat edilen mânâyâ delâletinin net olması (beyân ilmi) şartıyla, onun lafız ve mânâlarının güzelleştirme kurallarına dâir bilgileri öğreten ilimdir.*²³ Bir başka ifade ile bedî‘, *edebî sanatlarla örülü kelâmın lafız bakımından mükemmel, anlam bakımından mâkul olmakla beraber kulağa hoş gelip gönüle safa sunan bir söze sahip olmasının usul ve kâidelerini ele alan ilim demektir.*²⁴

¹⁷ İsmail Durmuş, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/204.

¹⁸ İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-Vasît*, 664.

¹⁹ Ebû’l-Me‘âlî Muhammed b. ‘Abdurrahman el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, thk. Muhammed ‘Abdulmun‘im Hafâcî (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 1/52.

²⁰ M. Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Gökkuşbu, 2000), 55.

²¹ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/54; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdulkâdir el-Hanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muḥtârü’s-Şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyḥ Muhammed (Beyrut; Sayda: ed-Dâru’n-Nemûzeciyye, 1420/1999), 30.

²² Bakara, 2/117.

²³ Sa’düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muḥtaşarü’l-Me‘ânî* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t. y.), 385.

²⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

2.1.3. Beyân İlmi

Beyân, belâgat ilminin üç temel bölümünden birisidir. Beyân (البيان) kelime anlamı olarak, “vâzıh ve âşikâre olmak, açıklığa ve netliğe kavuşmak, kapalı tarafı kalmamak ve akıllıca ifade etmek, bildirmek”²⁵ anlamlarına gelen bir isimdir.

Terim olarak beyân; mütekellimin (konuşanın) maksadında ve niyetinde bulunan bir mânâyı (duygu ve düşünceleri) açık bir şekilde, farklı kelime öbekleriyle ifade etmenin usûllerini öğreten ve gerekli melekeyi kazandıran bir ilimdir.²⁶ Başka bir deyişle beyân ilmi; bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin yöntem ve kurallarından bahseden bir ilimdir. Kısacası İlmi beyân, lafız ile mânâ arasındaki ilgi ve alâkanın niteliklerini konu edinir. Delâlet dediğimiz bu ilgi ve alâka beyân ilminin özü ve şartıdır.²⁷ Beyân ilminin gayesi, duygu ve düşünceleri yerine ve zemine uygun açık ve güzel bir tarzda ifade edebilmek ve edebî eserlerin sanatsal değerini en iyi seviyede anlamaktır.²⁸

Bir sözün kullanımında öncelikle, zaman ve zemin uygunluğu aranır, sonrasında ise etkili bir yolla muhataba iletilmesi gerekir. Bunlardan ilki me‘ânî ilminin ikincisi de beyân ilminin konusu kapsamındadır.²⁹ Bir dilde anlatılmak istenen maksadı ve merâmı birbirinden farklı birçok tarzda ve nitelikte ifade eden lafız çeşitleri vardır. Örneğin bir şahsın cesur olduğu “o cesurdur.”, “o cesaretle aslan gibidir”, “o aslan gibidir”, “o aslandır” sözleriyle anlatılabilir. Örneklerde görüldüğü üzere bu ifade kalıplarının mânâyâ delâleti ve açıklığı farklılık arz etmektedir. Birinci ifade diğerlerine göre mânasının açıklığı ve herkesin rahatça kavrayabileceği bir ifade şekli olmasına rağmen cesareti vurgulamada içlerinden en zayıfıdır. Son örnek cümledeki ifade ise mânâdaki açıklık ve anlaşılabilirlik en az, ancak

²⁵ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/2083; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/67; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhtâ* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 1432), 146.

²⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Muhtavvel Şerhu Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 506.

²⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 97.

²⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.

²⁹ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 53.

cesareti vurgulamada hepsinden kuvvetlidir. Anlatımlardaki kuvvet ve açıklık derecesi teşbih, mecâz, istiâre ve kinâyeye sanatlarıyla ifade edilir. Bundan dolayı beyân ilminin konusunu bu yazınsal sanatlar ve bir anlamın farklı yol ve usûllerle ifade edilmesi teşkil eder. Bununla birlikte beyân ilminde teşbih, mecâz, istiâre ve kinâyeye olmak üzere ifade yollarından hangi sanatın daha belirgin olduğu hususunda da durulur.³⁰ Gerçekleştirilen çalışmada beyân ilminin bu alt başlıklarını çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan “Eserde Yer Alan Belâgat Konuları” kısmında incelenmiştir.

2.2. Belâgat İlminin Genel Tarihî Seyri

Belâgat ilminin tarihi insanlığın varlık sahnesine çıkması ile başlar. Nitekim Yüce yaratıcının Kur’ân-ı Kerim’inde “*İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı [beyânı] öğretti.*”³¹ âyetlerinde ifade buyurduğu üzere belâgat, insanoğlunda yaratılışında var olan bir melekedir. O hâlde belâgat, bir disiplin haline gelmeden önce de meleke olarak şiirlerde, yazılarda ve hitabelerde hatta halkın günlük konuşmalarında görülmektedir. Bu nedenle sonraları birer belâgat ıstılâhı kabul edilecek olan teşbih, mecâz, istiâre, takdim, te’hîr, cinâs, mutâbakat gibi yazınsal sanatlar her dil ve kültürde kullanılmaya devam etmiştir.³² Ancak belâgat, eski uygarlıklar tarafından farklı şekillerde algılanmıştır. Nitekim çok farklı coğrafyada yaşıyor olmalarına rağmen Fârisî, Yunan, Rum ve Hint topluluklarına özgü belâgat kavramının varlığından ve kendilerine ait belâgati ele alış tarzlarından bahsedilmektedir.³³

Câhiliye dönemi, mîlâdi V. yüzyılın ortalarından Adnânîler’in, Yemenlilerden bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla başlayan ve İslâmiyetin zuhur ettiği M. 622 tarihine kadar süren dönemi kapsamaktadır.³⁴ Bu dönemde fesâhat ve belâgat alanlarında Araplar ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim İslâmiyet gelmeden önce de Arap toplumunun sözdeki ustalıklarını aşağıda zikredilen âyet-i kerîmeler bize

³⁰ Hacımüftüoğlu, “Beyân”, 6/22.

³¹ Rahmân 55/3-4

³² Kılıç, “Belâgat”, 5/380.

³³ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/88.

³⁴ Ahmet Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (Kahire: Dâru Nehdâti Mısr, t.y.), 5.

bildirmektedir:

﴿وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ﴾

“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin.”³⁵

﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْحَافِرُ سَلَفُكُمْ بِالسِّنَةِ جِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ﴾

“Tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar.”³⁶

Câhiliye dönemindeki Arapların belâgat ve fesâhatta mâhir olduklarının bir başka delili de; onlardan, Hz. Peygamber’e mucize olarak indirilen Kur’ân-ı Kerîm’in bir benzerini ortaya koyacak herhangi bir kelâm getirmeleri istenmesidir. Bu istek, onların bir sözün değerini bilmede ve inceliklerini anlamada başarılı olduklarını göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in amansız düşmanlarından Velîd b. el-Muğire, Hz. Peygamber’in okuduğu birtakım Kur’ân âyetlerini dinlemiş ve şu itirafta bulunmuştur:

“Allah’a yemin ederim, az önce Muhammed’den öyle sözler işittim ki ne insan sözüne benziyor ne de cin sözüne. Öyle tatlı ve öyle zarîf sözler ki tepesi bol yemişli, kökü ise sulak bir ağaç.”³⁷

Câhiliye döneminde Mekke’nin etrafında kurulan ‘Ukâz panayırında şâirler, hatipler ve edipler, kurulan bu panayırda belâgat ve fesâhat ile dolu olan şiir ve nesirlerini îrâd ederek yarıştırlardı. Sözdeki kabiliyetlerini gösterirlerdi. Aralarından lafız ve anlam bakımından en belîğ ve fasîh olarak kabul gören şiir ve nesirler panayırın hakemi olan kişiler tarafından tenkîd ve tahlil süzgecinden elenerek seçilirdi.³⁸ Daha sonraki yüzyıllarda başlı başına bir ilim dalı olacak belâgatın birçok konusu kavram olarak o dönemden gelmektedir. Bundan dolayı o dönemi inceleyen

³⁵ Münâfikûn, 63/4

³⁶ Ahzâb, 33/19

³⁷ Şevkî Dayf, *el-Belâga: Tetavvür ve Târîh* (Kahire: Daru’l-Me’ârif, 1987), 9.

³⁸ Şevkî Dayf, *el-Belâga: Tetavvür ve Târîh*, 10-11.

araştırmacılar belâgatın ilk önce edebiyat tenkîdi olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir.³⁹

İslâm öncesi dönemin edebiyat eleştirisi bakımından en belirgin özelliği, şiir ve hitabette ifadelerin biçimsel sanatlara boğulmaması ve her açıdan duruma uygunluğu için gösterdikleri titizlik olmuştur. Bu titizlik ise, daha sonra belâgatın tanımı haline gelen “*Muktezâ-i hâle uygunluk*” şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰

İslâmiyet’in gelişiyile birlikte nazmı ve mânâsı mûcize olan Kur’ân-ı Kerîm inmiş, şiir ve hitabetin doruklarında olan bütün muhaliflerine, kendisine nazîre getirmek konusunda meydan okumuştur.⁴¹ Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması için filolojik çalışmalar yapılmaya başlanmış ve böylece dil ilimleri disiplini şekillenmeye başlamıştır. İslâm’ın bidayetinden M. X. yüzyıla kadar bugün “Edebî tenkid” olarak isimlendirilen “i’câzü’l-Kur’ân” türü eserlerin çoğunluğu bu dönem ürünüdür. el-Câhîz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn* isimli eseriyle belâgat ilminin temellerini bu dönemde atmıştır. Meâni’l-Kur’ân, Mecâzu’l-Kur’ân, Garîbu’l-Kur’ân, İrâbu’l-Kur’ân başlığında yapılan dil bilimsel çalışmalarda Kur’ân’ın sarf, nahiv yönü incelenip garip lafızların lügavî anlamları izah edildiği gibi Kur’ân’ın belâgat ve i’câz yönünü ele alan önemli eserler de bu dönem telif edilmiştir.⁴²

Ancak burada bizi ilgilendiren belâgatın müstakil bir ilim olarak teşekkül ettiği ve belâgat konularının ön planda incelendiği ve terimlerinin tebârüz etmeye başladığı IV.–X. yüzyıldan itibaren yazılmış eserlerdir.⁴³

Hicrî IV. asırdan itibaren edebiyat tenkîdi ile alakalı müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bu çağın Arap edebiyatına dair kaleme alınan ilk müstakil eser, Abbâsî halifesi, münekkit ve şair İbnü’l-Mu‘tez’in (öl. 296/908) *el-Bedi’* adlı eseridir. İbnü’l-Mu‘tez kitabında on sekiz edebî sanatı âyet, hadis, sahâbe sözü ve

³⁹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 18.

⁴⁰ Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 38.

⁴¹ Örnek âyetler için bkz. Bakara, 2/23; Yûnus, 10/38; Hûd, 11/33.

⁴² Ahmet Çoşkun, “Kur’an’ı Kerim’in Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-III*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 36 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 274-275; Ali Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedi’* (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 23-24.

⁴³ Kılıç, “Belâgat”, 5/382.

şairlerden verilen örneklerle açıklamıştır.⁴⁴ İlk tedvin edilen eserlerden biri de Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Tabâtabâ el-Hasenî el-'Alevî'nin (öl. 322/934) *'ÿârü's-şi'r* isimli eseridir. İbn Tabâtabâ kaleme aldığı bu eserinde belâgat meseleleri ve teorileri ile bazı şairlerle ilgili eleştirilerini ihtiva eden konuları işlemiştir.⁴⁵ Kendisinden sonra gelen edebiyatçılara etki eden bir diğer âlim Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948) ve *Nağdü's-şi'r* adlı eseridir. O, bu eserinde şiir tenkidine bir sistem getirdiği gibi İbnü'l-Mu'tez'in tespit ettiği edebî sanatlara on üç tane daha yenilerini kazandırmıştır. Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-'Âmidî (öl. 371/981) İbn Tabâtabâ'nın *'ÿârü's-şi'r* isimli eseri üzerine kaleme aldığı *Kitâbü İslâhı mâ fi 'ÿâri's-şi'r li'bni Tabâtabâ mine'l-ḥaṭa'* adlı eseri önemli bir çalışmadır.⁴⁶

Kelâm âlimleri tarafından Kur'an'ın îcâzı açısından belâgat konuları incelenmiştir. Kelâm ekolü tarafından yazılan ilk eserlerden birisi er-Rummânî'nin (öl. 384/994) *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'an* adlı eseridir. O, Mu'tezile kelâmcısıdır.⁴⁷ er-Rummânî'den sonra ünlü Eş'arî kelâmcısı Ebû Bekir el-Bâkıllânî (öl. 403/1013), *İ'câzü'l-Kur'an* adlı eseri kaleme almıştır. Müellif, eserinde Kur'an-ı Kerim'in nazmını belâgat yönüyle vurgulayarak onun mûcizevî olmasının bedî' ilminde zikredilen ifade özelliklerine bağlı olmadığını açıklamıştır. Aynı zamanda eserinde bedî' ile ilgili sanatları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁴⁸ Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin çağdaşı Basra mu'tezilesi'nin ünlü kelâmcısı Kâdî 'Abdülcebbâr (öl. 415/1025), *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* isimli eserinde belâgata dair görüşleri 'Abdülkâhir el-Cürcânî'nin önünü açmıştır. Kâdî 'Abdülcebbâr'ın bu eseri, mu'tezile kelâmının günümüze ulaşan en önemli eseri olup neşredilmiştir.⁴⁹ Edip, şair ve kâdılkudât olan

⁴⁴ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/143-147.

⁴⁵ Şevkî Dayf, *el-Belâga: Te'tavvür ve Târîḥ*, 123-127; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Sami Benli, "İbn Tabâtabâ, Ebû'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/384-385.

⁴⁶ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 21; İsmail Durmuş, "Âmidî, Hasan b. Bişr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/55-56.

⁴⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 22; Sedat Şensoy, "Rummânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/242-244.

⁴⁸ Şevkî Dayf, *el-Belâga: Te'tavvür ve Târîḥ*, 107-114.

⁴⁹ Metin Yurdagür, "Kâdî 'Abdülcebbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/111-113.

Ebû'l-Hasen Alî b. 'Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî el-Cürcânî'nin (öl. 392/1001) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve Huşûmih* adlı eseri günümüze intikal eden tek eseri olup edebî tenkid ile ilgilidir.⁵⁰ Müellif, eserinde el-Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şiirlerini değerlendirmiş, kullandığı tenkid ilkelerini açıklamış ve şiirleri açıklarken edebî sanatlar hakkında bilgi vermiştir.⁵¹

Buraya kadar isimleri anılan eserlerin telif amaçları belâgat ilmini bir araya getirmek değildir. Bu müellifler, çeşitli alanlarda yazdıkları bu eserlerinde, konuları açıklamak amacıyla birtakım belâgat konularına da temas etmişlerdir. Ancak bunları müstakil bir belâgat eseri olarak görmek mümkün değildir. Zira bu ilim dalının ıstılâhları netlik kazanmadığı için ıstılâhların birbiri yerine kullanılması söz konusuydu. Aynı konuda bir âlimin kullandığı ıstılâhın yerine diğeri başka bir ıstılâh kullanıyordu. Bunun da nedeni belâgat ile ilgili müstakil bir çalışmanın olmaması ve belâgatin bağımsız bir disiplin olarak çalışılmamasıydı. Belâgat malzemelerinin tek bir kitapta derlenmesine yönelik ilk sistemli çalışma, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (öl. 400/1009) *Kitâbü's-Şînâ'ateyn: el-kitâbe ve 'ş-şî'r* adlı eseridir.⁵²

Hicrî V. ve VI. yüzyılda Endülüslü âlim el-Hasen İbn Reşîk el-Çayrevânî (öl. 456/1064), *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih* isimli eserini telif etmiştir. Müellif, iki ciltlik eserini şiir, beyân ve bedî sanatlarının tanım ve açıklamalarına yer verdikten sonra belâgat ile ilgili konuları incelemiştir. Yine Endülüslü bir alim olan İbn Sinân el-Çafâcî'nin (öl. 466/1073) müstakil bir eser olarak telif ettiği *Sırrü'l-feşâha* adlı eserinde fesâhat ve belâgat kelimelerini ayrı terimler olarak kullandığı görülmektedir. Bunlardan sonra ise, belâgat ilmine yeni bir bakış açısı kazandıran 'Abdülkâhir el-Cürcânî, belâgat ilminin ilk nazariyelerini tespit edip sonraki çalışmalara da yön verecek olan *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerini telif etmiştir. Yine bu asrın dâhilerinden *el-Keşşâf* adlı eserin sahibi ez-Zemaşşerî (öl. 538/1144), 'Abdülkâhir el-Cürcânî'nin ortaya koyduğu belâgat nazariyelerini Kur'ân'ın tefsirinde başarıyla uygulamıştır. Reşîdüddin Vatvât'ın (öl. 573/1177)

⁵⁰ Fuat Günel, "Cürcânî, Ebû'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/132-133.

⁵¹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 20-22.

⁵² Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî*, 29.

Farsça kaleme aldığı *Hadâ`iķu`s-siħr fi dekâ`iki`ş-şi`r`i* ile `Üsâme b. Münķiz`ın (öl. 584/1188) *el-Bedi` fi naķdi`ş-şi`r* adlı eserleri Arap belâgatında ön sırada yer alır.⁵³

Hicrî VII/XIII. yüzyılın önemli eserleri arasında Faħrüddîn er-Râzî (öl. 606/1209); el-Cürcânî`nin yukarıda mezkûr iki kitabı ile er-Rummânî ve ez-Zemaħşerî`nin eerlerinden de yararlanarak *Nihâyetü`l-icâz* adlı eserini meydana getirmiştir. es-Sekkâkî tarafından *Miftâhu`l-`ulûm*; Ziyâ`üddîn İbnü`l-Eşîr (öl. 637/1239) tarafından *el-Meşelü`s-sâ`ir* adlı eserler kaleme alınmış ve daha sonraki belâgat çalışmaları için dönüm noktası olmuştur.⁵⁴

Hicrî VIII/XIV. yüzyıl ile hicrî XIII/XIX. yüzyıl arasındaki bu uzun döneme damgasını vuran belâgat âlimlerinin en başta geleni el-Ĥaĥîb el-Ķazvîni`dir. Müellif, *Telĥîşü`l-Miftâħ* isimli eserini telif etmiştir. O, es-Sekkâkî`ye ait *Miftâhu`l-`ulûm*`un belâgata dair üçüncü fennini özetleyerek belâgatin bütün konularını incelemiştir. Artık *Telĥîş* ile beraber belâgat ilminde yeni bir dönem başlamıştır. el-Ķazvîni, eserine ilk şerhi *el-Îzâħ* ismiyle bizzat kendisi yazmıştır. Yine bu dönemde eĥ-Tîbî (öl. 743/1343) tarafından *et-Tibyân fi`l-me`ânî ve`l-beyân*; Ebû Ĥâmid Bahâ`üddîn es-Sübķî (öl. 773/1372) tarafından *`Arûsü`l-efrâħ fi şerĥi Telĥîşi`l-Miftâħ*; `Ağudiddîn el-Îcî (öl. 756/1355) tarafından *el-Fevâ`idü`l-Ķiyâşiyye*. es-Sekkâkî`nin *Miftâhu`l-`ulûm*`unun belâgatla alakalı olan üçüncü bölümünün ihtisârıdır. Tefĥâzânî tarafından *el-Muĥavvel* ve *Muĥtaşarü`l-me`ânî*; Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) tarafından *Ĥâşiyje`ale`l-Muĥavvel*; Molla Fenârî`nin (öl. 834/1431) torunu Hasan Çelebi (öl. 886/1481) tarafından *Ĥâşiyje`alâ şerĥi`l-Muĥavvel*; Ebû`l-Ķâsım el-Leysî es-Semerķandî (öl. 888/1483`ten sonra) tarafından *Ĥâşiyjetü Ebi`l-Ķâsım el-Leysî es-Semerķandî`ale`l-Muĥavvel*; İşâmüddîn el-İsferâyîni (öl. 945/1538) tarafından *el-Aĥvel*; `Abdülĥakîm es-Siyâlkûtî (öl. 1067/1656) tarafından *Ĥâşiyje`ale`l-Muĥavvel*; Muhammed b. Ahmed ed-Desûķî (öl. 1230/1815) tarafından *Ĥâşiyje`alâ şerĥi`t-Telĥîş* gibi belâgat alanlarında daha çok şerh ve ĥâşiyje türü eserler kalem

⁵³ Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarında Arapça Belagata Yaptığı Katkılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 1-4.

⁵⁴ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 24-25.

alınmıştır.⁵⁵ Osmanlı medreselerinde ağırlıklı olarak es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *el-Mişbâh*'ı ve Kazvî'nin *Telhîş* ve *el-Îzâh*'i ile Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel* ve *Muhtaşar*'ı gibi eserlerle belâgat eğitimi yapılmıştır.⁵⁶

Hicrî XIII/XIX. yüzyıldan günümüze gelinceye kadar belâgat ile ilgili çalışmaları “klasik dönem” ile “Modern dönem” olmak üzere iki gruba taksim etmek mümkündür. XX. yy. belâgat âlimlerinin en belirgin özelliği, kendilerinden önceki dönemlerde telif ve neşredilen metin, şerh ve hâşiyelerde geçen konuları kendi düşüncelerine göre yorumlama ve ifade etme yolunu seçmişlerdir. Bu dönemde klasik şeklindeki metodu devam ettiren önemli eserler telif edilmiştir. Hüseyin b. Ahmed el-Mersâfî'nin (öl. 1307/1889) *el-Vesiletü'l-edebîyye ile'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*'si; Ahmed el-Hâşimî'nin (öl. 1362/1943) *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*'si; Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin (öl. 1952) *'Ulümü'l-belâga*'sı bu eserlerdendir.⁵⁷ Ayrıca klasik usûl ve medrese çizgisini devam ettiren Türkçe yazılmış belâgat kitaplarından Altıparmak Mehmed Efendi'nin (öl. 1033/1623-24) *Terceme-i Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri de zikredilmeye değerdir.⁵⁸

Belâgata modern bir istikamet çizmek isteyenler genellikle Batı edebiyatının tesirinde kalmış kimselerdir. Bu kimseler belâgatın edebî tenkitle paralel olmasını ve Batı'daki gibi estetik çalışmalardan yararlanması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu akımın en önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin (öl. 1973), 'Abbâs Mahmûd el-Akḫâd (öl. 1964) ile İbrâhim el-Mâzinî (öl. 1949)'dir. Bunların çoğu müstakil bir belâgat eseri kaleme almamakla beraber makale ve kitaplarında belâgat konularına sıkça yer vermiş kimselerdir. Modern çizgide telif edilen belâgat çalışmaları ise şunlardır: Emîn el-Hûlî'nin (1895-1966) *Fennü'l-ḳavl, el-Belâga ve 'ilmü'n-nefs* adlı eserleri ile Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın (1885-1968) *Difâ' 'ani'l-belâga*'sı, ayrıca Ali el-Cârim – Mustafa Emîn'in *el-Belâgatü'l-vâziha*'sı zikredilmeye değerdir.⁵⁹

⁵⁵ Kılıç, “Belâgat”, 5/382; Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî'*, 37-41.

⁵⁶ Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî'*, 41.

⁵⁷ Kılıç, “Belâgat”, 5/383; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 26.

⁵⁸ Adnan Karaismailoğlu, “Altıparmak Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/542; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 26.

⁵⁹ Kılıç, “Belâgat”, 5/383.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUD EL-ANTÂKÎ'NİN HAYATI VE EL-‘ALÂKA ADLI ESERİ

1.1. Mahmud el-Antâkî'nin Hayatı

Bu bölümünde çalışmanın ana metni *el-‘Alâka*'nın müellifi olan Mahmud el-Antâkî'nin doğumu, nisbesi, tahsil hayatı, hocaları, müderrisliği, öğrencileri, ilmi kişiliği, vefatı ve kabri hususunda bilgiler derlenmiştir.

1.1.1. Doğumu, Adı ve Nisbesi

Adı Mahmud, babasının adı Abdullah'tır. Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Antakya'da dünyaya geldiği için Antâkî ile nisbelenmiştir.⁶⁰ Keĥhâle, müellifin doğum tarihini kaydetmemekle beraber Antakya'dan Halep'e yerleştiğini, orada eğitim faaliyetinde bulunduğunu beyân etmiştir.⁶¹ Müellifin talebelerinden olan Bekir b. Ahmed Muasannifek, *Şerhu'l-‘Alâka* isimli eserinin mukaddimesinde Mahmud el-Antâkî'den “*Hocam, âlim, fâzıl, Allâme, muhakkik, ilmiyle âmil, kâmil, sâlih, müdekkik, şeyhu'l meşâyih, şeriati ve sünneti ihyâ eden ve hanefî mezhebine mensuptur.*”⁶² şeklinde bahsetmiştir.

Başta biyografi eserleri olmak üzere on sekizinci yüzyıl tabakât kitaplarında hakkında çok fazla malumat bulunmayan Mahmud el-Antâkî'nin hayatı ile ilgili en doyurucu bilgileri son dönem tarihçilerinden Râğıb eṭ-Ṭabbâḥ'ın (öl. 1951) *İ‘lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi'ş-şehbâ'* isimli eserinde görülmektedir. eṭ-Ṭabbâḥ'a göre müellifin tam adı Mahmud b. Abdullah el-Antâkî el-Hanefî'dir. eṭ-Ṭabbâḥ, Mahmud el-Antâkî hakkında “*el-fâzıl, el-kâmil, el-fehhâme (çok zeki) ve hâtimetü'l-muhakkikîn*” lakaplarını kullanmıştır. Bu vasıflarının yanında diyar-ı Rum'da *sultânu'l-ulemâ* olarak şöhret kazandığını belirtmiştir.⁶³ Mahmud el-Antâkî'ye dair

⁶⁰ ‘Ömer Rızâ Keĥhâle, “Mu‘cemü'l-Mü‘ellifin: Terâcimü Muşannifi'l-Kütübi'l-‘arabiyye” (Beirut-Lübnan: Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't Tûrâşi'l 'Arabî, ts.), 12/175.

⁶¹ Keĥhâle, “Mu‘cemü'l-Mü‘ellifin”, 12/175.

⁶² Bekir b. Ahmed el-Menteşevi Muşannifek, *Şerhu'l-‘Alâka* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302), 1.

⁶³ Muhammed b. Mahmûd b. Hâşim b. es-Seyyid Ahmed el-Halebî Râğıb eṭ-Ṭabbâḥ, “İ‘lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi'ş-şehbâ'”, thk. Muhammed Kemâl (Halep: Dâru'l Kalemî'l 'Arabî, 1408),

bilgi veren biyografi kaynaklarında babasının adından başka hayatı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak müellifin annesinin yolladığı harçlıklarla ilim tahsil ettiği hususu göz önünde bulundurulursa muhtemelen küçük yaşta iken babasının vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

1.1.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları

Mahmud el-Antâkî, Antakya ve Halep'in müftüsü Seyyid Muhammed Efendi Çelebi'nin babası olan Antakya'da müftülük vazifesini icra eden Ali Efendi'de öğrenim görmüştür. Sonra Hac görevini yerine getirmek amacıyla Hicaz'a gitmiştir. Dört sene Mekke-i Mükerrreme'ye komşu olarak yaşamıştır. Bu süreç içerisinde Mekke'nin erdemli ve seçkin âlimlerinden de ders almaya devam etmiştir. Ardından Mısır'a seyahat edip birkaç yıl Ezher'de ikamet ettikten sonra Antakya'ya geri gelmiştir. Ardından dönemin payitahtı İstanbul'a gitmiştir. Akabinde memleketi Antakya'ya yine dönüş yapmıştır. İlim öğrenmek amacıyla yeniden farklı illere yolculuk yapmıştır. Takriben üç sene Molla Haydar ve Molla Muhyiddin gibi âlimlerden felsefe ve mantık gibi ilimler okumuştur.⁶⁵ Hocalarıyla ilgili bu üç hocadan başka, hocalarına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Müellif, ilim tahsil ettiği yıllarda babasının vefâtı nedeniyle annesinin koyun keçi gibi hayvanların yünlerinden iplik yapmak suretiyle kazandığı paralardan gönderdiği altı kuruşla bütün sene idare ettiğini belirtmiştir. Müellifin ifade ettiğine göre *“Annem, çıkırdığı her çevirdiğinde ‘Allah’ım, Mahmud’un ilmini ziyadeleştir’ diye duâ ederdi. Bu duâ, annemin âdetiydi.”*⁶⁶ sözleriyle tahsil hayatındaki geçiminden ve ilim öğrenmesinde anne duasının etkisinden bahsetmiştir.

6/493; Soner Demirsoy, *Şark'ın Büyük Âlimleri Eserleriyle Yaşayan Ulemâ* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2021), 268.

⁶⁴ Demirsoy, *Şark'ın Büyük Âlimleri*, 268.

⁶⁵ et-Tabbâh, “İ‘lâmü'n-Nübelâ”, 6/493.

⁶⁶ et-Tabbâh, “İ‘lâmü'n-Nübelâ”, 6/493.

1.1.3. Müderrisliği ve Öğrencileri

İlim tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Antakya'ya dönüş yapmış ve burada tedris faaliyetine başlamıştır. İlimdeki kabiliyeti nedeniyle emsal ve akranları arasında temayüz eden Mahmud el-Antâkî'nin şöhreti bütün diyarlara yayılarak her bir yandan ilim talipleri, onun ilim halkasına rağbet etmiştir. Bu şekilde Antakya'da on seneden fazla müderrislik yapmıştır.⁶⁷

Osmanlı devletinin önemli şehirlerinden olan Halep'te Yeğen lakabı ile maruf Vezir Osman Paşa (öl. 1160/1747) kendi şehrinde Bâbü'n-Naşr mahallesinde Rızâiye veya Osmâniye nâmıyla bilinen külliye yapıtırmıştır (1142/1730). Osman Paşa Külliyesi'nin içinde Osmâniye veya Rızâiye Camii olarak zikredilen ibâdethâneye ilaveten, kütüphane, kırk bir odalı medrese, mektep, sebil ve imareten teşekkül eden vakfa Osman Paşa, vefat eden kız kardeşi Râziye Hanım'a ithafen Rızâiye ismini vermiştir.⁶⁸

Vezir Osman Paşa, Halep vilâyetine vali olmasından yedi yıl önce yaptırdığı vakfın kuruluş amacına uygun olarak hizmet verebilmesi için akârlar ayırdığı gibi dönemin şanlı şöhretli âlimlerini medreseye davet etmiştir. İlk önce Antepli tanınmış âlim Tatar Muhammed Efendi'yi Rızâiye Medresesine müderris olarak görevlendirmiştir. Fakat Tatar Muhammed Efendi dört ay kadar görev yaptıktan sonra istifa ederek şehrine dönüş yapmıştır. Vezir Osman Paşa, münhal olan bu makamı Mahmud Efendi'ye teklif etmiştir. Mahmud Efendi, kendisine yapılan bu teklifi geri çevirdiyse de Osman Paşa'nın ısrarları üzerine kabul etmiştir (1143/1730). Vezir Osman Paşa, Rızâiye Medresesi müderrisi Mahmud el-Antâkî'nin oturması için vakıftan bir ev tahsis etmiştir. Medresedeki öğretim görevinden dolayı kırk akçe maaşa bağlamıştır. Vezir Osman Paşa, Rızâiye Camii yanındaki evinde tefsir ilmi öğretmesi ve haftanın iki günü; Pazartesi ve Perşembe günleri camide vaaz ve nasihat etmesi için Mahmud Efendi'ye yevmiyesi onar akçe meblağ tahsis etmiştir. Mahmud el-Antâkî, sabah namazının arkasından tefsir dersi,

⁶⁷ et-Tabbâh, "İ'lâmü'n-Nübelâ", 6/493.

⁶⁸ Meral Bayrak (Ferlibaş), "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 01/22 (01 Ocak 2010), 27-29.

öğle namazı sonrasında fıkıh ilminden *el-Hidâye* adlı eseri ve ikinci namazının ardından da hadîs-i şeriften *Şahîh-i Buḥârî*'yi okutmaya başlamıştır. Öğrencilerinin dışında ahâlden de pek çok kimse derslerine rağbet etmiştir.⁶⁹

Mahmud el-Antâkî'nin kendi çocuklarının müderrislik mesleğini tercih etmemeleri nedeniyle “*Benim sulbümden olan evlatlarımda bir fayda olamasa da ilim de evladım mesabesindeki öğrencilerim bana yeter.*” şeklinde duygularını ifade etmiştir.

Okuttuğu öğrencileri Osmanlı devletinin dört bir yanına yayılmışlardır. Bunlardan Dâbık'lı⁷⁰ Ali Efendi, hocası Mahmud el-Antâkî'den sonra Rızâiye Medresesi'ne müderris olmuştur. Fazîletiyle şöhret sâhibi olmuş Seyyid Abdurrahim Efendi de bir süre Mahmud el-Antâkî'nin derslerine devam etmiştir. Hocasından icazet⁷¹ almıştır. Seyyid Abdurrahim Efendi, İstanbul'a doğru yola çıktığında hocasından aldığı icâzeti de yanına almıştır. Şeyhülİslâm,⁷² haiz olduğu icâzeti nedeniyle Abdurrahim Efendi ile ilgilenmiş ve ona vazife vermiştir.⁷³

Muşannifek lakabıyla şöhret bulmuş Bekir b. Ahmed el-Menteşevî el-Muğlavî'de (öl. 1149/1737⁷⁴) Mahmud el-Antâkî'nin öğrencilerindendir.⁷⁵ Bekir b. Ahmed -Muşannifek- hakkında geniş açıklamalar ikinci bölümde verilmiştir.

Ömrünü ilim öğrenme ve öğretmeye adanmış ve uzun yıllar medreselerde müderrislik vazifesini deruhte ettiğinden Mahmud el-Antâkî'nin yukarıda zikredilenler hâricinde kaynaklarda isimlerine rastlanmayan pek çok öğrencisinin

⁶⁹ et-Ṭabbâḥ, “İ'lâmü'n-Nübelâ”, 6/494; Bayrak (Ferlibaş), “Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği”, 47-48.

⁷⁰ Osmanlı devletinin Suriye'ye hâkim olduğu dönemlerde Halep'in Azez nahiyesine bağlı küçük bir yerleşim yeri. Geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Mericidâbık Muharebesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/174-176.

⁷¹ İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve meslekte yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden terim. Geniş bilgi için bkz. Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/393-400.

⁷² Osmanlılar'da ilmiye teşkilâtının başındaki âlimin unvanı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Şeyhülİslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

⁷³ et-Ṭabbâḥ, “İ'lâmü'n-Nübelâ”, 6/494.

⁷⁴ Hafız Seyyid Efendi, *Şerhu'l- 'Alâka* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302), 136.

⁷⁵ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 2-17 (üçüncü hâşiye).

olduğu ihtimal dâhilindedir.

1.1.4. İlmî Kişiliği

Râgıb eṭ-Ṭabbâh'ın anlatımına göre; Mahmud el-Antâkî, Arapça ve Türkçe dillerini fesâhat ve belâgat kuralları ile kullanmıştır. Lüzumsuz ve boş sözler ile vaktini zâyî' etmemiştir. Açık ve akıcı bir anlatım ile derslerini takrir etmiştir. Zekâsı keskin olanlar bir yana, anlayışı zayıf olanlar bile Mahmud Efendi'nin derslerini kolayca anlamışlardır. Yöntem olarak ders programını önce Arap öğrencilere Arapça olarak ardından da Türk öğrencilere Türkçe takrir etmiştir. On sekiz sene Rızâiye Medresesi'nde bu anlatım tarzıyla derslerine devam etmiştir. Bu zaman içerisinde takriben üç yüz öğrencisine icâzet vermiştir.⁷⁶

Vezîriâzam (sadrazam) Hacı Ahmed Paşa (öl. 1166/1753),⁷⁷ Mahmud el-Antâkî'yi 1153/1740-41 tarihinde Halep Emeviye Camii'nde *el-Câmi 'u's-şahîh'*⁷⁸ okutmakla görevlendirmiştir. Bunun karşılığında toplanan vergilerden altmış akçe maaş bağlayarak ayrıca bir berat vermiştir. Bu berat ile birlikte Sultan Birinci Mahmud Han'ın (öl. 1168/1754) husûsî kütüphanesinden temin edilen, tamamı tek ciltte derlenmiş *el-Câmi 'u's-şahîh* nüshasını hediye olarak göndermiştir. Bu hadis dersleri, sadrazam Hacı Ahmed Paşa'nın görevden alınmasından dolayı yarıda kaldığı gibi hediye edilen *el-Câmi 'u's-şahîh* nüshası da Mahmud Efendi'den geri aldırılmıştır. Fakat bu büyük müderrisin kalbini kırmamak için kendisine yüz altın armağan edilmiştir.⁷⁹

Mahmud el-Antâkî, sonraki zamanlarda Pazartesi günleri Emeviye Camii'nde tekrar *el-Câmi 'u's-şahîh* adlı eseri okutmaya başlamıştır. Ancak Rızâiye Medresesi'ndeki ders anlatma yönteminin aksine burada yalnız Türkçe olarak ders anlatmıştır. Kendisine niçin böyle yaptığı sorusu yöneltildiğinde “*Sizlerin arasında*

⁷⁶ eṭ-Ṭabbâh, “İ'âmü'n-Nübelâ”, 6/494.

⁷⁷ Osmanlı sadrazamı. Geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Ahmed Paşa, Şehlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/114.

⁷⁸ Buhârî'nin (öl. 256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahih hadisleri toplayan eseri. Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-123.

⁷⁹ eṭ-Ṭabbâh, “İ'âmü'n-Nübelâ”, 6/494.

kendisini başkalarından üstün tutan, insanlara tepeden bakan birtakım kişiler bulunmaktadır. Kimi müşkül konuları ileri sürüyorlar. Şayet cevap verirseniz iknâ olmuyorlar. Hemen dedikodu, dalaşma ve çekişme ortamı oluşturuyorlar. Bu nedenle bu kapıyı kapattım. *نَزَّءُ الْمَفَاسِدِ مُقَدِّمٌ عَلَىٰ جَلْبِ الْمَصَالِحِ* 'Kötülükleri önlemek, iyilikleri celbetmekten daha önceliklidir.' şeklinde cevap vermiştir.⁸⁰

1.1.5. Vefatı ve Kabri

1161 Zülka'de (Ekim/Kasım 1748)⁸¹ ayının sonlarına doğru Perşembe günleri yapılan tefsir dersinde Furkân sûresi'nin tefsirini tamamladıktan sonra Mahmud el-Antâkî'ye şiddetli bir ağlama gelir. Derslerine devam eden talebeleri ve camii cemaati ile vedalaşır. Dinleyenlerine Allah'ın emir ve yasaklarına uymaları konusunda ve okudukları fâtihalar ile kendisini unutmamalarını vasiyet eder. Camiden evine geçer. Cuma günü evinden çıkamaz. Cumartesi günü medreseye gelir fakat ders okutacak takati olmadığından evine geri döner ve sekiz gün yataktan kalkamayacak kadar hastalığı ağırlaştırmıştır. Hastalığının dokuzuncu günü vefat etmiştir. Halep surlarının civârında, yüksekçe bir yere Cübeyl Mezarlığı'na defnedilmiştir. Geride Zihnî lakaplı şâir Abdullah, Muhammed, Mahmud ve İbrahim isimlerinde dört erkek evladı bırakmıştır.⁸²

Demirsoy, Mahmud el-Antâkî'nin 25 Zülka'de Cumartesi günü rahatsızlandığından hareketle onun dokuzuncu gün olan 3 Zilhicce 1161 (24 Kasım 1748) Pazar gününde vefat ettiği sonucuna ulaşılabilceğini belirtmiştir.⁸³

Mahmud el-Antâkî'nin ölüm tarihi, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (1839/1920) *İzâhu'l-meknûn* adlı eserinde ise 1160/1747 olarak zikredilmektedir.⁸⁴

⁸⁰ et-Tabbâh, "İ'lâmü'n-Nübelâ", 6/495.

⁸¹ 'Ömer Rızâ Kehhâle, Mahmud el-Antaki'nin vefat tahini 1160/1747 olarak beyan etmiştir. Bkz. Kehhâle, "Mu'cemü'l-Mü'ellifin", 12/175.

⁸² et-Tabbâh, "İ'lâmü'n-Nübelâ", 6/495.

⁸³ Demirsoy, *Şark'ın Büyük Âlimleri*, 272.

⁸⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, "İzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn. Keşfü'z-Zunûn" (Beyrut-Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1/558.

1.1.6. Eserleri

Mahmud el-Antâkî, uzun yıllar boyunca medreselerde müderrislik yapmış ve bu sayede geniş bir ilmî birikim edinmiş önemli İslam âlimlerindedir. Bu birikim doğrultusunda birçok eser kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Ancak gerçekleştirilen çalışma sonucunda müellifin *el-‘Alâka*, *Metn-i ‘Alâka*⁸⁵ ve *Risâletü’l-isti‘âre*⁸⁶ veya *Risâletü’l-‘Alâka* ile *Risâle fi’l-‘arabiyye*⁸⁷ gibi isimlerle bilinen eserin dışında başka bir eserin varlığına ulaşılamamıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışma, *el-‘Alâka* metnine yazılan bir şerh üzerine yapılmıştır. Müellifin çalışmaya konu olan *el-‘Alâka* metninin tanıtımı, muhtevası ve üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili bilgiler bu bölümün ikinci başlığında verilmiştir.

1.2. el-‘Alâka Adlı Eseri

Bu bölümde önce ana kaynak olan *el-‘Alâka* adlı metnin telif tarihi ve yazılış sebebi açıklanmıştır. Ardından eserin muhtevası incelenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise asıl metin *el-‘Alâka* üzerine yapılan şerh, hâşiye ve tercüme çalışmaları zikredilmiştir.

1.2.1. Eserin Telif Tarihi ve Sebebi

Mahmud el-Antâkî’nin, eserini ne zaman kaleme aldığına dair detaylı bilgi öğrencilerinden Bekir b. Ahmed Muşannifek tarafından aktarılmıştır. Bekir b. Ahmed Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka* adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları nakletmektedir:

“Müellif -Allah, dünya ve âhirette onu murâdına erdirsin- mecâz-ı mürsel ve ‘alâkalarını h. 1133 senesinde tamamladığında bu nüshalar, öğrencilerle birlikte doğudan batıya dört bir bucağa yayıldı. Bu risâlenin [mecâz-ı mürsel

⁸⁵ Mahmud el-Antâkî, *el-‘Alâka* (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1322), 2.

⁸⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, “İzâhu’l-Meknûn”, 1/558; Keĥhâle, “Mu‘cemü’l-Mü‘ellifin”, 12/175.

⁸⁷ Mahmud Elubeyd, *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydini’nin Şerhü Risaleti’l-İstiare tahkik ve inceleme* (Karabük: Karabük Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 31.

ve ‘alâkaları kısmının] eksiksiz, kapsamlı ve öğrencilere faydalı olabilmesi için üç mezhebe göre istiâre konusunun da eklenmesi gerektiğini h. 1137 senesinde müelliften talep ettim. O, hac vazifesini yerine getirme hazırlıklarıyla uğraşırken, yoğun ısrarlarım sonucuyla hacca gitmeden önce - Allah, onun hac ve umre menâsikini kolay ve kabul etsin- istiâre konusunu o sene içerisinde kaleme aldı.”⁸⁸

Bu satırlardan anlaşıldığına göre, Mahmud el-Antâkî’nin mecâz-ı mürsel ve ‘alâkaları ile ilgili risâlesine istiâre konusunu eklemesine, talebesi Bekir b. Ahmed Muşannifek’in teklif ve teşviki sebep olmuştur.

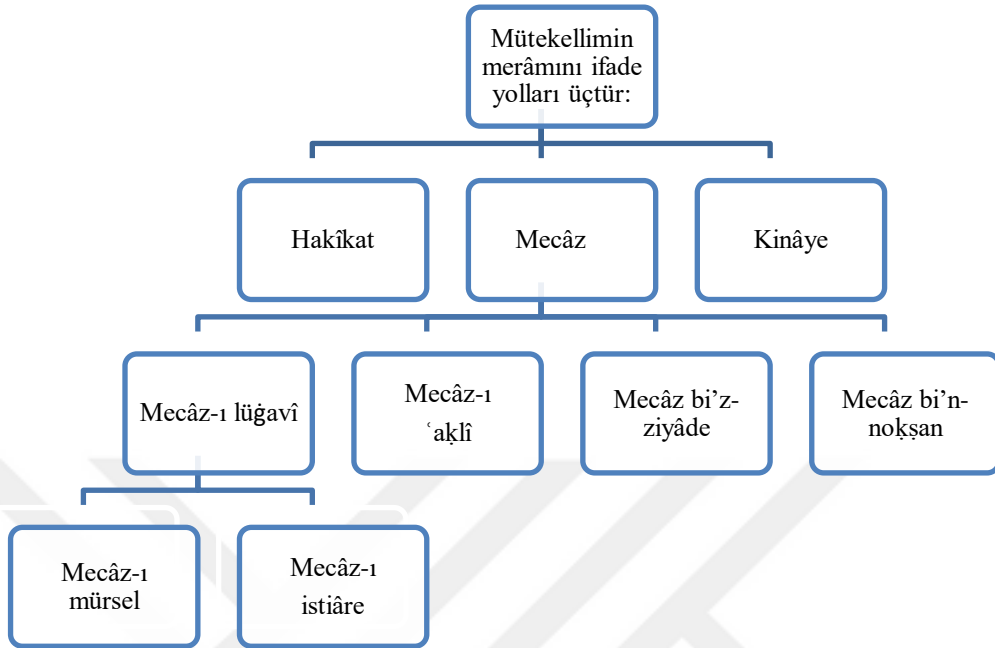
1.2.2. *el-‘Alâka*’nın Muhteva Bakımından İncelenmesi

Mahmud el-Antâkî, *el-‘Alâka* adlı eserinde, beyân ilmi konularından teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Eserde, bu konuları on iki âyet-i kerîme, iki şiir ve bir de hadîs örneğiyle destekleyerek açıklamıştır. Mahmûd el-Antâkî, risâlesinde, es-Sekkâkî, Hâfîb el-Şazvînî ve ez-Zemaşşerî gibi belâgat ilminin mümtaz şahsiyetlerinden istifade etmiştir.⁸⁹

el-‘Alâka metninin ana omurgası özet bir şekilde aşağıda Tablo 1.1.’de gösterilmiştir.

⁸⁸ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 64-65.

⁸⁹ Mahmud el-Antâkî, *el-‘Alâka*, 2-15.

Tablo 1.1. *el- 'Alâka* metni genel görünümü.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü şekilde Mahmud el-Antâkî, konuşanın merâmını ve maksadını muhatabına aktarma şekillerini hakikat, mecâz ve kinâye olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Sonrasında ise mecâzı; Mecâz-ı lügavî (kelimedeki mecâz), Mecâz-ı 'aqlî, Mecâz-ı Mürsel, Mecâz bi'z-Ziyâde, Mecâz bi'n-Noğşan diyerek beş gruba taksim etmiştir. Ardından Mecâz-ı lügavî'yi; Mecâz-ı mürsel (alâkası gayr-i müşâbehet) ve Mecâz-ı istiâre (alâkası müşâbehet) olmak üzere iki kısma taksim etmiştir.⁹⁰

Mahmud el-Antâkî, mecâz-ı mürsellerin sayısını yirmi yedi olarak belirtmiştir. Müellifin, mecâz-ı mürsel ile ilgili olarak zikrettiği alâkalar şunlardır:

⁹⁰ Mahmud el-Antâkî, *el- 'Alâka*, 2-15.

Maşdariyyet	Maḥalliyyet	Melzûmiyyet
Mazhariyyet	Ḥâlliyyet	‘İliyyet
Mücâveret	Âliyyet	Mâlûliyyet
Cüz’iyyet	’İtlâk	Müteallıkiyyet
Küllîyyet	Takyid	Müteallakiyyet
Sebebiyyet	‘Umûm	Şartıyyet
Müsebbebiyyet	Ḥuşûş	Meşrûtiyyet
Kevn-i Sâbık	Ḳuvvet	Dâliyyet
Kevn-i Lâhık	Lâzimiyyet	Medlûliyyet ⁹¹

Mahmud el-Antâkî’nin yukarıda zikrettiği mecâz-ı mürsel alâkaları örnekleri ile beraber Tablo 1.2.’de gösterilmiştir.⁹²

⁹¹ Mahmud el-Antâkî, *el-’Alâka*, 4-9.

⁹² Mecâz-ı mürsel alâkaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Murat Tala, “Mecâz Problemi Olarak Alâka”, 668-674.

Tablo 1. 2. Mecâz-ı mürsel alâkaları.

‘Alâka	Misal	Hakîkî Mânâ	Mecâzî Mânâ	Zikredilen lafız
Maşdariyyet	أَعْجَبَنِي يَدُ فُلَانٍ	El	Nimet	Zîkr-i yed (el) irade-i nimet
Mazhariyyet	يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ⁹³	El	Kudret	Zîkr-i yed irade-i kudret
Mücâveret	شَرِبْتُ مِنَ الرَّأْوِيَةِ	Su taşıyan hayvan	Kova	Zîkr-i râviye irade-i delv (kova)
Cüz’iyyet	إِطَّلَعْتُ الْعَيْنُ عَلَيْنَا	Göz	Casus	Zîkr-i cüz’ irade-i küll
Külliyet	يَجْعَلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ ⁹⁴	Parmaklar	Parmak uçları	Zîkr-i küll irade-i cüz’
Sebebiyyet	رَعَيْنَا الْعَيْثَ	Yağmur	Bitki	Zîkr-i sebep irade-i müsebbeb
Müsebbebiyyet	أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا	Bitki	Yağmur	Zîkr-i müsebbeb irade-i sebep
Kevn-i Sâbık	وَأَتُوا الْيَتَامَا أَمْوَالَهُمْ ⁹⁵	Yetimler	Yetişkin erkekler	Zîkr-i yetâme (yetimler) irade-i ricâl
Kevn-i Lâhiq	إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ خَمْرًا ⁹⁶	Şarap	Üzüm	Zîkr-i hamr (şarap) irade-i ‘ineb (üzüm)
Mahalliyyet	وَاسْتَلَّ الْقَرْيَةَ ⁹⁷	Köy	Ahâlî	Zîkr-i maḥal irade-i ḥal
Hâlliyyet	وَالَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجْهُهُمُ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ ⁹⁸	Rahmet	Cennet	Zîkr-i ḥal irade-i maḥal

⁹³ Fetih, 48/10.

⁹⁴ Bakara, 2/19.

⁹⁵ Nisa, 4/2.

⁹⁶ Yusuf, 12/36.

⁹⁷ Yusuf, 12/82.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/107.

Âliyyet	وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ⁹⁹	Lisân	Zikredilme	Zîkr-i lisân irade-i zikir
'İtlâk	نِعْمَ الْإِبِلُ لَكِنَّهُ غَلِيظُ السِّنْفَةِ	Dudak	Deve dudağı	Zîkr-i şefe' irade-i mişfer
Takyyid	لَكِنَّ زَنْجِيَّ غَلِيظُ الْمَشَافِرِ ¹⁰⁰	Deve dudağı	Dudak	Zîkr-i mişfer irade-i şefe'
Umûm	رَكِبْتُ دَابَّةً صَاهِلَةً	Hayvan	At	Zîkr-i dâbbe (hayvan) irade-i feras (At)
Huşûş	مَا مِنْ فَرَسٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا	At	Hayvan	Zîkr-i feras irade-i dâbbe
Quvvet	شَمَّ زَيْدٌ الْمُسْكَرَ الَّذِي أَرِيْقُ	Sarhoş edici	Şarap	Zîkr-i müskir irade-i hamr
Lâzimiyyet	أَدَبْتُ زَيْدًا صَرْبًا	Edep	Darp	Zîkr-i edep irade-i darp
Melzûmiyyet	صَرَبْتُ زَيْدًا تَادِيْبًا	Darp	Edep	Zîkr-i darp irade-i edep
'İllyet	أَخْرَجَ النَّارُ قَبْلَ النَّارِ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ	Ateş	Sıcaklık	Zîkr-i nâr (ateş) irade-i harâret (sıcak)
Mâlûliyyet	أَوْقَدَ الشَّمْعَةَ مِنْ الْحَرَارَةِ	Sıcaklık	Ateş	Zîkr-i harâret irade-i nâr
Müteallıkiyyet	رَجُلٌ عَدْلٌ	Adl	Âdil	Zîkr-i adl irade-i âdil
Müteallaqiyyet	لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ ¹⁰¹	Yalancı	Yalan	Zîkr-i kâzibe irade-i kizb

⁹⁹ Şuarâ, 26/84.

¹⁰⁰ Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdirrahman b. Muhammed el-'Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Maḥmûd Muḥammed Şâkir (Kahire; Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 36.

¹⁰¹ Vâkıa, 56/2.

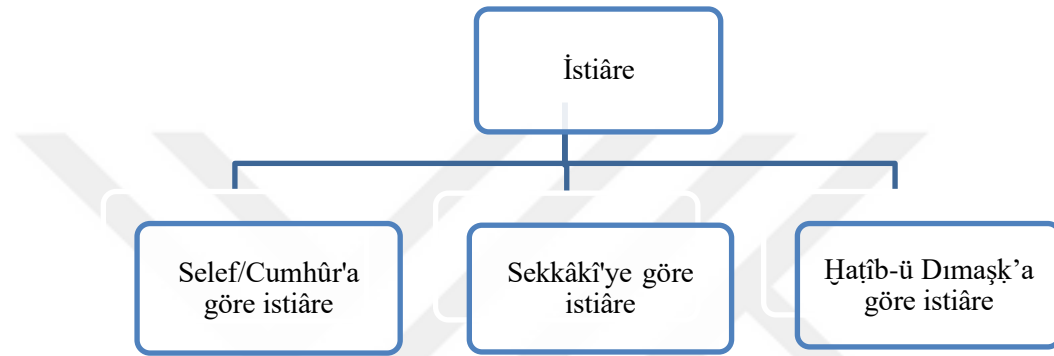
Şartıyyet	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ¹⁰²	İmân	Namaz	Zıkr-i îmân irade-i şalât
Meşrûtiyyet	مَا سَأَلْتُمْ فِي سَفَرٍ قَالُوا لَمْ تَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ¹⁰³	Namaz kılanlar	Namaza imân edenler	Zıkr-i müşallîn irade-i mü'min
Dâliyyet	فَهَمَّتْ الْأَلْفَاظُ	Kelimeler	Mânâlar	Zıkr-i elfaz irade-i ma'ânî
Medlûliyyet	قَرَأْتُ الْمَعَانِي	Mânâlar	Kelimeler	Zıkr-i ma'ânî irade-i elfaz

¹⁰² Bakara, 2/143.

¹⁰³ Müddessir, 74/42-43.

Mahmud el-Antâkî, mecâz-ı lügavî'nin istiâre kısmını tarif etmeden önce Cumhûra göre İstiâre, Sekkâkî'ye göre İstiâre ve Hâfîb-ü Dîmaşk'a (el-Şazvînî) göre İstiâre olmak üzere genel bir çerçeve çizmiştir. İstiâre'yi bu üç farklı ekolün başlığı altında incelemiştir.¹⁰⁴ Müellifin, istiâre ile ilgili tasnif ettiği üç ekol Tablo 1.3.'te gösterilmiştir.

Tablo 1. 3. İstiâre ile ilgili ekoller.

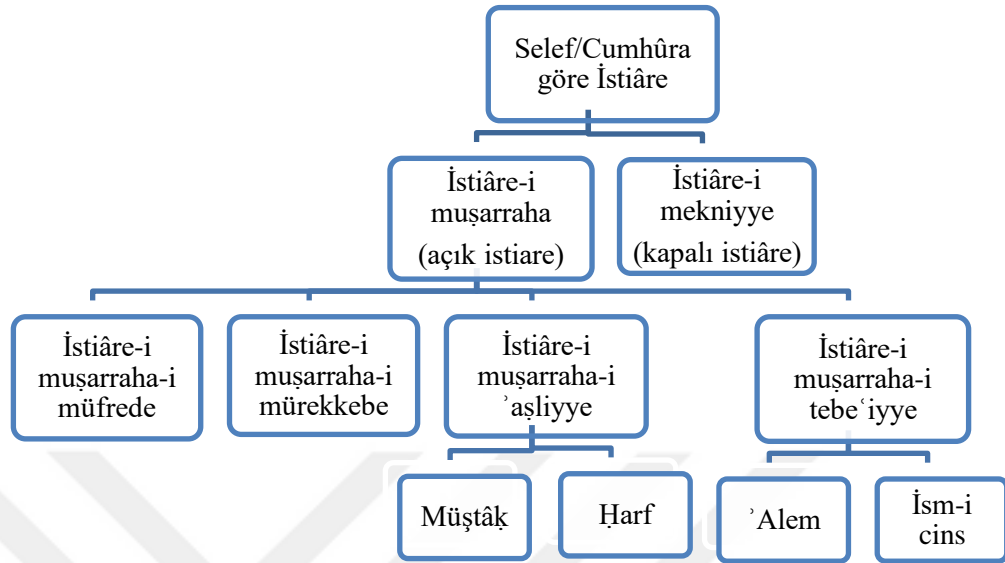

Müellif evvela istiârenin tanımını yapmıştır. Ardından Cumhûr'un, istiâre-i muşarraha (açık istiâre) ve istiâre-i mekniyye (kapalı istiâre) tanımlarına yer vermekle beraber onlara göre istiârenin iki kısma ayrıldığını zikretmiştir. Ayrıca istiâre-i taḥyîliyyenin de tanımını vermiş ve izahını yapmıştır. Konu ile ilgili ez-Zemaḥşerî'nin istiâre-i taḥyîliyye hakkındaki görüşünü de ayrıca kaydetmiştir. Sonrasında müellif, istiâre-i muşarraha olunan lafzın müfred ve mürekkep olması itibarıyla iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. İstiâre-i muşarraha-i müfrede ve istiâre-i muşarraha-i mürekkebe'nin tanımlarını yapmıştır. Akabinde bu tanımların örneklerini vermiş ve bu örnekleri izah etmiştir. Bundan sonra müellif, istiâre -i muşarrahayı; istiâre olunan lafzın müştâk, harf, ismi cins veya 'alem olması itibarıyla 'aşliyye ve tebe'yye olmak üzere iki kısma taksim edildiğini zikretmiştir. Ayrıca İstiâre-i muşarraha-i 'aşliyye ve İstiâre-i muşarraha-i tebe'yyenin tanımlarını yapmış, örneklerini zikretmiş ve bu örnekleri açıklamıştır.¹⁰⁵ Cumhûrun istiâre tasnifi Tablo 1.4.'te gösterilmiştir.

¹⁰⁴ Mahmud el-Antâkî, *el- 'Alâka*, 9-14.

¹⁰⁵ Mahmud el-Antâkî, *el- 'Alâka*, 9-12.

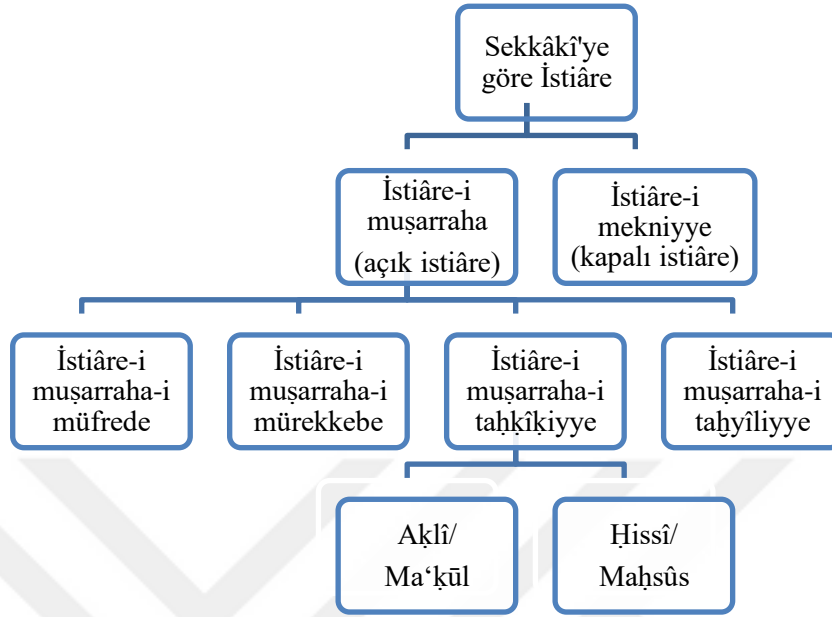
Tablo 1. 4. Cumhûra göre istiâre.

Mahmud el-Antâkî, Sekkâkî'ye göre istiârenin tanımını zikretmiştir. Müellif, Sekkâkî'ye göre istiârenin; “İstiâre-i muşarraha” (açık istiâre) ve “İstiâre-i mekniyye” (kapalı istiâre) olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. O, ayrıca istiâre-i muşarrahanın, müfrede veya mürekkebe olduğu halde murat edilen anlam, duyularla idrak edilerek veya akılla bilinerek gerçekleşiyor ise “Muşarraha-i taḥkîkiyye”; murat edilen anlam duyularla idrak edilmesi ve akılla bilinmesi gerçekleşmeyip bilakis vehmî bir surette gerçekleşiyorsa “Muşarraha-i taḥyîliyye” kısımlarına ayrıldığını ifade etmiştir. Müellif, imam Sekkâkî'nin Selef'e göre istiâre-i muşarraha-i tebe'îyyenin ḥarfinesini mekniyye, istiâre-i muşarraha-i tebe'îyyenin kendisini mekniyyenin ḥarfinesi ve istiâre-i muşarraha-i taḥyîliyye kılmakla istiâre-i muşarraha-i tebe'îyyeyi, istiâre-i mekniyye suretine çevirmeyi tercih ettiğini açıklamıştır. Sonrasında Sekkâkî, mensubu ileyhi mecâzîyi, mensubu ileyhi ḥakîkiyye teşbih ile Selef indinde ki mecâz-i aḥliyyeyi, istiâre bi'l-kinâye şekline çevirdiğini zikretmiştir. Bu kavramların her birinin tarifini yapmış ve örneklerini izah ederek ilgili bölümü bitirmiştir.¹⁰⁶ es-Sekkâkî'ye göre istiâre tasnifi Tablo 1.5.'te gösterilmiştir.

¹⁰⁶ Mahmud el-Antâkî, *el-'Alâka*, 12-14.

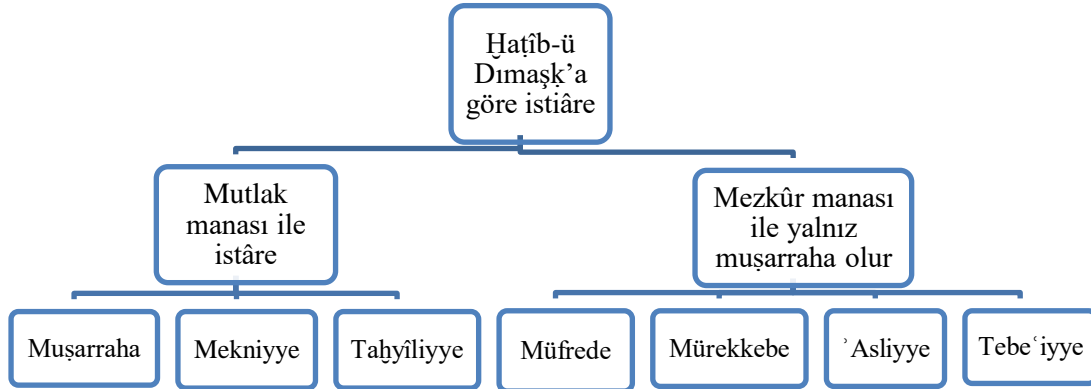
Tablo 1. 5. es-Sekkâkî'ye göre istiâre.

Mahmud el-Antâkî, Ḥaṭîb-ü Dîmaşq unvanıyla da meşhur olan Ḥaṭîb el-Ḳazvîni'ye göre istiârenin iki kısma ayrıldığını beyân etmiştir. Müellif, bunlardan birincisinin; mezkûr (Cumhûra göre, müşebbehte kullanılan müşebbehün bih lafzı) manasıyla istiârenin; “Müfrede” veya “Mürekkebe”, “’Aşliyye” veya “Tebe’iyye” olarak yalnızca “Muşarraḥa” olduğunu zikretmiştir. O, ikincisinin ise; kendisine (mutlak anlamda) istiâre lafzı ıtlak olunan lafız manasına olduğu halde “Muşarraḥa”, “Mekniyye” ve “Taḥyîliyye” olarak üç kısma ayrıldığını belirtmiştir. Ardından mekniyyenin tanımını yapmıştır. Sonrasında muşarraḥanın “Mecâz-ı luğavî”, mekniyyenin “Mecâz-ı ‘aqlî” ve taḥyîliyyenin ise ne mecâz-ı luğavî ne de mecâz-ı ‘aqlî olduğunu zikrederek bu kısmı bitirmiştir.¹⁰⁷ Ḥaṭîb-ü Dîmaşq’a göre istiâre tasnifi Tablo 1.6.’da gösterilmiştir.

¹⁰⁷ Mahmud el-Antâkî, *el-‘Alâka*, 14.

Tablo 1. 6. Haţib-ü Dimaşķ'a göre istiâre.

Mahmud el-Antâkî, risâlesinin sonunda mutlak mecâzın aksamını; mecâz-ı luğavî, mecâz-ı ʻaqlî, mecâz biʻz-ziyâde ve mecâz biʻn-noķşân şeklinde taksim etmiştir. Her birinin tanımını yaptıktan sonra örneklerini de izah ederek risâlesini tamamlamıştır.¹⁰⁸

1.2.3. *el-ʻAlâķa* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mahmud el-Antâkî'nin *el-ʻAlâķa*'sı ilim ehlince raġbet görmüş, üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Bu çalışmaların bazısı matbu bazısı da yazma nüsha olarak kütüphanelerde yer almaktadır. Bu bölümde *el-ʻAlâķa* metni üzerine yazılan tespit edebildiğimiz şerh, hâşiye ve tercüme çalışmalarını inceleyeceġiz.

1.2.3.1. Şerhuʻl-ʻAlâķa

Şerhuʻl-ʻAlâķa adlı eser, Muşannifek lakabıyla şöhretli Bekir b. Ahmed el-Menteşevî el-Mesevlî (öl. 1149/1736) tarafından şerh edilmiştir. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in bu eseri, Mahmud el-Antâkî'nin *el-ʻAlâķa* adlı risâlesinin ilk şerhlerindedir. Muşannifek, *Şerhuʻl-ʻAlâķa* adlı eserini 1149/1736 yılının

¹⁰⁸ Mahmud el-Antâkî, *el-ʻAlâķa*, 14-15.

Muharrem ayının başlangıcında tamamlamıştır.¹⁰⁹ Eser, Hafız Seyyid Efendi'nin (öl. 1269/1852) şerhi ile birlikte İstanbul'da Matbaa-i Âmire tarafından 1302/1884 senesinin Safer/Kasım ayının başlarında basılmıştır.¹¹⁰

Ayrıca bu şerh; Beyrut, Dımeşk, Darü'n-Nevâdir yayınevi tarafından da 1434/2013 tarihinde Hafız Seyyid Efendi'nin şerhi ile birlikte *Şerhu'l-'Alâka li-ulûmi'l-Belâga li-Maḥmud b. 'Abdullâh el-'Antâkî el-Ḥalebî el-Ḥanefî* ismiyle basımı yapılmıştır.

Müellifin çalışmamıza konu olan bu şerhi ve şârihi Muşannifek ile ilgili geniş bilgi sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

1.2.3.2. Şerhu'l-İsti'âre li'l-'Antâkî

Şerhu'l-İsti'âre li'l-'Antâkî adlı eser, İbn Karatepeli künyesiyle şöhret kazanan Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni (öl. 1191/1777) tarafından kaleme alınmış bir şerhtir.¹¹¹ Şârih, eserini 1164/1751 yılında telif etmiştir.¹¹²

İbn Karatepeli'nin *Şerhu'l-İsti'âre li'l-'Antâkî*'si üzerine yazılan ve tarafımızdan tespit edilen haşiyeler şunlardır:

- ***Hâşiye-i cedide 'alâ Şerhi Karatepeli 'ale'l-'Alâka***

Adalı Hoca Muhammed Efendi (Adapazârî) tarafından (öl. 1278/1861) telif edilmiştir.¹¹³ Müellif, eserini ilme yeni başlayanlar için kaleme almıştır. Eser, 1273/1857 yılında İstanbul'da matbûdur.¹¹⁴

- ***Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-cedid 'ale'l-'Alâka***

¹⁰⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 131.

¹¹⁰ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 136.

¹¹¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'arifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn* (Beyrut: Dâru-İhyâi-Türâsi'l-Arabî, 1951), 327.

¹¹² Muzaffer Özli, *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhi Risâleti'l-İsti'âre İsimli Eseri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 72.

¹¹³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1/243.

¹¹⁴ Murat Tala, "Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâkî'nin el-'Alâka'sı Bağlamında Bir Bakış", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (31 Aralık 2019), 667.

Hüseyn Necmüddîn b. Sâdık'ın şerh ettiği eser, 1325/1907 yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır.¹¹⁵

- ***Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Alâka li'Karatepeli***

Süleyman b. Abdullah Kırkağaçî (öl. 1287/1870) tarafından telif edilen şerhtir.¹¹⁶ Tala, eserin birçok nüshasının günümüze ulaştığını belirtmiştir.¹¹⁷

1.2.3.3. Şerhu'l-'Alâka li'Hâfız Seyyid Efendi

Şerhu'l-'Alâka li'Hâfız Seyyid Efendi adlı eser, Sirozî¹¹⁸ beldesine nispet edilen Hafız Seyyid Efendi (öl. 1269/1852) tarafından telif edilmiş bir şerhtir.¹¹⁹ Eser, Mahmud el-Antâkî'nin talebesi Bekir b. Ahmed el-Menteşevî'nin şerhiyle beraber İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de 1302/1884 yılında basılmıştır.¹²⁰ Ayrıca Dersaâdet, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1313/1895 tarihli ve İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1293/1876 tarihli basımları da yapılmıştır.

Hafız Seyyid Efendi'nin *Şerhu'l-'Alâka li Hâfız Seyyid* adlı eseri üzerine yazılan haşiyelerden tarafımızdan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

- ***Ta'likât 'alâ Şerhi Hâfız Seyyid 'ale'l-'Alâka***

Salih Rıfık Bey'in oğlu Şevket Mustafa Efendi (İstanbûlî) (öl. 1291/1874) tarafından kaleme alınan ve sonradan basımı yapılan bir haşiyedir.¹²¹

- ***Hulâşatü'l-efkâr 'alâ Şerhi'l-'Alâka***

Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi (öl. 1850-1931)¹²² tarafından telif edilen bir

¹¹⁵ Tala, "Mecâz Problemi Olarak Alâka", 667.

¹¹⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 407.

¹¹⁷ Tala, "Mecâz Problemi Olarak Alâka", 667.

¹¹⁸ Serez veya Siris şeklinde de zikredilen Yunanistan'ın kuzeydoğu kesiminde tarihî bir şehir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evangelia Balta, "Serez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/556.

¹¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/332.

¹²⁰ Hafız Seyyid Efendi, *Şerhu'l-'Alâka* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302), 136.

¹²¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/450.

¹²² Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulsamet Kumru, *Ermenekli*

haşiyedir.¹²³

- *Ta'likât-ı 'Alâka hâşiyesi*

Ayasofya dersiâmlarından Âmâ Hâfız Efendi'nin öğrencisi Ali Yekta Efendi (öl. 1327/1909) tarafından kaleme alınan ve basımı yapılan bir haşiyedir.¹²⁴

Mezkûr şerh ve haşiyelerin yanında İbrâhim el- Kayserî'nin *Şerhu risâleti'l-istiâre*¹²⁵ adlı şerhi ile Sobiçeli Mehmed Efendi'nin (öl. 1261/1845) *Mefhûmu'l-'Alâka* isimli Türkçe kaleme alınan eserini¹²⁶ ve Nurettin Ceviz vd.'i tarafından kolektif olarak çalışılan *Alaka ve Tercümesi*¹²⁷ adlı çeviriyi zikretmek mümkündür.

Sonuç olarak Mahmud el-Antâkî'nin *el-'Alâka*'sı, beyân ilmine dair özgün bir bakış açısı sunan ve hem içeriği hem de sunum tarzı ile dikkat çeken bir eserdir. Eser, telif edildiği günden bugüne önemli bir etkiye sahip olmuştur ve etkisi günümüzde de devam etmektedir. Geleneksel Arapça eğitimi veren kurumlarda hala bir kaynak kitap olarak kullanılmaktadır. *el-'Alâka* adlı eser üzerine yapılan tercüme, şerh ve haşiyeye çalışmaları, eserin önemini ve değerini daha da artırmıştır. Bu çalışmalar, eserin daha iyi anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunmuştur.

Süleyman Sırrı Efendi ve Hülâsatü'l-Muhtâreyn Adlı Eseri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 6; Harun Zorlu, "Son Hidâye Şerhi Sırrı Efendi'nin İzâhu'l-Hidâye İsimli Eseri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, (01 Nisan 2021), 146.

¹²³ Tala, "Mecâz Problemi Olarak Alâka", 668.

¹²⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/470-471.

¹²⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa, "İzâhu'l-Meknûn", 1/558.

¹²⁶ İbrahim Şaban, "19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası* 13 (2008), 126.

¹²⁷ Bkz. Mahmud el-Entaki, *Alaka ve Tercümesi*, çev. Nurettin Ceviz vd. (Erzurum: Ekev Yayınları, 1999).

İKİNCİ BÖLÜM

BEKİR B. AHMED MUŞANNİFEK'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ, HAYATI VE ESERİ

2.1. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Bir yazarın bireysel yetenekleri, edebî ve ilmî karakteri gibi kişisel özellikleri, içinde yaşadığı topluluktan müstakil olarak şekillenmemiştir. Eli kalem tutan her bilim adamı karakterinde, edebî ve ilmî müktesebatında yaşadığı dönemin izlerini temsil etmektedir. Bu nedenle bir yazarı iyi tanımak için yaşadığı dönemin genel hususiyetlerinin incelenmesi gerekli görülmektedir. Bu başlıkta Bekir B. Ahmed Muşannifek'in hayatının ve ilmî yönünün doğru bir şekilde anlaşılması ve tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi için Osmanlı tarihinin müellif dönemine, bu dönemin siyâsî ve ilmî durumlarına kısaca bakmak gerekmektedir.

2.1.1. Siyâsî Durum

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılın ilk yarısında önemli iki dönemi olan Sultan III. Ahmed Han Devri (1703-1730) ve Sultan I. Mahmud Devri (1730-1754), siyasi ve ilmi açılardan incelenmiştir.

2.1.1.1. Sultan III. Ahmed Devri (1703-1730)

Sultan III. Ahmed Han, birinci Edirne vak'ası¹²⁸ olarak bilinen isyan hareketi nedeniyle ağabeyi Sultan II. Mustafa Han'ın (öl. 1703) tahttan indirilmesiyle birlikte 23 Ağustos 1703'te yirmi üçüncü Osmanlı padişahı ve seksen yedinci İslâm halifesi olmuştur.¹²⁹

Henüz otuz yaşında bulunan Sultan III. Ahmed, otoritesini kuvvetlendirip,

¹²⁸ 1703 yılında çıkan, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin ölümü, II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve yerine III. Ahmed'in cülûsu ile sonuçlanan ayaklanma. Bu olaya Feyzullah Efendi Vak'ası da denir. Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/445-446.

¹²⁹ Ömer Faruk Yılmaz (ed.), *Osman Gazi'den Sultan Vahidüddin Han'a Osmanlı Târîhi* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012), 4/239-240.

ihtilal ve entrikalarla idâreyi ele geçirenleri ve Edirne vak'ası'na ön ayak olanları dâhiyâne bir siyasetle yakalatıp cezalandırmıştır. Asilerle bağlantılı olan herkesi bertaraf ederek saltanatta huzur ve asâyîşi temin etmiştir (1704).¹³⁰

Dokuz yıl sürmekte olan İsveç-Rus (Poltava) muharebesinde İsveç kralı XII. Şarl (Demirbaş), Ruslara yenilmesiyle Osmanlı devletine iltica etmişti. Rus kuvvetleri, Osmanlı'ya sığınan İsveç kralını yakalamak için Osmanlı hududunu tecavüz edip geçmişlerdi. Rus elçisinin de İsveç kralının teslimini istemesi sert bir dille reddedilmiştir. Demirbaş Şarl'a ise maaş bağlanmış ve ülkede serbestçe gezmesine müsaade edilmiştir. Çar Petro'nun bu tutum karşısında altı bin askerle Osmanlı hududunu tekrar aşarak saldırılarda bulunması Prut seferinin başlamasına neden olmuştur. Sultan III. Ahmed Han Rusya'ya savaş ilân etmiştir. Böylece Osmanlı ordusu Baltacı Mehmet Paşa'nın kumandasında 1711 Nisan'ında Rus seferine hareket etmiştir. Osmanlı ordusu, Çar Petro'nun ordusunu 1711 yılında Prut Ovası'nda mağlup etmiştir. Muharebenin neticesinde imzalanan Prut muahedesi esasları ise padişaha saray erkânı tarafından Baltacı Mehmet Paşa'nın aleyhine tahrike başlamalarına yol açmıştır. Sultan III. Ahmed Han, sulh muahedesinin kabul edilmesine aracılık eden ve çeşitli suçlarla itham edilen Baltacı Mehmet Paşa'yı 20 Kasım 1711'de görevinden azletmiştir.¹³¹

Prut seferi ile Rusya'dan Azak ve civarını geri alan Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Muahedesi yüzünden Venediklilere terkedilen Mora yarımadasını da geri almanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu esnada Venedikliler, 1714'te Karadağlılar'ı tahrik edip isyana sevk etmesi ayrıca Venedikliler tarafından Osmanlı gemilerine yağmalama saldırıları yapması savaşın çıkmasını hızlandırmıştır. Bu olaylar üzerine Sultan III. Ahmed Han, Sadrazam Ali Paşa ve deniz kuvvetleri komutanı olarak da Kaptanıderyâ Canım Hoca Mehmed Paşa'ları 8 Aralık 1714 tarihinde Mora üzerine sefer için görevlendirmiştir. Sonuçta Mora yarımadası Venedikliler'den geri alınmasının yanında, Girit'te bulunan Sperlanka, Granbosa,

¹³⁰ Ahmet Şimşirgil, *Kayı-VII Kutsal İttifaka Karşı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 7/144-147; Yılmaz, *Osmanlı Târîhi*, 4/240.

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 5/61-90.

Suda gibi diğer bazı kaleleri de fethederek 1715 yılında Girit ile bütün bağlantısını koparmışlardır. Venedikliler'in Akdeniz'de hezimete uğramaları müttefiki olan Avusturya'yı harekete geçirmiştir. Avusturya İmparatorluğu'nun müdahale etmesiyle 1716'da başlayan Körfez (Korfu) Seferi Türk askerlerinin iki cepheye bölünmesi nedeniyle başarılı sonuç alınamamıştır. Sadrazam Damad Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehid olmasıyla Osmanlı askerinin mağlubiyetine ve Sultan III. Ahmed Han'ın Korfu kuşatmasını kaldırmasına yol açmıştır. Avusturya İmparatorluğu karşısında peşi peşine sadârete getirilmiş olan Arnavut Halil Paşa ile Kayserili Mehmed Paşa dönemlerinde de başarı elde edilememiştir. Sonunda Avusturya İmparatorluğu'nun Niş havâlisine kadar inmeleri üzerine, sadrâzam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa döneminde 21 Temmuz 1718 tarihinde Pasarofça Muahedesi imzalanmıştır. Bu antlaşma sayesinde Osmanlı, Karlofça Antlaşması hududuna göre zarar etmekle beraber Sırbistan'da daha çok toprak kaybetmesine engel olunmuş, ayrıca Osmanlı-Venedik ilişkileri normal bir seviyeye gelmiştir. Bununla beraber Ruslar'a Lehistan meselesinde yeni bazı haklar tanınmıştır. Böylelikle Sadrazam İbrâhim Paşa'nın çabalarıyla batıda ve kuzeyde siyasî bir muvaffakiyet ve sükûnet temin edilmiştir.¹³²

Pasarofça Muahedesi'nden sonra Osmanlı'da uzun bir barış dönemi başlamıştır. 1718-1730 yılları arasındaki bu devre, lâle çiçeğinin iptilâ derecesine varan bir yaygınlıkta yetiştirilmesinden dolayı Lâle Devri ismi verilmiştir. Sultan III. Ahmed Han, bu sulh devresinde ülkeyi maddî ve manevî en yüksek seviyeye çıkarma faaliyetlerine başlamıştır. Bu devrin en önemli faaliyeti, Osmanlı Devleti'ne İbrahim Müteferrika (öl. 1160/1747) ile Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi'nin (öl. 1144/1731) çalışmalarıyla matbaanın getirilmesi olmuştur. İlk Türk matbaasının kurulmasıyla pek çok ilim ve sanat eserleri basılmıştır. Buna paralel olarak Yalova'da kâğıt fabrikası kurulmuştur. Lâle Devri, telif ve tercüme faaliyetleri gibi ilmî alanda büyük ilerlemelerin yaşandığı devir olması yanında Avrupa ile de teknik gelişmeleri yakından takip etmek gibi ciddî münasebetlerin başlangıcı olarak kabul

¹³² M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/35-36.

edilmiştir.¹³³

İran'a tâbi olan Dağıstan bölgesindeki Müslümanlar, 1722'de Osmanlı'dan himaye talebinde bulunmuşlar ve himaye altına alınmışlardır. İran'da Sünnî Müslümanlara baskı yapılması, Râfizîler'in Sünnî mezhebe mensup birçok kimseyi katletmesi ve hudut tecavüzlerine karşı sınır emniyetini sağlamak gibi sebeplerle Osmanlı Devleti İran'a harp ilan ederek 1723'te savaş başlamıştır. Osmanlı askeri 1725'te Tebriz'i zapt etmiştir. Tebriz'den sonra Gence, Erivan, Nahcivan da Osmanlıların eline geçmiştir. Eşref Şah, 4 Ekim 1727 tarihinde Osmanlılar lehine olan Hemedan Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Eşref Şah'ın ölümüyle İran'da II. Tahmasb, tahtı ele geçirmiştir. Şah Tahmasb, yapılan antlaşmaları hiçe sayarak Osmanlı ordusunun fethettiği Nihavend, Hemedan, Kirmanşah ve Tebriz'i işgal ederek geri almıştır.¹³⁴

İran'daki yorucu ve uzun savaşlar ile ekonomik durumun bozulması, özellikle Sadrazam İbrahim Paşa'ya karşı devlet adamları arasındaki rekabet gibi sebepler isyan için fırsat kollayanları harekete geçirmiştir. Muhaliflerin başında Bayezid Hamamı'nda tellaklık yapan Patrona¹³⁵ Halil adında bir Arnavut bulunmuştur. Patrona Halil İsyanı adı verilen bu ihtilalde 1730 yılında Sadrazam İbrahim Paşa, Mustafa ve Mehmed Paşa'lar idam edilerek âsilerin istekleri yerine getirilmiştir.¹³⁶

2.1.1.2. Sultan I. Mahmud Devri (1730-1754)

Patrona Halil İsyanı sonucunda Sultan III. Ahmed tahttan zorla feragat ettirilerek yerine biraderi II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud 2 Ekim 1730 tarihinde otuz beş yaşında iken tahta getirilmiştir.¹³⁷

Sultan I. Mahmud, saltanatının ilk haftalarında âsi elebaşlarının isteklerini

¹³³ Yılmaz, *Osmanlı Târîhi*, 4/282-312.

¹³⁴ Yılmaz, *Osmanlı Târîhi*, 4/313-316.

¹³⁵ Patrona: [Bah.] Bahriye Feriki (amiral) derecesinde rütbe sahibi olanlara verilen unvandır. İhtilâlcilerden meşhur (Halil) tarihe bu namla geçmiş ise de kendisi usûlen bu rütbeyi ihraz etmiş değildir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), "Patrona", 2/763.

¹³⁶ Şimşirgil, *Kayı - VII*, 7/211-217.

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 5/208-210.

yerine getirmiştir. Devletin en önemli mevkilerini işgal eden Patrona Halil ve avnesi Sultan I. Mahmud'un dâhiyane tertibi sayesinde bertaraf edilmişlerdir. Zorbaların ortadan kaldırılıp emniyet ve asayişe dair tedbirler alındıktan sonra devlet idâresine hâkim olan Sultan, ilk iş olarak amcası zamanında başlayan İran savaşlarıyla meşgul olmaya başlamıştır.¹³⁸

İran seraskerliğine tayin edilen Bağdat Valisi Ahmed Paşa, 30 Temmuz 1731 tarihinde Kirmanşâh'ı zapt edip oradan Hemedan'a hareket etmiştir. Şah Tahmasb'ın ordusu 15 Eylül 1731'de Hemedan yakınlarındaki Küricân ovasında yapılan muharebede mağlup olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa'da 15 Kasım 1731'de Urmiye ve Tebriz'i fethetmiştir. Tahmasb sulh teklifinde bulunmuştur. Şâh ile 10 Ocak 1732'de Ahmed Paşa Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra Safevîlerde taht değişikliği olmuştur. Tahmasb'ın yerine Nadir Ali Han kendisini Şah ilan etmiştir. Nadir Ali Han, Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmayı tanımamış ve Osmanlı topraklarına taarruz etmiştir. Bağdat'ı kuşatma altına almış fakat başarılı olamamıştır. Şah, Gence ile Tiflis ve Erivan'ı işgal etmiştir. Ancak bu esnada Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulması üzerine 24 Eylül 1736'da İran ile sulh yapılması kararlaştırılmıştır.¹³⁹

Şah Nadir Ali Han, Osmanlı Devleti'ne bir heyet göndermiştir. Sultandan Caferî mezhebinin resmî bir mezhep olarak tanınmasını, bunun halîfe sıfatıyla kabul edilmesini, Mescid-i Harâm'da dört büyük Sünnî mezhebe ait mahallere beşinci olarak Şîlik mezhebine mahsus bir mahal daha inşa edilmesini talep edilmiştir. Sultan I. Mahmud, dînî olmaktan ziyâde siyasî bir mahiyet ihtiva eden bu teklifleri reddetmiştir. Ancak Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın esaslarını aynen kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin İran ile uzun süren çekişmesini fırsat bilen Rusya ve Avusturya iki koldan saldırılara başlamıştır. Osmanlı Devleti 2 Mayıs 1736 tarihinde

¹³⁸ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/348.

¹³⁹ Yılmaz, *Osmanlı Târihi*, 4/352-359; Şimşirgil, *Kayı - VII*, 7/239-244.

¹⁴⁰ Yılmaz, *Osmanlı Târihi*, 4/363-365.

Rusya'ya harp ilan etmiştir. 11 Temmuz 1737'de Rusların taarruzu ile Özü Kalesi düşerken Avusturyalılar da Niş, Banyaluka ve İzvornik'e saldırdılar; Eflak'a girip Bükreş'i zapt etmişlerdir. Bu zayıttan dolayı çok üzülen Sultan I. Mahmud, olaylarda ihmali görülen Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'yı azlederek yerine Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı sadarete getirmiştir. Sultan I. Mahmud, Sadrazam Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı Rusya seferine, Hekimoğlu Ali Paşa'yı da Avusturya seferine vazifelendirmiştir. Rusya'nın işgal ettiği Kılburun ve Özü kaleleri ile Avusturya'dan Belgrad yeniden alınarak büyük bir zafer kazanılmıştır (1Eylül 1739). Osmanlı ordularının bu başarıları üzerine Avusturya ve Rusya ile Belgrad Sulh Antlaşmaları imzalanmıştır (1152/1739).¹⁴¹

Özetle, Bekir b. Ahmed Muşannifek, Osmanlı ile Avrupa, Rusya ve İran arasında gerçekleşen siyasi ve askerî çatışmaların; özellikle Şii-Sünnî gibi kültürel mücadelelerin yoğun yaşandığı bir devirde dünyaya gelmiştir. Bundan dolayıdır ki müellif eserinde peygambere salât ü selâm konusunda “ve ‘alâ âlihi” kısmında “alâ” harf-i cerrini kullanmanın Ehl-i sünnete göre lüzumunu ve Şia'ya karşı bir reddiye olduğunu belirtmekle¹⁴² Şii inançlarına karşı bir tepki göstermektedir. Bu durum, Muşannifek'in yaşadığı dönemin etkilerini eserinde görmemize olanak tanımaktadır.

2.1.2. İlmî Durum

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin ilk basamağını sıbyan mektepleri teşkil etmektedir. Sıbyan mektebinden sonra ise orta ve yükseköğrenimin verildiği en önemli eğitim müesseseleri medreselerdir. Osmanlı'da ilk medrese Orhan Bey'in (öl. 763/1362) zamanında kurulmuş olan İznik Medresesi'dir. Daha sonraki devirlerde özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda en ücra köylerde bile medreseler kurulmuştur.¹⁴³ İstanbul'un fethinden XIX. yüzyıla kadar sadece İstanbul'da inşa edilen medrese sayısı 500'ü geçmektedir. Maalesef bunların büyük bir bölümü yangın veya deprem

¹⁴¹ Özcan, “Mahmud I”, 27/349-350; Yılmaz, *Osmanlı Târîhi*, 4/365-371.

¹⁴² Detaylı bilgi için bkz. Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 10.

¹⁴³ Mehmet İpşirli, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327.

gibi doğal afetler sonucu yıkılmış günümüze ulaşamamıştır.¹⁴⁴

Medreselerde, cüz'ıyyât ismi de verilen 'aqlî ilimler (müsbet bilimler) çerçevesinde: heyet (astronomi), hesap (matematik), hendese ve felsefe dersleri; 'âlât ilimleri denilen belâgat, mantık, kelâm, Arap dili ve edebiyatı ile inşâ dersleri; 'ulûm-ı âliye adı verilen tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh bilimleri okutulmuştur.¹⁴⁵ XIX. asrın başlarına kadar önemini devam ettiren Enderun Mektebi ise mülkî ve askerî kadronun yetiştirildiği önemli bir saray eğitim kurumu niteliğini taşımaktadır.¹⁴⁶

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasî otoritesi zayıflamasına ve ekonomik sorunlarla sıkıntılı bir dönem geçirmesine rağmen ilim ve kültür hayatı ile edebiyat bunlardan pek fazla etkilenmemiştir. Özellikle Lâle Devri'nde ilmî faaliyetlere olan teşvikin edebiyat ve kültürün gelişmesine önemli katkıları olmuştur.¹⁴⁷ XVIII. yüzyılda daha önceki dönemlere nazaran matbaanın da kurulmasının etkisiyle çok sayıda eser telif faaliyeti yapılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde tercüme, şerh ve hâşiye şeklinde eserler de bir hayli fazla olmuştur.¹⁴⁸ Bekir b. Ahmed Muşannifek'te yaşadığı dönemin ilmî geleneğine paralel olarak hocası Mahmud el-Antâkî'nin *el-Alâka* adlı eserini şerh etmiştir.

2.2. Hayatı

Muşannifek lakaplı Bekir b. Ahmed'in hayatı hakkında neredeyse bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kendisinden sonra yazılmış olan temel biyografi kaynaklarından 'Ömer Rızâ Kehhâle'nin (1905-1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye'si*, Carl Brockelmann'nın (1868-1956) *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* adlı eserinin Abdülhalîm en-Neccâr tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi'si*, Hayruddîn ez-

¹⁴⁴ Kenan Seyithanoğlu (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), 14/97.

¹⁴⁵ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 64-65; İpşirli, "Medrese", 28/327-333.

¹⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/185.

¹⁴⁷ Seyithanoğlu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 14/553.

¹⁴⁸ Yılmaz, *Osmanlı Târîhi*, 4/296; Kılıç, "Belâgat", 5/382.

Zirikî'nin (1893-1976) *el-A'lâm*'ı ve Mehmed Süreyya Bey tarafından 6 cilt olarak kaleme alınan biyografi ansiklopedisi olan *Sicill-i Osmanî (Tezkere-i Meşâhîr-i Osmaniye)* adlı eserler taranmıştır. Ancak maalesef ki hayatı hakkında sadece Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin (1861-1925) *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde kısa bir bilgiye rastlanılmıştır.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'ye göre “Ahmed oğlu Bekir Efendi kitap telif eden bir zat olup Muğla'nın Mesevli kazâsındandır. En tanınmış eseri, hocası Mahmud el-Antâkî'nin beyân ilmi ile ilgili adı sanı her tarafa yayılmış *el-'Alâka* adlı risâlesine 1149/1736 senesinde yazdığı şerhtir. Bu şerhi matbudur. *Kaşîdetü'l-bürde* üzerine bir şerhi varsa da basılmamıştır.”¹⁴⁹

Kabri ve vefat tarihi tespit edilememiştir.

2.3. Eserleri

- ***Şerhu Kaşîdetü'l-bürde.***¹⁵⁰ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin tespitlerine göre bu şerhin basımı yapılmamıştır.¹⁵¹
- ***Şerhu'l-'Alâka.*** Müellifin çalışmamıza konu olan bu eseri hakkında detaylı bilgi üçüncü bölümde incelenecektir.

Sonuç olarak, Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatı hakkında detaylı bilgilere ulaşılammış olmasına rağmen, yaşadığı dönemin siyasi, kültürel ve ilmi yönlerinden etkilendiği eserinde görülmektedir. Eserlerinden biri olan “*Şerhu'l-'Alâka*” adlı eser,

¹⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/403.

¹⁵⁰ İslam edebiyatı alanında *Kaşîdetü'l-bürde* ünvanıyla tanınmış iki manzume bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Kâ'b b. Züheyr'in (öl. 24/645 ?), hicretin 9. senesinde Hz. Peygamber'den af dilemek ve onu methetmek üzere söylediği 57 beyitlik manzumesidir. İkincisi ise 13. yüzyılda Mısırlı şair ve mutasavvıf Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (öl. 695/1296) Hz. Peygamber için kaleme aldığı 165 beyitlik manzumesidir. Kâ'b b. Züheyr'in kasidesi ile aynı ismi taşıdığından karışıklığa meydan vermemek için ilkinde *Kaşîdetü Bânet Sü'âd*; Bûsîrî'ninki ise daha çok Osmanlı ilmiye çevresinde *Kaşîdetü'l-bür'e* şeklinde anılmışsa da literatürde *Kaşîdetü'l-bürde* diye tanınmaktadır. Bkz. Mahmut Kaya, “*Kaşîdetü'l-Bürde*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568; Ömer Said Güler, “*Kasîde-i Bürde (Bânet Sü'âd) Üzerine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Eserler*”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (Ağustos 2022), 549-550.

¹⁵¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/403.

Mahmud el-Antâkî'nin "*el- 'Alâka*" adlı metnine yazılmış ilk şerh örneği olması ve hocasından etkilenecek kaleme alınması bakımından önemlidir. Ayrıca, "*Kaşîdetü'l-bürde*" adlı eserinin üzerine yapılacak çalışmalar ve bu eserin ilim dünyasına kazandırılması da önem arz etmektedir. "*Şerhu'l- 'Alâka*" adlı eserin yazarının Bekir b. Ahmed Muşannifek olduğu fikrini destekleyen argümanlar üçüncü bölümde sunulmuş olup, isim benzerliğinden kaynaklı yanlış anlamaların tashihi yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERHU'L- 'ALÂKA ADLI ESERİN ÖZELLİKLERİ

3.1. Şerhu'l- 'Alâka

Bu bölümde, Bekir b. Ahmed Muşannifek'in *Şerhu'l- 'Alâka* adlı eserinin ismi ve yazarına nisbeti tespit edilmiştir. Ardından eserin yazılış tarihi ile yazıldığı yer belirtilmiştir. Daha sonra ise eseri, kaleme alma sebebi izah edilmiştir.

3.1.1. Eserin İsmi, Müellife Aidiyeti

Bekir b. Ahmed Muşannifek eserini özel bir isimle tesmiye etmemiştir. Müellif eserin adını belirtmemekle beraber *el-'Alâka* metnini kitap merkezli açıklama, derinleştirme ve detaylandırma ameliyesinden dolayı eserinden “*Bu şerh...*” diye bahsetmektedir. Müellif, eserin mukaddimesinde şu şekilde söylemektedir:¹⁵²

“... كَمَا كَانَ هَذَا الشَّرْحُ تُحْفَةً وَالْمَتْنُ تُحْفَةً أُخْرَى...”

“... Nitekim bu şerh bir hediyedir, metin ise bambaşka bir hediyedir...”

Eserin Bekir b. Ahmed Muşannifek'e aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Müellif Muşannifek şerhinin kendisine ait olduğunu meçhul bırakmamıştır. Bilakis eserin hatimesinde kendi ismini Bekir b. Ahmed el-Menteşevî el-Mesevlî olarak zikretmiş, ayrıca şerhin tamamlandığı tarih olan Muharrem 1149 tarihiyle beyân etmiştir.

Müellif, eserin hatimesinde şu şekilde söyler:¹⁵³

“قَدْ تَمَّتْ الْأُورَاقُ بِعِنَايَةِ الْمَلِكِ الْخَلَّاقِ عَلِيِّ بْنِ جَامِعِهِ بَكْرِ بْنِ أَحْمَدَ الْمُنْتَشَوِيِّ الْمَسْئُولِي صَانَهُمَا الْمَلِكُ الْعَزِيزُ الْقَوِيُّ فِي أَوَائِلِ الْمُحَرَّمِ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ تِسْعٍ وَارْبَعِينَ وَمِائَةٍ وَأَلْفٍ.”

“*Yaratıcı Allah'ın yardımıyla Ahmed oğlu Bekir el-Menteşevî el-Mesevlî'nin*

¹⁵² Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 2.

¹⁵³ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 131.

-Azîz ve güçlü olan Allah onları korusun- 1149 senesinin Muharrem ayının ilk günlerinde sayfaları bir araya getirmesiyle [bu şerh] tamamlanmıştır.”

Bu şerhin, TDV İslâm Ansiklopedisi “Muşannifek” maddesinde bahsedilen Fatih devri ulemâsından Şeyh Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes‘ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî’ye (öl. 875/1470) aidiyeti¹⁵⁴ isabetli görülmemektedir.¹⁵⁵ Zira üzerine şerh yazdığı iddia edilen “Muşannifek” unvanlı Mes‘ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî’nin vefat tarihi 875/1470 olarak kaydedilmişken, metin müellifi olarak belirtilen Mahmud el-Antâkî ise, Zülka‘de 1161/1748 tarihinde vefat etmiştir.¹⁵⁶

3.1.2. Eserin Telif Tarihi ve Yeri

Bekir b. Ahmed Muşannifek’in *Şerhu’l-‘Alâka*’sı incelendiğinde, eserin mecâz-ı mürseller konusu nihayetinde, istiâre bahsine başlamadan hemen önce, eseri şerh ettiği tarihi ve mekânı sarahaten zikrettiği görülmektedir. Şerh yazarı hâdiseyi şu şekilde nakletmektedir:

“Talebe arkadaşlarım, hac vecibesini yerine getirmek için hocamızdan ayrılacakları zaman, mecâz-ı mürsel ‘alâkalarının bir risâlede toplanmalarını istemişlerdi. Mahmud el-Antâkî de, mecâz-ı mürseller konusunu bir risâlede derlemiştir. Bu nüshalar, arkadaşlarımla birlikte dört bir tarafa yayılmıştı. Bu kitapçığı dikkatle incelediğimde, bunun beyân ilmine yeni başlayanlar için faydalı, fakat istiâre konusunun bulunmamasında büyük bir eksiklik olduğunu farkettim. Hocamdan bu risâleye, üç mezhebe göre istiâre konusunu eklemesini de istedim. İstâre bahsi, her ne kadar hacimli eserlerde geniş geniş anlatılmış, muhtasar eserlerde yüzeysel geçilmişse de bu risâlede, mecâz-ı mürseller ile istiâre konularının beraber olmasının daha yararlı olacağı kanaatimi arz ettim. Daha sonra gördüğüm bir rüyayı hocama naklettim. Hocama bunu ‘sizi, şehre yakın bir bahçede, yüzeyi bulanık ve durgun bir havuzun kenarında, misafirlerinize ikramlarda

¹⁵⁴ Bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Muşannifek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/240.

¹⁵⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi yetkililerine, isim benzerliğiyle ilgili karıştırılması muhtemel ve düzeltilmesi gereken bu hususu elektronik posta yoluyla bildirdik.

¹⁵⁶ et-Tabbâh, “İ‘lâmü’n-Nübelâ”, 6/495.

bulunduğunuzu gördüm. Sonra, o durgun ve yüzeyi bulanık havuzun kenarından bir delik açtım ki bulanık su berrak bir şekilde akmaya başladı.” diye aktardım. Ardından bunun tabirine izin istedim ve dedim ki: ‘Misafirlerinize ikramda bulunmanız; bu risâledir ve taliplilerine faydalı olmasıdır. Suyu durgun olan havuz; risâlenin, mecâz-ı mürseller konusuna kadar olmasıdır. Havuzun kenarından bir delik açmam ise; istiâre bahsinin de eklenmesini sizden istememdir.” Lakin mezkûr gedikle ilgili aklıma ilk gelen, risâle tamamlandıktan sonra ona şerh yazacağıma dair yorumumu zikretmedim. Bu olayın üzerinden dört sene geçmişti ki hocam, Mekke-i Mükerreme’ye gideceği esnada isteğimi tekrarladım. Neticede hocam, istiâre konusunu yazmaya başladı. Ben de bu risâlenin, mecâz-ı mürseller konusunu şerhetmeye; Şa‘bân 1137/Nisan 1725 tarihinde başladım ve Ramazân 1137/Haziran 1725 tarihinde, Muğla’da bulunan Menteşevî Medresesi’nde¹⁵⁷ tamamladım.”¹⁵⁸

Bekir b. Ahmed Muşannifek, eserin sonunda ise şerhi; h. 1149/1736 senesi Muharrem ayının ilk günlerinde tamamladığını beyân etmiştir.¹⁵⁹

3.1.3. Eserin Telif Sebebi

Müellif Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka* isimli eserine bir mukaddime ile başlangıç yapmıştır. Orada Allah’a hamd ve seçkin kullarına salât u selâm ettikten sonra eserini aşağıdaki sözlerinden de anlaşıldığı gibi bu metin üzerinde araştırma yapmak isteyenlere bir hediye olarak telif ettiğini beyân etmiştir. Müellif, eserin mukaddimesinde şöyle söylemiştir:¹⁶⁰

“Besmele ve hamdeleden sonra, bu risâle; âlim, fâzıl, allâme, muhakkik,

¹⁵⁷ Menteşe bölgesi 1261 yılında Türkler tarafından fethedilmiştir. Menteşe Beyliği, Osmanlı Devleti’ne katılan ilk beyliklerden biri olmuş ve Osmanlılar tarafından sancak haline getirilmiştir. Bu sancak, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra bazı değişikliklere uğramış ve farklı sancak beyleri tarafından yönetilmiştir. 1833 yılında Aydın Vilayeti’nin bir parçası haline gelmiş, ardından 1867’den sonra bağımsız bir mutasarrıflık olarak varlığını sürdürmüştür. Menteşe Sancağı, Muğla merkezli olmak üzere çeşitli kazalardan oluşmuştur. Menteşe Sancağı’nın 26 kazası (ilçe) içinde şârih Muşannifek’in memleketi olan Mesevli kazası da bulunmaktadır. Menteşe ve Menteşe Medreseleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşam Karaçay - Fazilet Pınar Kocaoğlu, “Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2019), 72-75.

¹⁵⁸ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 64-65 (dokuzuncu hâşiye).

¹⁵⁹ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 131.

¹⁶⁰ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 2.

[ilmiyle] âmil, kâmil, uzman ve müdakkik, hanefî üstadlarından, dini ve sünneti ihyâ eden hocamındır. Şüphesiz ki öncekilerden ve sonrakilerden eşi benzeri bulunmayan bu risâle için mütekaddiminin kitaplarından müteahhirinin sayfalarından bir araya getirdiklerime farklı bir hediye olarak bu kitabın ön sözünde âlimlerin beyitlerini, büyüklerin kasidelerini ve sâlihlerin manzûmelerini yazdım. Bu beyitler ve manzumeler ile istenilen bütün ihtiyaçlara izzeti ve güzel isimleri olan [Allah c.c.] icâbet etmiştir. Bu şerh; belâgat alanında araştırma yapan kimselere bir hediye, metni ayrı bir hediye olduğu gibi ön sözde sunulan beyit, kaside ve manzumeler de bambaşka bir hediye olması içindir.”

3.2. Eserin Muhtevası

Şerhu'l- 'Alâka, beyân ilmi alanında kaleme alınmış bir eser olan el- 'Alâka isimli eserin şerhi olması hasebiyle muhtevası el- 'Alâka'nınki ile paraleldir. Şarih Muşannifek, eserini ara cümlelerle şerh ettiğinden dolayı ana metnin yapısında bir değişiklik olmamıştır. Bu hususu şerh müellifi Muşannifek eserinde şu şekilde ifade etmiştir:

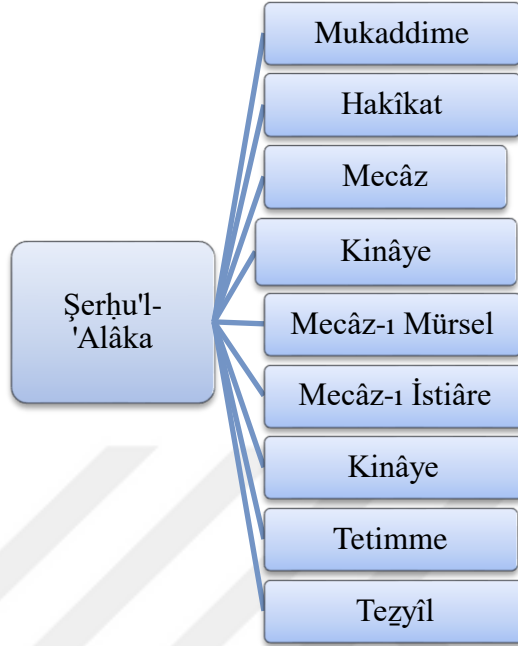
"تَمَّ شَرْحُ الْمَثْنِ بِعَوْنِ مَنْ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَكِنَّ عَلَى النَّاطِرِ التَّمْيِيزَ بَيْنَ أَلْفَاظِ الْمَثْنِ وَالْأَلْفَاظِ الشَّارِحَةِ فَإِنَّهُمَا قَدْ اِمْتَرَجَا مَرْجًا حَسَنًا لَا يُمَيِّزُهُ إِلَّا مَنْ حَفِظَ الْمَثْنَ أَوَّلًا. وَلَا بُدَّ مِنْ حَفْظِهِ لِمَنْ شَرَعَ فِي الْعُلُومِ أَوَّلًا."

“Bu metnin şerhi, en güzel isimler kendisine ait olan zâtın yardımıyla tamamlanmıştır. Ancak okuyucunun, bu metnin lafızları ile şerh edici lafızların arasındaki farkı ayırt etmesi gerekmektedir. Zira bu iki lafız [metin ve şerh] öyle münasip bir şekilde imtizaç etmiştir ki evvela el- 'Alâka metnini ezberleyen kimse aradaki farkı temyiz edebilir. Beyân ilmine yeni başlayanlar için bu el- 'Alâka metnini hıfzetmesi icap etmektedir.”¹⁶¹

Bu bölümde Şerhu'l- 'Alâka'nın içeriği, el- 'Alâka metninin kendi tertibince sunulmuştur. Şerhu'l- 'Alâka'nın muhteva olarak ana omurgası özet bir şekilde aşağıda Tablo 1.7.'de gösterilmiştir.

¹⁶¹ Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 129.

Tablo 1.7. *Şerhu'l- 'Alâka*'nın muhteva olarak özeti

3.2.1. Mukaddime

Besmele, Hamdele ve Salvele'den sonra şârih Muşannifek, eserini telif ediş sebebini açıklamıştır. Kendisinden sonra ilim erbabına bir hediye olması için bir şerh kaleme aldığı ifade etmiştir. Ayrıca *el- 'Alâka* metninin ilmiye sınıfına bir hediye olması gibi bu şerhin ve şerhin ön sözünde sunulan beyitler ile manzumelerin de farklı farklı armağanlar olarak takdim edildiğini sözlerine eklemiştir.¹⁶²

Şârih Muşannifek'in eserin ön sözünde takdim ettiği beyitler beş tanedir. Bu beş beyitten birincisi, Ebü'l-Kâsım el-Mâlikî'nin¹⁶³ (ö. 581/1185) şiiri: [Kâmil]

يَا مَنْ يَرَى مَا فِي الضَّمِيرِ وَيَسْمَعُ أَنْتَ الْمُعَدَّ لِكُلِّ مَا يَتَوَقَّعُ .1

¹⁶² Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 2.

¹⁶³ Tam adı: Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlikî. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huğayrî es-Süyûti, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l- 'Aşriyye, ts.), 2/81.

2. يَا مَنْ يُرَجَّى لِشَدَائِدِ كُلِّهَا يَا مَنْ إِلَيْهِ الْمُشْتَكَى وَالْمُفْرَغُ
3. يَا مَنْ خَزَائِنُ رِزْقِهِ فِي قَوْلِ كُنْ أَمِنْ فَإِنَّ الْخَيْرَ عِنْدَكَ أَجْمَعُ
4. مَالِي سِوَى فَقْرِي إِلَيْكَ وَسِيْلَةٌ فَبِالْإِفْتِقَارِ إِلَيْكَ فَقْرِي أَذْفَعُ
5. مَالِي سِوَى فُرْعِي لِبَابِكَ حِيَالَةٌ فَلَمَّيْنِ رُدِّدْتُ فَأَيَّ بَابٍ أَقْرَعُ؟
6. وَمَنْ الَّذِي أَدْعُو وَأَهْتَفُ بِاسْمِهِ إِنْ كَانَ فَضْلُكَ عَنْ فَقِيرِكَ يُمْنَعُ
7. حَاشَا لِحُجُودِكَ أَنْ تُقْبِطَ عَاصِيًّا أَلْفَضْلُ أَجْزَلُ وَالْمَوَاهِبُ أَوْسَعُ.

1. “Ey gönüllerdekini gören ve işiten! Sen, her beklentiyi karşılamaya hazır olansın.

2. Bütün zorluklarda umit bağlanan Sensin. Şikâyet ve sığınma yeri Sensin.

3. Rızkının hazineleri “Ol!” kelâmındadır. İhsan et ki bütün hayır Sendendir.

4. Sana karşı fakirlikten başka bir vasıtam yok. Sana muhtaç olmamla fakirliğim giderilir.

5. Kapını çalmaktan başka bir çarem yok. Eğer reddedilirse, hangi kapıyı çalacağım?

6. Fazlın fakirinden esirgenirse, kime dua edeyim ve kimin ismini zikredeyim?

7. Hayır, lütfun bir günahkârı umutsuzluğa düşürmez, Lütufların en boldur, ihsanların geniştir.”¹⁶⁴

İkinci olarak İmam Zeynelâbidîn lakabıyla meşhur olmuş Ebü'l-Hasen Alî b.

¹⁶⁴ Ebü'l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Aḥmed es-Suheyli, *er-Ravḍ’ul-Unḥfi Şerḥi’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, thk. ‘Umar ‘Abdusselâm es-Selâmi (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâḥî’l-‘Arabî, 1421/2000), 1/25.

el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 94/712) dileklerin ve ihtiyaçların gerçekleşmesinin dileği hakkındaki beyti: [Basît]

1. إِلَيْكَ يَا رَبِّ قَدْ وَجَّهْتُ حَاجَاتِي وَجِئْتُ بِأَبِكَ يَا رَبِّي بِرَغْبَاتِي
2. أَنْتَ الْعَلِيمُ بِمَا يَخُوي الضَّمِيرُ بِهِ يَا عَالِمَ السِّرِّ عَالِمَ الْخَفَايَاتِ
3. إِقْضِ الْحَوَائِجَ لِي رَبِّي فَلَسْتُ أَرَى سِوَاكَ يَا رَبِّ مِنْ قَاضٍ لِحَاجَاتِ
4. وَسِعَ بِفَضْلِكَ لِي رِزْقًا أَعِيشُ بِهِ يَا قَاسِمَ الرِّزْقِ مِنْ فَوْقِ السَّمَاوَاتِ
5. وَلَا تَأْخُذَنَّ بِذَنْبِ أَنْتَ تَعْلَمُهُ فَاعْفُورٌ بِجُودِكَ يَا رَبِّي خَطِيئَاتِي
6. سَأْؤَلُ أُمُورِي وَاحْتَمَمَهَا بِمَنْقَلِبِي بَعْدَ الْمَمَاتِ إِلَي رَوْضَاتٍ وَجَنَاتِ
7. وَاجْمَعْ لِي الشُّمْلَ فِي أَهْلِي وَفِي وَادِي وَرُدِّزْنِي نَحْوَ أَجْبَابِي بِمَرْضَاتِ
8. يَا خَالِقَ الْخَلْقِ يَا مَنْ لَا شَرِيكَ لَهُ اسْمَعْ دُعَائِي وَيَسِّرْ لِي مَهْمَاتِي
9. حَقِّقْ بِجُودِكَ أَمَالِي وَمَنْقَلِبِي وَبَلِّغْنِي إِلَي أَقْصَى إِرَادَاتِي
10. يَا مَنْ تَعَالَى بِلَا وَصْفٍ يُقُومُ بِهِ لِلْمُوصِفينَ وَلَا مَدْحَ الْبَرِّيَّاتِ

1. "Ey Rabbim! İhtiyaçlarımı Sana yönlendirdim. Arzularımla kapına geldim, ey Rabbim!

2. Sen, gönüldeki sırları bilensin. Ey sırların ve gizliliklerin âlimi!

3. İhtiyaçlarımı gider, ey Rabbim! Senden başka ihtiyacımı giderecek yok, ey Rabbim!

4. Fazlınla bana yaşayacak kadar rızık ihsan et. Ey rızık göklerin üstünden dağıtan!

5. Bildiğin günahlarım yüzünden beni cezalandırma. Lütfunla hatalarımı affet, ey Rabbim!

6. Dünyadaki işlerimi kolaylaştır. Ölümünden sonra beni cennet bahçelerine ulaştır.

7. Ailem ve çocuklarımla bir araya getir beni. Sevildiklerime rızana uygun olarak döndür beni.

8. Ey her şeyin yaratıcısı, şerîki olmayan! Duamı işit ve işlerimi kolaylaştır.

9. Lütfunla umutlarımı ve sonumu gerçekleştir. En yüce arzularıma beni ulaştır.

10. Ey vasıfların onu anlatamadığı, kulların methinin ulaşamadığı yüce Allah! Ey varlıkların övgüsünden münezzeh olan!”

Üçüncü olarak İmâm ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) şiiri: [Kâmil]

1. يَا مَنْ يَرَى مَدَّ الْبُعُوضِ جَنَاحَهَا فِي ظِلْمَةِ اللَّيْلِ الْبَهِيمِ الْأَيْلِ
2. وَيَرَى غُرُوقَ نِيَّاطِهَا فِي نَحْرِهَا وَالْمُخَّ فِي تَلْكَ الْعِظَامِ النَّخْلِ
3. اغْفِرْ لِعَبْدٍ تَابَ مِنْ فَرَطَاتِهِ مَا كَانَ مِنْهُ فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ

1. “Ey, sivrisineğin karanlığın dehşetli gecesinde kanatlarını açtığını gören!

2. Ey, boynuzlu bir böceğin damarlarını gören, arıların kemiklerindeki beyni anlayan!

3. Tövbeye yönelmiş bir kulun günahlarını affet, O ki geçmişte yaptığı günahlarından dolayı.”¹⁶⁵

Dördüncü olarak Endülüs'lü bir imam¹⁶⁶ tarafından görevlerin başarıyla

¹⁶⁵ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ğavâmiḳi't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/116.

¹⁶⁶ Şairi: 'Umâre b. Ebî'l Ḥasen el-Yemenî'dir. Bilgi için bkz. Muḥammed b. Eydemir el-Musta'şimî, *ed-Durru'l-Ferid ve Beytu'l-Kâşid*, thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî (Beyrut: Daru'l-kutubi'l İlmîyye,

tamamlanması hakkında kaleme alınan şiiri: [Basît]

1. يَا رَبِّ هَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا وَاجْعَلْ مَعُونَتَكَ الْخُسْنَى لَنَا مَدَدًا
2. وَلَا تَكُنْ لَنَا إِلَى تَدْبِيرِ أَنْفُسِنَا فَالْنَفْسُ تَعْجِزُ عَنْ إِصْلَاحِ مَا فَسَدَا
3. أَنْتَ الْكَرِيمُ وَقَدْ وَجَّهْتُمْ مِنْ أَمْلِي إِلَى أَيْدِيكَ وَجْهَهَا سَائِلًا وَيَدَا
4. وَلِلرَّجَاءِ ثَوَابٌ أَنْتَ تَعْلَمُهُ فَاجْعَلْ ثَوَابِي دَوَامَ السَّهْرِ لِي أَبَدًا

1. “Ey Rabbimiz! Bize işlerimizde doğru yolu göster. Lütuf ve yardımını bize destek yap.

2. Bizi kendi başımıza buyruk bırakma. Çünkü nefis fasid olanı düzeltmekten acizdir.

3. Sen kerem sahibisin. Umutlarımı sana yönlendirdim, yüzümü sana çevirdim.

4. Ve umut için, senin bildiğin bir mükâfat vardır, Öyleyse mükâfatımı daima uyanık bir şekilde kıl bana”

Beşinci olarak da şairini belirtmediği,¹⁶⁷ kederin hafiflemesi ve sorunların giderilmesi hakkında ifade edilen şiiri kaydetmiştir: [Basît]

1. يَا رَبِّ مَا زَالَ لَطْفُ مِنْكَ يَنْشَأُنِي وَقَدْ تَجَدَّدَ لِي مَا أَنْتَ تَعْلَمُهُ
2. فَاصْرِفْهُ عَنِّي كَمَا عَوَّدْتَنِي أَبَدًا فَمَنْ سِوَاكَ لِهَذَا الْعَبْدِ يَرْحَمُهُ

1436/2015), 11/17261.

¹⁶⁷ Şâiri tarafımızdan tespit edilememiştir.

1. “Ey Rabbim! Lütfun beni her zaman kuşatıyor, Hakkımda bildiğin şey bende yenilendi.

2. Bunu benden uzaklaştır, beni daima alıştırdığın gibi, Bu kuluna senden başka kim merhamet eder?”¹⁶⁸

Şârih Muşannifek, manzum münâcâtları naklettikten sonra müellifin, (الْحَمْدُ لِلَّهِ) (حَمْدَ الشَّاكِرِينَ) cümlesindeki Hamd’in lügavî ve örfî her türlü hamdi kapsamından; ardından lafzatullah’ın “Allah, bütün kemal sıfatları bulunduran varlığı zorunlu olan ve noksan sıfatlardan berî bulunan zâtın adıdır” şeklindeki tanımından ve (حَمْدَ) (الشَّاكِرِينَ) tamlamasının i‘rabını tahlil etmesinden sonra şerhe başlamıştır. Ardından sırasıyla (الصلاة), (و علي آله) ve (الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ) kelimelerinin ıstılâhî manalarını açıklamış, âyet ve hadislerle istişhâd getirmiş ve zikredilen kelimelerin i‘rabını tahlil etmiştir. Şârih Muşannifek, müellifin mukaddimesindeki (وَبَعْدُ)’nün, asıl konuya giriş anlamında faslû’l-hitâb olduğunu ve أَقُولُ fiilin mefulü olarak mahallen mensûb olacağını belirtmiştir.

Şârih Muşannifek, mukaddimenin izahından sonra müellifin “Mütekellimin (konuşanın) merâmını muhatabına aktarma yolları; hakikat, mecâz ve kinâye olmak üzere üçtür.” ifadesini tahlil etmiştir. Sonrasında ise, aslında beyân ilminde ele alınan konuların teşbih, mecâz ve kinâye olduğunu hakikat’in ise bu ilmin kapsamına dâhil olmadığını ama teşbihin, mecâzın ve kinây’nin daha iyi kavranabilmesi için hakikat teriminin de bilinmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Maksadı ve merâmı aktarma yolları olarak nitelen şeyin beyân ilmi olduğunu belirterek beyânın terim anlamını açıklamıştır. Beyân ilmini; kendisine delâletin açıklığında birbirinden farklı yollarla bir mananın ifade edilmesini inceleyen ilim olarak tarif etmiştir. Sonrasında ise hakikat kavramını iki kısma ayırmıştır. Bunları; kendisinde teşbih şaibesi bulunmayan sırf hakikat ile mahiyetinde teşbih bulunan hakikat şeklinde taksim etmiştir. Bu taksimatın her birini açıklamıştır. Teşbihin tarifini yapmış, teşbihin dört unsuru olan; müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh ve benzetme edatını izah

¹⁶⁸ Muşannifek, Şerhu’l-‘Alâka, 2-3.

etmiştir. Ayrıca bunları sekiz mertebeye ayırarak hepsini örneklendirmiştir.¹⁶⁹

3.2.2. Hakikat

Şârih Muşannifek, giriş bölümde asıl konuya hazırlayıcı tanımları ve terimleri sunduktan sonra hakikat (الحقيقة) kelimesinin lügavî ve morfolojik yapısını incelemiştir. “Kendi yerinde duran veya ispat olunmuş” anlamlarına gelen hakikat’ın, ism-i fâil veya ism-i mef’ûl manasına olan فَعِيل vezninden nakledildiğini, sonundaki ة’nin ise sonradan eklendiği için nakil alameti olduğunu ya da فَعِيلَة vezninden menkul olduğunu sonundaki ة’nin ise müenneslik alameti olarak geldiğini belirterek konuya başlamıştır. Ardından mecâzın, “Asıl anlamının dışında kullanılan lafız” manasına masdar olan مَفْعَل vezninden nakledildiğini ya da *el-Hevâdî fî şerhi’l-Mesâlik* isimli eserden iktibas ederek mecâzın, “lafzın, asıl anlamından başka bir anlama nakledilme yeri” manasında ism-i mekân olan مَفْعَل vezninden de menkul olabileceğini açıklamıştır.

Hakikat ve mecâzın sözlük ve kelime tahlili yapıldıktan sonra hakikat’in tanımında geçen lafız, istimal ve vaz’ kelimelerinin sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Ardından vaz’ kavramının lügavî, şer’î, ıstilahî ve örfî kısımları tadât edilmiş ve örnekleri zikredilmiştir. Son olarak ise hakikat’in lügavî, şer’î, ıstilahî ve örfî olmak üzere dört kısma ayrıldığı ifade edilerek konu bitirilmiştir.¹⁷⁰

3.2.3. Mecâz

Şârih Muşannifek, metin müellifinin mecâz tarifini lügat ve gramer tahlilleri ile izah etmiştir. Ayrıca mecâzın; mecâz-ı lügavî, mecâz-ı şer’î, mecâz-ı ıstilahî ve mecâz-ı örfî kısımları olduğu gibi mecâz-ı vaz’î ve mecâz-ı ‘aqlî olarak da taksim edildiğini belirtmiştir. Tanımda zikredilen mecâz ile mecâzın aksâmından olan mecâz-ı lügavî’nin kastedilmeyip mecâz-ı vaz’î’nin maksut olduğunu beyân etmiştir. Tarifte geçen mecâz ile mecâz-ı lügavî’yi tercih edenleri ise bu meseleye vâkıf olmadıkları görüşünü de serdetmiştir.

¹⁶⁹ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 4-14.

¹⁷⁰ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 15-18.

dolayı kinâyedir. Ona göre (ك) “kef” harfi, ziyade bir harf olmamıştır. Müellifi el-Antâkî’ye göre ise âyetteki (ك) harfinin zaid bir harf olduğu ve mecâz-ı bi’z-ziyâde kısmına dâhil olması gerektiği tercihini incelemiştir. Şârih Muşannifek, kinâye konusunu açıkladıktan sonra hakikat ve mecâzın tanımında mezkûr olan (حَيِّئَاتٌ) “hayşiyet” kaydının zikredilme nedeninin ve mecâzın tarifindeki (عَلَاقَةٌ) “alâka” ile (قَرِينَةٌ) “qarîne” kelimelerinin izahını şerh etmiştir.¹⁷³

3.2.5. Mecâz-ı Mürsel

Şârih Muşannifek, bir lafzın mecâzî anlamının murat edilebilmesi için hakîki anlam ile mecâzi mana arasında iktiza eden küllî alâkanın açıklaması ile konuya başlamıştır. Ardından bu küllî alâkaya, mecâzî anlamın (müsta‘mel fih) hakîki anlama (mevzû‘ leh) lazım olan bu münasebet ve alâkaya lüzum denilmesini izah etmiştir. Ona göre müsta‘mel fih lâzım, mevzû‘ leh melzûm diye isimlendirilir. Lüzum kelimesinin iki anlama geldiğini ancak burada tebaiyet anlamının kastedildiğini belirtmiştir. Ayrıca “külli” ve “cüz’î” kelimelerinin anlamını ve gramer açısından tahlilini yapmakla beraber konuyu örnekle açıklamıştır. Sonrasında ise hakîki anlam ile mecâzî anlam arasındaki bu münasebet ve ittisalin, aralarında alâka bulunan her iki terkip arasında geçerli olmasını ya müşâbehet veya gayr-ı müşâbehet olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Bu müşâbehetin; hakîki veya itibârî ya da tefe’ül veyahut müşâkele olmasında herhangi bir fark olmadığını da ilave etmiştir.

Muşannifek, hakîki anlam ile mecâzî anlam arasında icap eden cüz’î alâkanın da aralarında “Müşâbehet” veya “Gayr-ı müşâbehet” olmak üzere iki kısma taksim edildiğini zikrettikten sonra bu cüz’î alâkanın; müşâbehet olması halinde ki mecâza “İstiâre”, gayr-ı müşâbehet olması halinde ise “Mecâz-ı mürsel” olarak tesmiyesini izah etmiştir. İstiâre kelimesinin sözlük ve terim anlamını açıkladıktan sonra lügat ve usûl bilimcilerin örfünde bazen istiâra ile mecâzın birbirinin mürâdifî olarak kullanıldığını da ifade etmiştir.

¹⁷³ Muşannifek, *Şerhu’l-‘Alâka*, 21-37.

Muşannifek, mecâz-ı mürselerin sayısının *el-‘Alâka* metninin haşiyesinde bulunanlarla birlikte [müşâbehet (istiârenin alâkası) hâriç] yirmi yediye bâliğ olduğunu belirtmiştir. Ayrıca müellifin tadât ettiği maddeleri ile örneklerini kendi üslubuna göre şerh etmiş ve ilgili maddeleri âyet, hadis, şiir ve darbimesellerle zenginleştirmiştir. Müellifin, dâlliyyet ve medlûliyyet alâkalarını kitabın hâşiyeye kısmına bizzat yazdığını da kaydetmiştir.

Müellif Mahmud el-Antâkî'nin zikrettiği mecâz-ı lügavîlerin alâkalarını iç içe girerek (tedâhül ederek) dokuz olarak da itibar olunabilirliğini; ibn Hâcib'e (öl. 646/1249) göre beş, *Mir'âtü'l-uşûl* müellifi Molla Hüsrev'e (öl. 885/1480) göre sekiz ve *Tenkîhu'l-uşûl*'da Sadrüşşerîa'nın ise (öl. 747/1346) dokuz alâkaya sınırladığını beyân etmiştir.

Şârih Muşannifek'in, müellifin dokuza indirmediği üst alâkaları ve bunların altında saydığı alt alâkalar şu şekildedir:¹⁷⁴

- 1- Müşâbehet (istiârenin alâkasıdır).
- 2- Kevn-i Sâbık.
- 3- Kevn-i Lâhık.
- 4- İsti'dât (kuvvet).
- 5- Hülûl (maşdariyyet, mazhariyyet, mücâveret, hâlliyyet, maḥalliyyet).
- 6- Cüz'iyet ('ıtlâk, takyid, umûm, huşûş, lâzimiyyet, melzûmiyyet)
- 7- Külliyyet. (*Mir'âtü'l-uşûl* müellifine göre cüz'iyet).
- 8- Sebebiyyet (müsebbebiyyet, 'illiyyet, mâlûliyyet).
- 9- Şartıyyet (meşrûtiyyet, müteallıkıyyet, müteallakıyyet, 'âliyyet).

¹⁷⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-‘Alâka*, 32-66.

3.2.6. Mecâz-ı İstiâre

Şârih Muşannifek, bu başlık altında alâkası müşâbehet olan ve mecâz-ı lügâvî'nin bir kısmı olan istiârenin tanımını izah etmekle ve Cumhûra göre İstiâre, Sekkâkî'ye göre İstiâre ve Haţîb-ü Dımaşq'a göre İstiâre olmak üzere konunun üç başlıkta ınceleceğini belirtmiştir. Ardından istiârenin, teşbihin iki tarafından (müşebbeh ve müşebbeh bih) birinin zikredilmemesi ile benzetme üzerine kurulmuş mecâzın bir türü olduğuna değinmiştir. Şârih Muşannifek, kelimada müşebbeh zikredilmeyip gerçek anlama engel olduğuna dair bir karine ile beraber müşebbeh bih söylenirse buna "İstiâre-i muşarraha (açık istiare)" olarak isimlendirileceğini zikretmiştir. Şayet kelimada müşebbeh bih zikredilmeyip müşebbeh bihin lazımı [ona ait bir özelliği, ondan bir unsuru] müşebbehe ispat etmekle beraber müşebbeh söylenirse buna da "İstiâre-i mekniyye (kapalı istiâre)" olarak isimlendirileceğini belirtmiştir. Ayrıca şerh yazarı, istiare-i mekniyye sanatını açıklarken genellikle "İstiâre bi'l-kinâye" terimini kullanmış ve bu esasla tanımlamıştır.¹⁷⁵

Şârih Muşannifek, müellifin Cumhûra göre istiâre tanımını tahlil etmiştir. İstiâre-i muşarraha ve istiâre-i mekniyye ayrımını; "İstiârenin bu şekildeki taksimi, müsteâr lafzın zikredilip (muşarraha) zikredilmemesi (mekniyye) itibarıyladır." şeklinde yapmıştır. Sonrasında ise istiâre-i muşarrahanın; muhaqqâqa, taĥkîkiyye veya taşrihiyye olmak üzere de adlandırıldığını sebepleri ile beraber belirtmiştir. İstiâre bi'l-kinâyenin tanımını izahtan sonra istiâre bi'l-kinâyenin, istiâre-i mürekkebe üzere öne alınmasının gerekçesini beyân etmiştir. Ebû'l-Kâsım es-Semerqandî (öl. 888/1483) ve et-Teftâzânî gibi âlimlerden nakiller yaparak ve örneklerle konuyu detaylandırmıştır.¹⁷⁶

Şârih Muşannifek, istiâre bi'l-kinâyenin lazımı [ona ait bir özelliği, ondan bir unsuru] olan istiâre-i taĥyîliyyeyi açıklamıştır. Muşannifek, "Müşebbeh bihin lâzımının müşebbehe ispatıdır." diyerek istiâre-i taĥyîliyyenin tanımını yapmıştır. Ardından mecâz-ı 'aqlînin bir kısmı olan istiâre-i taĥyîliyyenin, mekniyyeden;

¹⁷⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 65-69.

¹⁷⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 69-75.

istiâre-i mekniyyenin de taḥyîliyyeden ayrı bulunmayacağına dair ez-Zemaḥşerî hâricindeki âlimlerin görüş birliği içerisinde olduklarını kaydetmiştir. Akabinde ez-Zemaḥşerî'nin “Müşebbeh için müşebbeh bihin lâzımına benzeyen bir lâzımî anlam olduğu zaman, mezkûr lâzımın mecâz-ı lügavî olmasına cevaz vermiştir.” tarzındaki görüşünü şerh etmiş ve ﴿يَنْفُضُونَ عَنْهُ﴾ “Onlar, Allah'a verdikleri sözden dönerler.”¹⁷⁷ âyetini etraflıca açıklamıştır. Son olarak ise istiâre-i muşarraḥa, istiâre-i mekniyye ve istiâre-i taḥyîliyyenin bir cümlede beraber bulunduğuna dair ﴿فَأَذَاقَهَا اللَّهُ﴾ “Allah da onlara genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.”¹⁷⁸ âyetini misal vermiş ve izah etmiştir.¹⁷⁹

Şârih Muşannifek, istiârenin, muşarraḥa ve mekniyye şeklindeki ayırımından sonra muşarraḥayı; müsteâr lafzın tekil veya çoğul olmasına göre “Müfrede” veya “Mürekkebe” olmak üzere ikiye taksimini açıklamıştır. Ayrıca istiâre-i muşarraḥa-i mürekkebenin, “İstiâre-i temşîliyye” veya “İstiâre-i mürekkebe” olarak isimlendirildiğini özellikle belirtmiştir. Ardından aynı şekilde istiârenin, müsteâr lafzın türüne göre; cins isim veya alem ile yapılanlara “İstiâre-i ‘aşliyye”, harf veya müştak lafızlarla yapılanlara “İstiâre-i tebe‘iyye” olmak üzere iki kısma ayrılmasını açıklamış ve örnekleri izah etmiştir.¹⁸⁰

Şârih Muşannifek, cumhûra göre istiârenin tanımını ve çeşitlerini şerh ettikten sonra, Sekkâkî'ye göre istiâre tanımını tahlil etmiştir. Ardından, “Bir müşâbehet ilgisi ile hakîki anlamın dışında kullanılan lafız” anlamındaki mutlak istiârenin; “İstiâre-i muşarraḥa” ve “İstiâre-i mekniyye” olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve istiâre-i muşarraḥanın da; “Muşarraḥa-i müfrede” veya “Muşarraḥa-i mürekkebe” şeklinde ayırımını da zikretmiştir. Akabinde istiâre-i muşarraḥanın, müşebbehin kavranmasına göre; duyularla hissediliyor veya akılla idrak ediliyorsa buna “İstiâre-i taḥkîkiyye”, akılla ve duyularla idrak edilemeyen yalnızca hayal edilebilir olan müsteâr leh ise “İstiâre-i taḥyîliyye” olmak üzere iki kısma ayrıldığını açıklamıştır. Sonrasında ise istiâre-i taḥyîliyyenin “Muhayyel olan müşebbehte kullanılan müşebbeh bih lafzıdır.”

¹⁷⁷ Bakara, 2/27.

¹⁷⁸ Nahl, 16/112.

¹⁷⁹ Muşannifek, *Şerḥu'l-'Alâka*, 75-80.

¹⁸⁰ Muşannifek, *Şerḥu'l-'Alâka*, 81-99.

şeklindeki tanımını zikretmiştir.¹⁸¹

Şârih Muşannifek, Yusuf es-Sekkâkî'ye göre istiâre-i mekniyyenin tanımını kaydetmiştir. Şârih, mekniyyenin “Müşebbeh bihte kullanılan, mezkûr müşebbeh bih lafzıdır.” şeklindeki tanımında geçen müşebbeh bihin, zikredilmeyen ama gizlide olmayan ileri sürülen bir şey olması gerektiğini ayrıca belirtmiştir. Bu konuyu, أَطْفَارُ الْمَنِيَّةِ تَشَبَّهَتْ بِفُلَانٍ “Ölümün tırnakları falan kimseye yapıştı.” örneği üzerinden detaylıca incelemiştir. Ayrıca es-Sekkâkî'nin; istiâre-i muşarraha-i tebe'iyenin karinesini istiâre-i mekniyye, istiâre-i muşarraha-i tebe'iyeyi de istiâre-i mekniyyenin karinesi kılmakla cumhûra göre istiâre-i muşarraha-i tebe'iyeyi, istiâre-i mekniyye suretine çevirme konusundaki tercihini etraflıca açıklamıştır.¹⁸²

Şârih Muşannifek, es-Sekkâkî'nin istiâre ile ilgili görüşlerini şerh ettikten sonra, Haţîb-ü Dımaşq'a göre istiâre tanımını ve taksimini tahlil etmiştir. Haţîb-ü Dımaşq'a göre istiâre; cumhûrun kullandığı tanımda veya genel anlamda olmak üzere iki çeşit anlamda kullanılmaktadır. Cumhûrun kullandığı anlamda olursa, yalnızca “Muşarraha” olur. Bu muşarraha da “Muşarraha-i müfrede” veya “Muşarraha-i mürekkebe”, “Muşarraha-i 'aşliyye” veya “Muşarraha-i tebe'iyye” kısımlarına taksim olunur. İstiâre genel anlamda kullanılır ise; “İstiâre-i muşarraha”, “İstiâre-i mekniyye” ve “İstiâre-i tahyîliyye” olmak üzere üç kısma ayrıldığını kaydetmiştir.¹⁸³

Şârih Muşannifek, Haţîb-ü Dımaşq'ın istiâre muşarraha ile cumhûrun “Müşebbehte kullanılan müşebbeh bih lafzıdır.” şeklindeki tanımını benimsediğini belirtmiştir. Ona göre istiâre-i mekniyye; “Konuşanın zihninde gizli olan teşbihe delâlet etmesi için müşebbeh bihin lazımlarının müşebbehe ispatı ile beraber benzetme yapmaktır.” diyerek mekniyyenin tanımı yapılmış ve أَطْفَارُ الْمَنِيَّةِ تَشَبَّهَتْ بِفُلَانٍ “Ölümün tırnakları falan kimseye yapıştı.” örneği ile açıklamıştır. Ardından istiâre-i tahyîliyyeyi; müşebbeh bihin, müşebbehe ispatı ve istiâre-i mekniyyenin lâzımı olduğunu da belirtmiştir. Daha sonra ise Haţîb-ü Dımaşq'a göre istiâre muşarraha; mecâz-ı lügavîdir, istiâre-i tahyîliyye; mecâz-ı 'aqlîdir, istiâre-i mekniyye ise; ne

¹⁸¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 104-110.

¹⁸² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 110-115.

¹⁸³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 115-116.

lüğavî ne de ‘aqlî bir mecâz kısmına dâhil olduğunu izah ederek istiâre konusunu sonlandırmıştır.¹⁸⁴

Şârih Muşannifek, mutlak mecâzın, es-Sekkâkî’nin görüşü hâricinde, dört kısma taksim olduğunu belirtmiştir. Bu mecâzları şu şekilde zikretmiştir:

- 1- Mecâz-ı ‘aqlî.
- 2- Mecâz-ı lüğavî.
- 3- Mecâz-ı bi'z-ziyâde.
- 4- Mecâz-ı bi'n-Noğşan.

Ardından mecâz-ı lüğavîyi; “Aralarında alâka ve karîne ile beraber hakîkî anlamın dışında kullanılan lafızdır.” diyerek tanımlamıştır. Akabinde mecâz-ı ‘aqlîyi; “Konuşanın inancına göre bir şeyi, gerçek failinden başkasına nispet etmesidir.” şeklinde tanımlamış ve *أُنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلَ* “İlkbahar, taze filizleri meydana getirdi.” örneğini incelemiştir.¹⁸⁵

Şârih Muşannifek, konuşanın inancına göre bir şeyi, gerçek failine nispet edilmesini ise “Haqîkat-i ‘aqliyye” olarak tanımlamıştır. Mecâz-ı ‘aqlî alâkalarını ise şu şekilde zikretmiştir:

- 1- Mef’ûliyyet.
- 2- Maşdariyyet.
- 3- Zarf-ı zamâniyye.
- 4- Zarf-ı mekâniyye.
- 5- Sebebiyye.
- 6- Mazhariyye.

¹⁸⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 117-120.

¹⁸⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 121-122.

7- Mükârene.

8- Cüz' iyye.

Şârih Muşannifek, mecâz-ı 'aqlî ile ilgili mezkûr bu alâkaları örnekleriyle birlikte izah etmiştir.¹⁸⁶

Şârih Muşannifek, mecâz-ı bi'z-ziyâdeyi; “Anlam üzerine ilave bir harf ile kelimenin irâbı değişen lafızdır.” şeklinde ve mecâz-ı bi'n-noğşanı ise; “Kelamdaki bir eksiklik sebebiyle kelimenin irâbı değişen lafızdır.” diyerek tanımları yapmış ve misalleri açıklamıştır. Bu son iki mecâzın “Mecâz fi'l-'irâb” olarak isimlendirilmesini incelemiştir.¹⁸⁷

3.2.7. Kinâye

Müellife göre kinâye, “Gerçek anlamı murat etmeye engel bir belirti [karîne-i mânia] olmaksızın gerçek anlamın lâzımı [ona ait bir özellik] kast olunan lafızdır.” şeklinde tanımlanmıştır. Şârih Muşannifek, bu tanımlı ayrıntılı bir şekilde izah ettikten sonra, mezkûr tanımın melzumdan lâzıma intikal olduğunu zikretmiştir. Ardından kinâyenin unsurlarından olan مكني عنه “Meknîyyün anı”; zâttan (mensûbu ileyh), sıfattan (mensûb) veya nisbetten (sıfatın mevsufuna isnadı) kinaye olmak üzere üç kısma taksim edildiğini açıklamıştır.¹⁸⁸

3.2.8. Tetimme

Şârih Muşannifek, bu başlık altında ilk önce zâttan kinâyenin; müfret [cümle olmayan] bir vasıf ile kullanılması itibarıyla *kinâye-i karîbe* [yakın kinâye], birden fazla vasıf ile kullanılması halinde de *kinâye-i baîde* [uzak kinâye] şeklinde isimlendirildiğini belirtmiştir. Sıfattan kinâyenin; kinâye ile meknîyyün anı arasında açık veya gizli herhangi bir vasıta bulunmuyorsa yani anlaşılması kolay olan bir ifadeyse *kinâye-i karîbe*, lafızlar arasında açık veya gizli bir ya da birden fazla vasıta

¹⁸⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 123.

¹⁸⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 124-126.

¹⁸⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 125-128.

bulunuyorsa *kinâye-i baide* olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Nisbetten kinâyeyi ise; herhangi bir şeyin olumlu olduğuna delâlet ediyorsa *sübûtî kinâye*, herhangi bir şeyin olumsuz gerçekleştiğine delâlet ediyorsa *selbî kinâye* diyerek isimlendirildiğini beyân etmiştir. Ayrıca kinayenin mezkûr her bir kısmını örnekler vererek şerh etmiştir.¹⁸⁹

3.2.9. Tezyîl

Şârih Muşannifek, bu kısımda ilk önce ta‘rîzin tanımını yapmıştır. Ta‘rîzi bir terim olarak şu şekilde açıklamıştır: “*Kelâmın gerçek anlamı kastedilmeden, başka bir anlama işaret edecek şekilde ifade edilerek kullanılmasıdır.*” Örneğin; “Ben eli sıkı değilim.” cümlesini kullanan kişi cimri olmadığını ifade ederken ta‘rîz yaptığı varsayıldığında ise karşısındaki kişiye cimriliği nisbet etmiş olmaktadır. Şerh müellifi, buna benzer örnekler sunarak konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.¹⁹⁰

Şârih Muşannifek, bir sözü mecâz ve kinaye ile ifade etmenin, gerçek anlamla ifade etmekten daha belîğ ve etkili olduğu hususunda görüş birliği olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bu mecâz veya kinaye içeren bir sözdeki belâgat ve etkinin nedenlerini de açıklamaya çalışmıştır. Ardından birtakım muhakkiklere göre mecâzın genel ve özel faydalarını zikretmiştir. Sonrasında şârih Muşannifek, kitabını tamamladığından dolayı Allah’a hamd etmiştir. Nihayetinde ise kendi ismini, şerhin tamamlandığı tarihi kaydederek eserini tamamlamıştır.¹⁹¹

Özetle, Belâgat âlimleri genellikle belâgat ilmini; meânî, beyân ve bedî' diye üç ana kısma ayırmışlardır. Ancak Bekir b. Ahmed Muşannifek'in eserinde, belâgatın temel kavramlarını oluşturan hakikat, mecâz ve kinâye konularını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Daha sonra ise beyân ilminin içerdiği teşbîh, mecâz ve istiâre gibi konular tafsil edilmiştir.

Muşannifek, istiâre sanatını açıklarken, önceki belâgat âlimlerinin genel

¹⁸⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 129-130.

¹⁹⁰ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 130; Tezyîl: Bir kitabın ya da yazının altına ilâve edilen kısım. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016), “tezyîl” 392.

¹⁹¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 130.

kabul gören görüşlerini benimsemiştir. Örneğin, istiâre sanatını ele alırken onu, istiâre-i muşarraha, istiâre-i mekniyye, istiâre-i taḥyîliyye ve istiâre-i taḥkîkiyye gibi bölümlere ayırmıştır. Özellikle, Arap edebiyatında istiâre-i mekniyye'nin diğer bir adı olan istiâre bi'l-kinâye terimini tercih etmiş ve genellikle eserinde bu terminolojiyi kullanmıştır.

3.3. Eserde Takip Edilen Yöntem

Bu bölümde Bekir b. Ahmed Muşannifek'in *Şerḥu'l- 'Alâka* adlı eserinde izlediği yöntemin çeşitli yönleri ele alınmıştır. Bu çerçevede onun eseri sunuş yöntemi ve eser içerisinde zikredilen istişhâd usûlü örnekleri ile beraber incelenmiştir.

3.3.1. Eseri Sunuş Yöntemi

Bu çalışmadaki eserin temel özelliği, aslında bir diğer eserin şerhi olması nedeniyle iki farklı metni bir arada bulundurmasıdır. Şârih Muşannifek, ana metni açıklarken, müteahhirin döneminin geleneğine uyarak, metin ve şerhin aynı anda ele alındığı anlamına gelmekte olan “Mezc” metoduyla ilerlemiştir.¹⁹² Şârih Muşannifek, gerekli gördüğü yerlerde ana metindeki cümle ve kelimeler arasına yerleştiği ara cümlelerle metni açıklamaya çalışmıştır. Şerh yazımını, kendisinin ifadesiyle “*Asıl metnin lafızlarını ezberlemeyen, şerhin lafızlarını metinden temyiz edemez.*” tarzında bir imtizaç yapmaya çalıştığını belirtmiştir.¹⁹³ Bu işlemi gerçekleştirirken, *el- 'Alâka*'nın orijinal metni olan ibareleri belirginleştirmek için ana metindeki ibarelerin üzerini kalemle çizmiş ve parantezle ayırmıştır. Bu, okuyucuların hangi kısmın asıl metne ait olduğunu ve hangi kısmın açıklama olduğunu ayırt etmelerine yardımcı olmuştur.

Şârih Muşannifek, ana metinde açıklamak istediği ifadeyi i'râb yönüyle de incelemeye tabi tutmuştur:

(حَمْدُ الشَّاكِرِينَ) سَمِعْتُ الْمُصَنِّفَ قَدِّسَ سِرَّهُ يَقُولُ: أَحْمَدُهُ حَمْدَ الشَّاكِرِينَ انْتَهَى. فَحَمْدٌ مُصَدَّرٌ مُضَافٌ إِلَى فَاعِلِهِ

¹⁹² Şensoy, “Şerh”, 38/556.

¹⁹³ Muşannifek, *Şerḥu'l- 'Alâka*, 129.

وَالْمَفْعُولُ مَخْدُوفٌ أَي: لَهُ فَهُوَ مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِلنَّوْعِ لِلْفِعْلِ الْمَقْدَرِ جَوَازًا. قَالَ: بَعْضُ الشَّارِحِينَ إِنَّهُ مَنْصُوبٌ بِنَزْعِ الْخَافِضِ أَي: كَحَمْدِ الشَّاكِرِينَ أَوْ مِثْلِ حَمْدِهِمْ.

“(Hamd, şükredenlerin hamdiyle Allah’a olur.) Şöyle duydum, müellif (k.s.):
“Ona, şükredenlerin hamdiyle hamd ederim.” Hamd, eylemin yapanına nispet edilen bir isimdir ve eylemin etkileneni düşürülmüştür, yani o eylemin özüdür, eylemin yapıldığı türe bağlı olarak eylemin gerektiği bir etkilenendir, bağımsız olarak kabul edilir, bazı açıklamalara göre harfi cerri hazfedilmiş mansûb olur, yani şükredenlerin hamdi gibi veya onların hamdi gibi.”¹⁹⁴

Bazen, bazı ifadeleri belâgat yönünden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Örneğin; Şerhu’l-‘Alâka’nın ana metnindeki iki konuya ait zikredilen iki örneğin mürettep veya gayr-ı mürettep leff’ü neşr olduğunu ifade etmiştir:

(كَالنَّارِ فِي الْحَرَارَةِ وَالْحَرَارَةِ فِي النَّارِ)... فَعَلَى هَذَا يَكُونُ النَّشْرُ عَلَى تَرْتِيبِ اللَّفِّ. وَأَمَّا عَلَى ضَمِيرِ كَوْنِهِ فِي الْمَوْضِعَيْنِ إِلَى الْمَجَازِ فَالنَّشْرُ عَلَى غَيْرِ تَرْتِيبِ اللَّفِّ.

“(Sıcaklıkta ateş gibidir, ateşteki sıcaklık gibidir...) Bu durumda, neşr [dağıtma, yayma], leff [icmâlen] sıralamasına göre olur. Ancak zamirin, mecazda olduğu iki durumda, leffü neşri gayri mürettep olmaktadır.”¹⁹⁵

Belâgat tespitlerine başka bir örnek vermek gerekir ise; اِنِّي اَرَاكَ تَقَدَّمَ رَجُلًا وَتَأَخَّرَ” Bir adımını ilerletiyorsun ve diğerini geride bırakıyorsun.” deyiminde ihtibâk sanatının bulunduğunu beyan etmiştir.¹⁹⁶ Şerh müellifi, gördüğü kapalı kelimelerin anlamını açıklamıştır. Bazen kelimelerin müfredini (tekil) veya cemisini (çoğulunu) zikretmiştir ve gerektiği yerde vezin yapısını da belirtmiştir. Bazen de bu açıklamaları destekleyici bir sözlük referansına başvurmuştur:

(وَالصَّلَاةُ) أَي: مِنْ اللَّهِ تَعَالَى الرَّحْمَةُ وَمِنْ الْمَلَائِكَةِ الْإِسْتِغْفَارُ وَمِنْ الْمُؤْمِنِينَ الدُّعَاءُ.

“(es-Salât) kelimesi yani: Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar ve

¹⁹⁴ Muşannifek, Şerhu’l-‘Alâka, 8-9.

¹⁹⁵ Muşannifek, Şerhu’l-‘Alâka, 54.

¹⁹⁶ Muşannifek, Şerhu’l-‘Alâka, 86.

müminlerden duâdır.”¹⁹⁷

(أَنَّ طُرُقَ أَدَاءِ الْمُرَادِ) يعني أَنَّ طُرُقَ أَدَاءِ الْمُتَكَلِّمِ الْمَعْنَى الَّذِي أَرَادَ أَدَاءَهُ إِلَى الْمُخَاطَبِ. وَالطَّرِيقُ: جَمْعُ طَرِيقٍ، بِمَعْنَى السَّبِيلِ. اسْتِعَارَ هُنَا لِلْأَلْفَاظِ بِجَمِيعِ الْوَسَائِلِ لِلْوُصُولِ إِلَى الْمَقْصُودِ، أَيَّ الْأَفَاطِ أَدَاءِ الْمُرَادِ أَوْ الطَّرِيقِ أَوْ الطَّرِيقِ أَعْمٌ فِي اللُّغَةِ، فَحِينِذٍ لَا اسْتِعَارَةَ. وَالْإِضَافَةُ مِنْ إِضَافَةِ السَّبَبِ إِلَى الْمَسْبَبِ.

“(Merâmı ifade kısımları) Yani, muhataba ulaşma yolları demek ki, konuşanın istediği anlamı muhatap tarafına ulaştırma yolları. (yollar) الطَّرِيقُ, kelimesinin çoğuludur, yani yol anlamında. Burada, kelimelerin anlamı hedefe ulaşmak için tüm araçlarla alınmıştır, yani istenilen anlamı ifade etme yolları veya yol anlamı, dilde daha geniştir, bu durumda mecaz yoktur. İzâfe, sebebi sebebe ilave etmektir.”¹⁹⁸

(فَالْحَقِيقَةُ) مَنفُوعٌ مِنْ فَاعِلٍ بِمَعْنَى فَاعِلٍ أَوْ مَفْعُولٍ، مِنْ حَقِّ بِمَعْنَى ثَبَّتَ أَوْ أَثْبَتَ، أَيَّ: اللَّفْظُ الثَّابِتُ أَوْ الثَّبَاتُ أَوْ الْمُنْتَبِتُ فِي مَوْضِعِهِ. فَالْتَأَاءُ عَلَامَةٌ لِلنَّقْلِ مُتَأَخَّرَةٌ عَنْهُ. (وَالْمَجَازُ) مَنفُوعٌ مِنْ مَفْعَلٍ مَصْنَدٌ بِمَعْنَى فَاعِلٍ إِلَى اللَّفْظِ الَّذِي جَازَ مَوْضِعَهُ. وَقِيلَ: مِنْ مَفْعَلٍ اسْمٌ مَكَانٍ، لِأَنَّ اللَّفْظَ مَكَانُ الْجَوَازِ إِلَى الْمَعْنَى وَطَرِيقٌ إِلَيْهِ.

“(Hakikat) kelimesi ismi fâil veya ismi meful anlamından aktarılmış ismi fâil kalıbındadır. Hak anlamında veya sabit veya sağlam anlamında olan, yani yerinde sabit olan kelime veya sabitleme veya yerinde sabit olan. Hakikat kelimesindeki فالتاء (tâ harfî) naklin belirtisidir, ancak gecikmiş bir işarettir. Mecâz (mef‘al) kalıbından aktarılan, ismi fâil manasına mastar bir kelimedir. Bazılarına göre, mekân isim yerine geçer, çünkü bu lafzın kelime anlamı, anlam ve ona giden yolun yeridir.”¹⁹⁹

(بعلاقة)... قال في الصِّحَاح: هي بالكسْرِ عِلَاقَةُ السُّوْطِ وَنَحْوِهَا، وَبِالْفَتْحِ عِلَاقَةُ الْخُبِّ.

“(Bi‘alâkatin)... es-Sıhah’ta denildiği gibi: Bu, kesreyle “kırbaç bağlama” gibi bir ilişkiyi ifade ederken, fetha ile “sevgi bağını”nı ifade eder”.²⁰⁰

Şârih Muşannifek, ana eserin yazarı tarafından kullanılan bazı kavramların

¹⁹⁷ Muşannifek, Şerhu ‘l- ‘Alâka, 9.

¹⁹⁸ Muşannifek, Şerhu ‘l- ‘Alâka, 12-13.

¹⁹⁹ Muşannifek, Şerhu ‘l- ‘Alâka, 15-16.

²⁰⁰ Muşannifek, Şerhu ‘l- ‘Alâka, 19.

terim anlamını özel bir şekilde belirtmiş ve açıklamıştır. Bu, okuyucunun, kullanılan terimleri daha iyi anlamasına ve eserin içeriğini daha derinlemesine kavramasına yardımcı olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Örneğin:

وَاعْلَمْ أَنَّ تِلْكَ الطَّرِيقَ هِيَ الْمُسَمَّاهُ بِعِلْمِ الْبَيَانِ: وَهُوَ عِلْمٌ يُعْرَفُ بِهِ التَّعْيِيرُ عَنِ الْمَعْنَى الْوَاحِدِ بِطَرِيقٍ مُخْتَلَفَةٍ الدَّلَالَةِ عَلَيْهِ وَضَوْحًا.

“*Ve bil ki, bahsedilen bu yollar [yukarıda mezkûr üç yöntem], beyan ilmi olarak adlandırılan bilimle ilişkilendirilir. Bu bilim, aynı anlamı farklı yollarla açıklama sanatı olarak tanımlanır ve bu anlamı açıklamak için farklı yöntemler kullanır, bu da anlamın açıklanmasında netlik sağlar.*”²⁰¹

التَّشْبِيهِ: وَهُوَ مُشَارَكَةٌ أَمْرٍ لِأَمْرٍ فِي مَعْنَى بِأَدَاتِهَا. فَالْأَمْرُ الْأَوَّلُ يُسَمَّى مُشَبَّهًا، وَالثَّانِي مُشَبَّهًا بِهِ، وَمَا شَارَكَهُ فِيهِ وَجْهٌ التَّشْبِيهِ، وَالْأَدَاةُ آدَاةُ التَّشْبِيهِ.

“*Teşbih: Bir şeyin bir başka şeyle, onun özelliğini paylaşarak anlamını bir edat yoluyla ifade etmesidir. İlk şey teşbih eden, ikincisi teşbih edilen olarak adlandırılır ve paylaşılan yön teşbihte kullanılan araçtır.*”²⁰²

Bir meseleyi ele alırken, farklı bakış açılarını göz önünde bulundurmıştır. Bu yaklaşımını, bazen بعض المحققين “Bazı araştırmacılar”, اهل ميزان “Mantıkçılar”, اهل بيان “Beyân âlimleri” veya علماء الأصول “Usûl bilginleri” gibi genel ifadelerle, bazen de özel isimlere atıfta bulunarak, örneğin التفتراني “et-Teftâzânî”²⁰³, أبي حنيفة “Ebî Hânîfe”²⁰⁴ veya ابن حاجب “İbni Hâcib”²⁰⁵ gibi kişilerin özel adlarını zikretmek suretiyle gerçekleştirmiştir. Bu şekilde, ele alınan meselelerde farklı düşünce akımlarına veya belirli düşünürlerin görüşlerine vurgu yaparak daha kapsamlı bir analiz sunmuştur.

Şârih Muşannifek, farklı bakış açılarını detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra kendi tercihini ifade ederken, bu durumu çeşitli ifadelerle açıklamıştır.

²⁰¹ Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 13.

²⁰² Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 14.

²⁰³ Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 62.

²⁰⁴ Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 40.

²⁰⁵ Muşannifek, Şerhu'l- 'Alâka, 63.

Örneğin, "وهذا هو المذهب المختار" "Bu tercih edilen görüştür."²⁰⁶ diyor ve tercihini net bir biçimde belirtiyor. Ayrıca "والمختار من القولين..." "Bu ikisinden uygun olanıdır."²⁰⁷ ya da "أقول ... والحق ..." "En münasip olanını söylüyorum."²⁰⁸ gibi ifadeleriyle seçimini açıklayarak okuyucuya zikretmiştir.

Şerh müellifi, hocası Mahmud el-Antâkî'nin tercihini açıklarken de çeşitli ifadeler kullanmıştır. Örneğin, "لكن الأستاذ كان يختار التوجيه الآخر" "Ancak hoca, tercihini son seçenekten yana kullanıyordu."²⁰⁹ diyerek hocasının görüşünü kaydetmiştir. Ayrıca, "وعبارة المصنف تَعَمَّدهُ اللهُ بِغُفْرَانِهِ هُنَا أَوْضَحَ مِنْ عِبَارَةِ الْقَوْمِ." "Müellifin ifadesi, -Allah bağışlamasıyla onu kuşatsın- bilginlerin ifadesinden daha açık bir anlam taşımaktadır."²¹⁰ ifadesiyle özgün bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca "ثمَّ اختلّفوا..." "Sonrasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı... Burada, müellifin (Allah onun sırrını kutsasın) ifadesi, başlangıçta açık ve net bir şekilde sunulmuştur."²¹¹ diyerek müellifin ifadesinin açık ve net olduğuna vurgu yapmıştır. Bu şekilde, özgün bir anlatım kullanarak konuyu zenginleştirmiştir.

Eserin içeriği incelendiğinde, şerh müellifi, okuyucuya daha kapsamlı bir perspektif sunmak amacıyla fikirleri detaylı bir şekilde karşılaştırma ve mukayese etme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin:

"قَالَ الشَّيْخُ عَبْدُ الْقَاهِرِ... وَأُنْكَرَهُ الرَّازِي وَتَبِعَهُ يُوسُفُ السَّكَّاكِيُّ وَالْحَطِيبُ الدِّمَشْقِيُّ. وَتَحْقِيقُ هَذَا الْمَقَامِ عَلَى وَجْهِ يَنْكَشِفُ الرَّامِ. وَالْأَدِلَّةُ مِنَ الطَّرَفَيْنِ..."

"Şeyh 'Abdülkâhir dedi ki... Bu duruma er-Razî itiraz etmiştir. Yusuf es-Sekkâkî ile el-Ḥatib ed-Dımaşkî ise er-Razî'nin görüşünü benimsemişlerdir. Bu durumun açıklanması, tarafların maksatlarını ortaya koymaktadır. Deliller, her iki

²⁰⁶ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 79.

²⁰⁷ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 97.

²⁰⁸ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 86.

²⁰⁹ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 20.

²¹⁰ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 113.

²¹¹ Muşannifek, Şerhu'l-'Alâka, 22.

...²¹² *tarafıta bulunmaktadır...*

"وَدَّهَبَ بَعْضُ الْمُتَأَخِّرِينَ إِلَى أَنَّهُ... وَأَمَّا عَلَى رَأْيِ الْأَكْثَرِينَ... وَالْمُخْتَارُ مِنَ الْقَوْلَيْنِ."

"Bazı sonraki âlimler, bunun... Çoğunluğun görüşüne göre ise... İki görüşten seçilmesi en uygun olan..."²¹³

"...وَقِسْ، "Ve diğer türetilmişleri onunla karşılaştı", "وَقِسْ عَلَيْهِ سَائِرَ الْمُشْتَقَّاتِ..."²¹⁴
"Ve diğer harfleri ve örnekleri de onunla karşılaştı"²¹⁴
"Öyleyse buna göre kıyas et."²¹⁵ "وَعَلَى هَذَا فَوَيْسْ."

Şârih Muşannifek, benimsemediği ve iştirak etmediği bir görüşü sunacağı zaman "زعم" (iddia etmek), "الظن" (şüphe etmek), "اعترض على" (itiraz etmek) gibi ifadeler kullanmıştır. Örneğin:

"...وَأَعْتَرَضَ عَلَيْهِمْ شَارِحُ الْفَرِيدِيَّةِ..."²¹⁶
"اعلم أنه لما كان المفرد في هذا الظن يخالف المفرد،"²¹⁶
"Bil ki, bu düşünceye göre müfred olan, diğerlerinde çeşitli yollarla müfred olanı takip etmez..."²¹⁷
"وَزَعَمَ مَنْ قَسَمَ الْمَجَازَ إِلَى الْمُتَضَمِّنِ لِلْفَائِدَةِ وَالْحَالِي عَنْهَا"²¹⁷
"...Mecazı, işe yarayan ve ondan yoksun olan şekilde bölümlendiren kişi iddia etti."²¹⁸

Şerh müellifi, özellikle öne çıkarmayı arzuladığı ve önemli gördüğü meselelere dikkat çekmek amacıyla, okuyucunun farkındalığını artırmak için şu ifadeleri tercih etmiştir:

"...فَأَحْفَظْ، فَإِنَّهُ يَنْفَعُكَ فِي إِفَادَةِ الْمَرَامِ." "Düşün..."²¹⁹ "تأمل..."
"...فَحَقُّ حِفْظِهِ لِلْمُتَعَلِّمِينَ"²²⁰ "Öyleyse hafızaya al, çünkü bu, hedefleri gerçekleştirmende sana fayda sağlar."

²¹² Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 124.

²¹³ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 97.

²¹⁴ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 114.

²¹⁵ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 60.

²¹⁶ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 29.

²¹⁷ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 83.

²¹⁸ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 131.

²¹⁹ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 10.

²²⁰ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 15.

“...Bunu ezberlemek, öğrenciler için gerekliliktir.”, "تأمل تُدركُ" “Tefekkür et, anlarsın...”²²¹, "فأفهم" “...Dolayısıyla anla.”²²² Bu ifadeler, şerh müellifinin belirli konulara özel bir vurgu yaparak okuyucunun konuları daha derinlemesine anlamasını ve değerlendirmesini sağlamayı amaçladığını göstermektedir.

Şerh müellifi, bir konuya daha sonraki aşamalarda daha ayrıntılı bir yaklaşım sunmak amacıyla "سننقل", "سنذكر" veya "سَيأتي" gibi ifadeleri kullanmayı tercih etmiştir. Örneğin:

"Eserin nihayetinde, kinayeden hemen önce, hakkında daha fazla açıklama sunacağız."²²³ "سننقل في هذا الكلام لبعض المحققين إن شاء الله", "كَمَا سَيَأْتِي فِي آخِرِ الرِّسَالَةِ فُبَيِّنُ الكِنَايَةَ" "Bu konuda, Allah'ın izniyle, bazı araştırmacıların görüşlerini aktaracağız."²²⁴ "وَسَنَذَكُرُ فِيهِ كُلَّهَا إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى", "Ve bu konuda, Allah'ın izniyle, tüm detaylarıyla bilgi vereceğiz."²²⁵ "فَسَيُظْهِرُ مِنَ التَّفَاسِيرِ الْآتِيَةِ فِي بَيَانِ عِلَاقَاتِهِ", "Alâkalarının beyanı hakkında, aşağıdaki belirtilen açıklamalardan anlaşılacaktır."²²⁶ Bu ifadeler, şerh müellifinin ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgi vereceği konulara önceden dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. Okuyucuya ileriki aşamalarda daha fazla bilgi beklediğini ve bu konulara özel bir vurgu yapmak istediğini göstermektedir.

Eserde, şerh müellifi, daha önce detaylı bir şekilde ele aldığı konulara atıfta bulunurken tekrar edici bir üsluptan kaçınmayı tercih etmektedir. Bu noktada "سبق" ve "مر" gibi ifadelerle, okuyucuyu daha önceki bölümlerde açıklanan konulara yönlendirmektedir. Örneğin:

"وقد" ve "وَقَدْ" “Daha önce belirtildiği üzere bildiğin gibi...”²²⁷ "كَمَا عَرَفْتَ فِيمَا سَبَقَ" “...Onların açıklaması geçmişti.”²²⁸ gibi ifadelerle, okuyucuya daha önce açıklanan bilgileri hatırlatma ve bu bilgileri yeni bağlamlar içinde değerlendirme

²²¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 52.

²²² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 52-56.

²²³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 36.

²²⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 32.

²²⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 46.

²²⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 34.

²²⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 31.

²²⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 130.

fırsatı tanımaktadır.

Şârih Muşannifek, bir mevzuyu izah ettikten sonra, sorular aracılığıyla okuyucuyu düşünmeye yönlendirmek ve okuyucunun konuyu daha iyi anlamasını sağlamak amacıyla, sanki okuyucunun kendi iç dünyasında sorular sormuşçasına yaklaşım sergilemiş ve bu sorulara muhatap olarak sonrasında bu soruları cevaplamıştır:

"إِنْ قُلْتَ ... قُلْنَا..." "Eğer sen şöyle söylersen... Biz de böyle deriz..."²²⁹

"فَإِنْ قُلْتَ... قُلْنَا..." "Şâyet sen şöyle diyorsan... Biz de böyle ifade ederiz..."²³⁰

"فَإِذَا عَرَفْتَ الْأَقْوَالَ الثَّلَاثَةَ فَاسْتَمِعْ مَا قُلْنَا." "Üç farklı görüşü anladıktan sonra, o zaman söylediklerimize kulak verip dinleyin."²³¹

"اعْلَمْ" başlığı altında, şârih Muşannifek beyân ilmi ile ilgili meseleleri detaylı bir şekilde işlemiş, çeşitli görüşlere temas etmiş ve özellikle önem arz eden hususlarda detaylı açıklamalarda bulunmuştur.²³²

Şârih Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka* isimli eserinde metni daha özlü hale getirme, okuyucunun dikkatini zihinde tutma ve yazının akışını hızlandırma amacına matuf olarak bazı kelimeleri kısaltmak suretiyle zikretmiştir. Örneğin, "الْمُصَيِّفُ" kelimesini²³³ "المص" olarak kısaltmıştır. Aynı şekilde "إِلَى آخِرِهِ" ifadesini de²³⁴ "الخ" olarak kısaltmıştır.

Şârih Muşannifek, metin müellifi olan hocası Mahmud el-Antâkî'den bahsettiği zaman, genel olarak duâ cümlelerini ilave etmiştir. Bu, saygı ve minnet ile birlikte, hocasına yönelik içten dileklerini ve dualarını ifade ettiği özel ifadelerdir. Örnekler:

²²⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 31.

²³⁰ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 51-128.

²³¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 120.

²³² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 13-32-62-69-83-113-129.

²³³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 9.

²³⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 128.

"...سِرُّهُ... " "Müellifi -sırrı kutsal olsun- dinledim..."²³⁵

"أَنَالَ اللَّهُ تَعَالَى مُرَادَهُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ." "Cenâb-ı Hak, onu dünyada ve ahirette dileğine kavuştursun."²³⁶

"يَسِّرَ اللَّهُ نُسْكُهُ وَقَبِلْ حَجَّتَهُ وَعُمْرَتَهُ." "Rabbim, onun ibadetlerini kolaylaştır, haccını ve umresini kabul etsin."²³⁷

"تَعَمَّدَهُ اللَّهُ بِغُفْرَانِهِ." "Allah onu affetsin ve rahmetiyle kuşatsın."²³⁸

"فَلِلَّهِ دَرُّ الْمُصَنِّفِ قُدْسٌ سِرُّهُ." "Öyleyse müellif, -Allah sırrını takdis etsin- ne kadar haklıdır."²³⁹ Bu duâlar, şerh müellifinin hocası Mahmud el-Antâkî'ye olan derin saygısını ve minnettarlığını dile getirirken, metni duygusal ve kişisel bir boyutla zenginleştirmektedir.

3.3.2. Eserin İstişâd Sistemi

İstişâd terimi, "Bir ifadenin dilbilgisi, anlam ve kullanım doğruluğunu ispat etmek amacıyla kesin doğruluğa sahip nazım ve nesirlerden alınmış örnekler sunma ameliyesi." anlamına gelmektedir. Bu delillendirme işlemine "Şâhid" denilmektedir ve bu örnekler, lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde kullanılmaktadır. İstişâd için kullanılan diğer terimler arasında ihticâc ve istidlâl da bulunmaktadır.²⁴⁰ Ancak, Arap dünyasından gelen her kelime veya ifade, istişâdın uygulanabilirlik alanına dâhil edilmemiştir. İstişâd kapsamına dâhil edilecek deliller için belirli şartlar tespit edilmiş ve bu şartlara uygun olarak istişâd usûlü uygulanmıştır. Bu bağlamda, istişâd için kullanılan şahitler; Kur'an-ı kerim, (bazı tartışmalara rağmen) hadis-i şerif metinleri ve kadim Arap şiiri ve nesiri olarak kabul edilmiştir.²⁴¹ Şârih Muşannifek, şerhini yazarken her konuda oldukça geniş bir istişâd aracına

²³⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 8.

²³⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 64.

²³⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 65.

²³⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 113.

²³⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 60.

²⁴⁰ İsmail Durmuş, "İstişâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

²⁴¹ 'Abdulkâdir b. 'Omar el-Bağdâdî 'Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997), 1/5-9.

başvurmuştur. Eserinde, istişhâd türleri arasında âyetler, hadisler, şiirler ve atasözleri bulunmaktadır. Ayrıca, konunun vuzuha kavuşabilmesi adına sık sık örnekler de sunmaktadır.

3.3.2.1. Kur'ân-Kerim'den Yapılan İstişhâdlar

Şârih Muşannifek, âyet-i kerîmelere dayalı istişhâdlarda bulunurken, ilgili âyetlerin sûre ve numaralarını belirtmeyerek genellikle şu ifadeleri kullanmıştır:

"...قَالَ تَعَالَى جَكَابَةَ عَنْهُمْ" "Yüce Allah, onlar hakkında bir hikâyeye anlatarak şöyle buyurdu..." "ثُمَّ رَدَّهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِقَوْلِهِ" "Sonrasında Yüce Allah, onlara şu kelamıyla karşılık verdi..." , "...أَمَّا كَقَوْلِهِ تَعَالَى... أَوْ مِنْ قَبِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى..." "...ya da Yüce Allah'ın buyurduğu gibi..." , "...veya benzer bir ifadeyle Allah'ın şu sözünden..." , "...وَعَلَيْهِ قَوْلُهُ..." "Ve Yüce Allah'ın şu ifadesi..." , "...وَقَوْلُهُ تَعَالَى..." "Ve Yüce Allah'ın şu ifadesi..." , "...وَتَمَامُ الْآيَةِ..." "Ayetin tamamı..." , "...وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى..." "Ve bu konuda Yüce Allah'ın şu ifadesi..." Bu tercih edilen ifadeler, âyetlere atıfta bulunurken genel bir açıklama yaparak metni daha geniş kapsamlı ve anlaşılır kılmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Şârih Muşannifek'in âyet-i kerîmelerle istişhâd yaparken tercih ettiği yöntem, genel olarak âyetlerin konuyla alakalı bölümlerini belirtmek ve âyetin tamamını kaydetmemek şeklindedir. Bu tercih, konunun daha net ve dağınık olmamasını sağlamakla birlikte, öğrencilerin istişhâd edilen konuları daha kolay anlamalarını sağlama amaçlarına matuf nedenlerle yapılmış olabilir. Örneğin; istiâre-i muşarraha, istiâre-i mekniyye ve istiâre-i taḥyîliyye gibi üç farklı edebî sanatın aynı cümle içinde bulunduğu bir örnek olarak, uzunca bir âyette yer alan Nahl sûresi, 16/112. âyetinde, konuyla ilgisi olan ﴿فَأَذَقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ﴾ "Allah onlara (nimetlerine karşı nankörlük edenleri) genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı." kısmını istişhâd olarak sunmuştur.²⁴² Bazen de bir iki kelimedden ibaret olarak verilen âyetlerin mefhumu anlaşılması için âyetin kaydedilmeyen bölümlerini eklemiştir. Örneğin; Âl-i İmrân Sûresi, 107. âyetinden bir parça olarak verilen ﴿وَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ﴾ "Allah'ın

²⁴² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 80.

rahmeti içindedirler” misaline, âyetin evveli olan ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ أَبْيَضَتْ وُجُوهُهُمْ﴾ “*Yüzleri ağaranlara gelince, onlar...*” kısmını da kaydetmiş ve âyetin anlam bütünlüğünü de sağlamıştır.²⁴³

3.3.2.2. Hadislerden Yapılan İstişhâdlar

Şârih Muşannifek’in hadis-i şeriflerden getirdiği istişhâdlar, âyet-i kerîmelerden getirdiği istişhâdlara nazaran daha sınırlı bir kullanım sergilemektedir. Örneğin; metin müellifinin: (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ) "Hamd olsun Allah'a" cümlesindeki hamd etmenin açıklamasında, bunu hiçbir beşerin layıkıyla yapamayacağına dair bir hadisi istişhâd olarak sunması dikkat çekmektedir. Hadiste, " لَا أَحْصِي تَنَاءً عَلَيْكَ. أَنْتَ كَمَا أَنْتَبَيْتَ " " *Senin güzel vasıflarını sayıp dile dökemedim; sen, kendini methettiğin güzelliktesin.*"²⁴⁴ ifadeleriyle insanların Allah'ı layıkıyla övgüleyemeyeceği fikrini desteklemekte ve istişhâdını bu temel üzerine inşa etmektedir. Ayrıca (عَلَى سَيِّدِ الْأَوْلِيَيْنِ وَالْآخِرِينَ) "İlk gelenlerin ve sonrakilerin efendisi" ibaresindeki "seyyid" kelimesine de delil olarak; " *Ben, kıyâmet günü Âdemoğullarının efendisiyim. Ama övünmek için söylemiyorum.*"²⁴⁵ anlamındaki hadisi istişhâd olarak sunmuştur.²⁴⁶

Şârih Muşannifek, metin müellifinin salât u selâm kısmında yer alan (وَعَلَى آلِهِ) "Ehl-i Beyti üzerine" ibaresindeki "alâ" harfî cerrinin kullanılmaması gerektiğini iddia eden Şîa fırkasının delil olarak sunduğu hadis de metin müellifi tarafından değerlendirilmiştir. Bu hadis; " *من فصل بيئي وبين آلبي بعلى لم ينل شفاعتي*"²⁴⁷ yani " *Benim ile Âl-i Muhammed'in arasını 'alâ (على) harfî ile ayıran, benim şefaattimden mahtum kalır.*" şeklinde rivayet edilmiştir. Şârih, bu rivâyetin, mevzû hadis kategorisine dâhil olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁸

²⁴³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 46.

²⁴⁴ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Muşafâ el-'A'zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004), "Duâ", 725.

²⁴⁵ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), "Fazlü'n-nebî", 5/587 (3615).

²⁴⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 10.

²⁴⁷ Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-Şan'ânî, *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi 'i's-Şagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetu Dâru'l-İslâm, 1432/2011), 8/95 (6143).

²⁴⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 10.

Şârih Muşannifek, mecâz-ı mürsellerden maşdariyyet alâkasına şu hadis ile istişhâdda bulunmuştur: "أَسْرَعُكُمْ لِحُوقًا بِي أَطْوَلُكُمْ يَدًا" yani "İçinizden bana en çabuk ve en önce kavuşacak olanınız, kolu en uzun [cömert] olanınızdır."²⁴⁹ Bu hadiste kullanılan (يد) "el" kelimesi "cömertlik" manasında kullanılmıştır. "el", cömertliğin ve eli açıklığın meydana gelme ve açığa çıkma mahalli olduğu için mecâz-ı mürsellerden maşdariyyet alâkası olmaktadır. Burada, "el" zikredilip "cömertlik" kastedilmiştir.²⁵⁰

Kinâye konusunda ise bir istişhâd örneği sunarken, "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ" "Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden esenlik bulduğu kişidir."²⁵¹ hadisine atıfta bulunmuştur. Bu hadisin ibare manasında; Hz. peygamber (s.a.v.) tarafından Müslümanların birbirlerine saygılı ve zarar vermekten kaçınan bireyler olduğu ifade edilmiştir. Ancak, bu hadis ta'riż yoluyla ifade edildiğinde ise mana; Müslümanlara zarar veren bir kişinin [olgun ve yeterli] Müslüman olarak kabul edilemeyeceği anlamına gelmektedir.²⁵²

Şârih Muşannifek, eserinde istişhâd olarak getirdiği hadislerin tamamını zikretmemiş, istişhâda konu olan ilgili bölümü almakla iktifa etmiştir. Ayrıca hadislerin kaynağını kaydetmemiştir. Ancak hadisleri zikretmeden önce peygambere Cenâb-ı Hakk'tan salat ve selam dileme ifadelerini kullanmıştır. Hadisler ile istişhâd ederken "وَلَقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" "Ve onun sözünden dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın salat ve selamı onun üzerine olsun.", "كَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ", "Peygamberin, Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun, dediği gibi."²⁵³ gibi ifadelerin akabinde hadisin ilgili kısmını zikretmiştir.

3.3.2.3. Şiirlerden Yapılan İstişhâdlar

Bütün belâgat kitaplarında olduğu gibi, bu eserde de beyân ilmi ile ilgili

²⁴⁹ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbüri el-Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Şaḥîhayn*, thk. Muşafâ 'Abdulkâdir 'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/26 (6776).

²⁵⁰ Muşannifek, *Şerḥu'l-'Alâka*, 39.

²⁵¹ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâşır (Beyrut: Dâru Ṭavki'n-Necât, 1422), "İmân", 10.

²⁵² Muşannifek, *Şerḥu'l-'Alâka*, 130.

²⁵³ Muşannifek, *Şerḥu'l-'Alâka*, 10-39.

olarak şiir ile istiṣhâd, Kur'an-ı Kerim'den sonra önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in, önceki âlimlerin izlediği yolu takip ettiğini gösteren bu durum, şârihin istiṣhâd için başvurduğu kaynaklar arasında şiirin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Şârih Muşannifek, teşbih konusunu ele alırken şiirden örnekler vermiştir. Teşbih-i mürekkeb bi-mürekkeb konusuna Beşşâr b. Bürd'ün şu şiirini örnek olarak zikretmiştir: [Tavîl]

كَأَنَّ مُمْرَارَ النَّفْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْمَ يَأْفَنَا أَيُّ لُتْهُ أَوَى كَوَاكِبُهُ

“Başlarımızın üzerindeki toz fırtınası ve kılıçlarımızın oluşturduğu parıltı, yıldızların ardı ardına kaydığı bir geceyi anımsatıyor.”²⁵⁴

Bu beyitte, başlar üzerindeki toz fırtınası ve kılıçların parıltısı, yıldızların ardı ardına kaydığı bir geceyi anımsatmaktadır. Burada başlar üzerindeki toz fırtınası ile kılıçların parıltısı arasında benzerlik bir araya getirilerek, bu iki farklı ve mürekkeb olan unsurlardan alınan özellikleri, gece ve yıldızlar arasında bir benzerlik kurarak teşbih-i mürekkeb bi-mürekkeb yapılmıştır.

Şârih Muşannifek, mecâz-ı mürseller konusunu işlerken, maşdariyyet alâkasına örnek olarak İbn Haccâc'ın şu şiirini istiṣhâd getirmiştir:

قَالَ تَقَالِبْتُ كَأَهْلِي بِالْأَيْمَانِي إِذْ أَتَيْتُ إِذْ أَتَيْتُ مِرَاراً

“Tekrar tekrar uğramaktan ağırlaştım, dedim. O dedi ki, yükümü ağırlaştırdın ellerinle.”²⁵⁵

Bu beyitte; “sırt” veya “omuz” anlamında olan "كاهل", "Yük taşıyan omuz

²⁵⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 10; Beyit Beşşâr b. Bürd'e aittir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'Şu'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 2/745-747.

²⁵⁵ Beytin şîari: İbn Haccâc Hasan b. Ahmed'dir. İbrâhîm b. Muhammed el-İşâm el-İsferâyînî, *el-Eṭvalu Şerhi Talhîşi Miftâhî'l-'Ulûm*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 1/112.

veya “sırt” ile “sorumluluk” anlamlarında kullanılmıştır. Yine beyitteki; “el” kelimesinin çoğulu olan “eller” sözcüğü ile “iyilikler” manası kastedilmiştir. Zira “eller” (الأيادي), yapılan iyiliklerin meydana gelme yeridir.²⁵⁶

Sebebiyyet alâkasına ise el-mu'allakatu's-seb'a şairlerinden 'Amr b. Kulşüm'un (öl. 83/586)²⁵⁷ şiiri ile istişhâdda bulunmuştur:

أَلَا لَا يَجْهَلُ مَنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا فَجَنْهَ لَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ

“Hiçbir kimse bilgisizliğimizi bilmemeli, dolayısıyla câhillerin cehâletinden daha fazla câhil olmayalım.”²⁵⁸

Bu beyitte; birinci bilgisizlik (cehâlet), gerçek anlamda kullanılmıştır. İkinci kullanılan cehâlet ise mecâzî anlamda kullanılmıştır. Sebep olan “cehâlet” zikredilmiş, onun sonucu (müsebbep) olan “kınanma” kastedilmiştir.²⁵⁹

Şârih Muşannifek, kinâye sanatında da şiir ile istişhâdda bulunmuştur. Örneğin;

إِنَّ السَّامَاةَ وَالْمُرُوءَةَ وَالنَّادَى فِي قُبَّةِ ضُرْبَتْ عَلَى ابْنِ الْحَشْرَجِ

“Kesinlikle müsâmahakârlık, mürüvvet ve bol bağış, İbnü'l-Haşrec'in üzerine kurulmuş bir yapı gibidir.”²⁶⁰

Bu beyitte şâir, “müsâmahakârlık, mürüvvet ve hayırseverlik” gibi bazı güzel hasletleri İbnü'l-Haşrec'e isnat etmektedir. Ancak bu vasıfları açıkça ve doğrudan İbnü'l- Haşrec'e atfetmek yerine, bunları “üzerine kurulmuş bir yapıya” isnat etmiş ve

²⁵⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 39.

²⁵⁷ el-Mu'allakatu's-Seb'a ve 'Amr b. Kulşüm hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Eminoğlu, *Şekil ve Muhteva Yönünden el-Mu'allakatu's-Seb'* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 21.

²⁵⁸ Ebü Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî Ebü Zeyd el-Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâdî (Mısır: Nehdatü Mısır, tsz.), 87.

²⁵⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 42-43.

²⁶⁰ Beyit, Ziyâd el-'Acem'e aittir. Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulüm*, 407.

kinâye sanatını kullanmıştır.²⁶¹

Şâirih Muşannifek; müellif Mahmud el-Antâkînin, mecâz-ı mürekkebin istiâre olduğu gibi bazen mecâz-ı mürselin de mürekkebin olmasına istişhâd olarak sunduğu "هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ الْيَمَانِيِّ مُصْعِدٌ" mısrasını vermekle yetindiği beytin tamamını eserine kaydetmiştir. Şiir şöyledir: [Tavîl]

1. هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ الْيَمَانِيِّ مُصْعِدٌ جَنِيْبٌ وَجُنْمَانِي بِمَكَّةَ مُوْتَقٌ
2. عَجِبْتُ لِمَسْرَاهَا وَأَيُّ تَخَلَّصْتُ إِلَيَّ وَبَابُ السِّجْنِ دُونِي مُعْلَقٌ
3. أَلَمْتُ فَحَيِّتُ ثُمَّ قَامْتُ فَوَدَّعْتُ فَلَمَّا تَوَلَّيْتُ كَادَتِ النَّفْسُ تَرْهَقُ

1. *Sevdiğim, Yemen kervanıyla yola çıkmıştır, Ben ise Mekke'de bedenim zincirlenmiş durumdayım.*

2. *Onun gidişine şaşırıp kaldım, hâlbuki özgürlüğe kavuşacaktım, Zindan kapısı üzerime kapalyken.*

3. *Toparlandı, kalktı ve bana veda edip ayrıldığında, Nefesim neredeyse sona eriyordu.*²⁶²

Bu şiirde mecâz olan cümle; "هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ الْيَمَانِيِّ مُصْعِدٌ" "Sevdiğim, Yemen kervanıyla yola çıkmıştır." Bu cümlenin gerçek anlamı; "Sevdiğinin Yemen kervanıyla uzaklaşıp gitmesidir." Mecâzî anlamı ise; "Ben üzülüyorum." Bu beytin gerçek anlamda kullanılmadığına karine-i mânia [ipucu] ise; şâirin hâlidir. Çünkü şâirin amacı kervanın gitmesini bildirmek değil, sevdiğinden ayrılmasından dolayı üzüntüsünü dile getirmektir. Gerçek anlamıyla sevdiğinin Yemen kervanıyla seyahate çıkması, şâirin iç dünyasında duygusal bir yolculuğa çıkmasıyla özdeşleştirilmiştir. Sevdiğinin fiziksel uzaklaşması, şâirin tutsaklığını ve üzüntüsünü

²⁶¹ Muşannifek, *Şerhu 'l-'Alâka*, 130.

²⁶² Beytin şâiri, Câ'fer b. 'Ulbe el-Hârişî'dir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî 'l-Hamâse* (Beyrut: Daru'l-Kalem, tsz.), 1/9.

simgelerken, mecazî anlamıyla şâirin içsel hüznü ve hasretini ifade etmektedir²⁶³

Şârih Muşannifek, istiâre-i muşâyede'yi; mücerrede ve muraşşaha olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Bazı durumlarda, mücerrede ve muraşşaha istiârenin beraber kullanıldığını da zikretmiştir. Buna örnek, muallaka şâirlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî'nin (öl. 13/609)²⁶⁴ şiirini istişhâd olarak getirmiştir:

لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السَّلَاحِ مُقَدَّفٍ لَهُ لِيَدٌ أَظْفَارُهُ أَلَمْ تُقْلَمِ

“Aslanın omuzları arasında, keçeleşmiş kılları ve kesilmemiş tırnakları ile donatılmış, tehlikelere karşı hazır bir silah gibi duran.”²⁶⁵

Şârih Muşannifek, teşbih-i maqlûb'a şu şiir ile istişhâd getirmiştir:

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ غُرَّتَهُ وَجْهَهُ الْخَلِيفَةَ حِينَ يُمْتَدِّحُ

“Sabah ışıltısı, övülen halifenin yüzünü anımsatır gibi başladı.”²⁶⁶

Bu beyitte; halifenin yüzü, sabah ışıltısına benzetilmek istenmiş ancak burada mübâlağa amacıyla sabahın ışıltısı halifenin yüzüne teşbih edilmek suretiyle teşbih-i maqlûb sanatı yapılmıştır.²⁶⁷

Şârih Muşannifek, şiirle ilgili istişhâdı sunarken bazen metin müellifinin adını zikretmediği şairlerin isimlerini belirtmiş, şiirin eksik bırakılan mısralarını tamamlamış ve şiir ile ilgili gramer tahlilleri yaparak detaylı bir açıklama sunmuştur. Örneğin; metin müellifi, mecâzî mürsellerden takyîd alâkasına misal olarak beytin tek mısrası olan وَلَكِنَّ زَنْجِيَّ غَلِيظَ الْمَشَاوِرِ “Şu kadar var ki sen, siyah tenli ve kalın

²⁶³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 90-91.

²⁶⁴ Eminoğlu, *Şekil ve Muhteva Yönünden el-Mu'allakatu's-Seb'*, 17.

²⁶⁵ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/201.

²⁶⁶ Beytin şairi; Muhammed b. Vüheyb'dir. Bkz. Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *Şerhu Dîvâni'l-Mutenebbi'*, thk. Muşafâ es-Sikâ/İbrahim el-Ebyârî/'Abdu'l-Hâfiz Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/178.

²⁶⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 120.

dudaklısın.” cümlesini vermekle iktifa etmiştir. Ancak şârih Muşannifek, mezkûr mısranın gramer tahlilini yapmış; وَلَكِنَّ kelimesinin isminin şiir zaruretinden dolayı hazf edildiğini, haberinin رُنْجِي olduğunu ve غَلِيظُ الْمَشَاوِرِ izâfeti lafzıyyesinin nekre isim olan رُنْجِي kelimesinden sıfat olarak bulunduğunu açıklamıştır. Bunun yanında beytin evveli olan عَرَفْتَ قَرَابَتِي “Şayet sen, Zâbî kabilesine mensup olsaydın yakınlığımı bilirdin.” mısrasını da ilave etmiştir. Aynı zamanda şiirin, aruz sisteminde bir bahir olan tavîl bahrinden olduğunu ve bunun; مفاعيلن / فاعولن / مفاعيلن / فاعولن “feûlün, mefâilün, feûlün, mefâilün” tef’ilelerin iki kere tekrar etmesiyle oluştuğu izah etmiştir. Ayrıca şiirde geçen ضَبِي kelimesinin bir kabile ismi olduğunu zikretmiş ve şiirin Fereздаğ’a (ö. 114/732) ait olduğunu da belirtmiştir.²⁶⁸

3.3.2.4. Deyimlerden Yapılan İstişâhlar

Eserde tespit ettiğimize göre, deyimlerin kullanıldığı üç farklı yer bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, istiâre konusunda kullanılmış ve diğer ikisi kinâye bahsinde belirtilmiştir. Örneğin, "أَرَاكَ تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى" “Bir adımını ilerletiyorsun ve diğerini geride bırakıyorsun.”²⁶⁹ Bu cümle, istiâre-i temsîliyye konusuna tipik bir misaldir. Kararsız bir durumda olan kişinin kararsızlığını etkili bir biçimde ifade için söylenmiş darb-ı meseldir. Herhangi bir işte mütereddit olan kimsenin durumu, bir adım öne doğru ve bir adım geriye doğru atan kişinin haline benzetilmiştir. Türkçe’de bu deyimın karşılığı olarak "Bir adım ileri atıyor, iki adım geri gidiyor" ifadesi mevcuttur. Şârih Muşannifek, bu misalin ’ihtibâk sanatına da örnek teşkil ettiğini ayrıca zikretmiştir.²⁷⁰

Şârih Muşannifek, bu misalin sadece istiâre değil, aynı zamanda ’ihtibâk sanatına da örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki, eserde kullanılan deyimler hem dilbilgisel açıdan hem de belâgat açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu tespitler, şârihin dilin kullanımındaki derinliği ve çeşitliliği anlama ve ifade etme yeteneğine olan yetkinliğini göstermektedir.

²⁶⁸ Muşannifek, *Şerhu’l-’Alâka*, 49.

²⁶⁹ Ebû ‘Alî Nûru’d-Dîn el-Hasen b. Mes’ûd b. Muḥammed el-Yûsî el-Hasen el-Yûsî, *Zehru’l-Ekem fi’l-Emsâl ve’l-Hikem*, thk. Muḥammed Hacı - Muḥammed el-Aḥḍar (Mağrib: eş-Şirketu’l-Cedîde; Dâru’s-Şekâfe; Dâru’l-Beydâ, 1401/1981), 3-34.

²⁷⁰ Muşannifek, *Şerhu’l-’Alâka*, 86.

Kinâyenin üç aksâmından olan “sıfattan kinâye” kısmına örnek olarak şu deyim ile istişhâdda bulunulmuştur: *فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ* yani “Falancanın, kılıcının bağı uzundur.”²⁷¹ Bu deyim, kinâyenin sıfattan kinâye kısmını temsil eder. Bu ifade, gerçekte kılıcın bağının uzunluğunu değil, kişinin selvi boylu ve yiğit olma özelliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Yani, bir kişinin kılıcının bağının uzun olması, onun cesaretli, güçlü ve etkileyici biri olduğu anlamına gelir. Şârih Muşannifek, bu deyimi kullanarak kinâye sanatının sıfattan kinâye bölümünü açıklamış ve bu tür ifadelerin dilin zenginliğini artırdığını göstermiştir.²⁷²

3.4. Eserin Kaynakları

Bu bölümde, Bekir b. Ahmed Muşannifek’in *Şerhu'l- 'Alâka* adlı eserine referans teşkil eden çalışmalar konularına göre tasnif edilmiştir.

3.4.1. Sözlük ve Edebiyat Kitapları

- *eş-Şihâh*²⁷³

Müellif: Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'dir.

Eser; *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l- 'Arabîyye* ismi ile birlikte *Şihâhu'l-luğa* olarak da bilinmektedir.²⁷⁴

- *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*²⁷⁵

Müellifi: Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. 'Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (öl. 581/1185).

İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserine yazılan şerhler arasında en geniş ve kapsamlı olanıdır. Süheylî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*'yi esas

²⁷¹ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Mustakşâ fi Emsâli'l- 'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1987), 1/406.

²⁷² Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 129.

²⁷³ Fuat Sezgin, *Târihu't-türâsi'l- 'Arabî (el-luğa)*, çev. 'Arefe Mustafa vd. (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988), 1/391-392.

²⁷⁴ Fuat Sezgin, *Târihu't-türâsi'l- 'Arabî (el-luğa)*, 391-392.

²⁷⁵ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 2-3.

almakla birlikte *er-Ravzü'l-ünüf*'a aldığı bazı şiirlerin dil yanlışlarını düzeltmiş ve vezinlerini tashih etmiş, bir kısmının kaynağını ve râvilerini belirlemiş, bazen de yeni şiirler ilave ederek ender bilinen rivayetleri de kayıt altına almış ve şiirlerden iktibaslarla bulunarak eserini özgün bir forma dönüştürmüştür.²⁷⁶

- *en-Nüketü'l- 'aşriyye fî ahbâri'l-vüzerâ 'i'l-Mısrıyye*²⁷⁷

Müellifi: Ebû Muhammed Necmüddîn 'Umâre b. Ebi'l-Hasen Alî b. Zeydân el-Hakemî el-Mezhicî el-Yemenî'dir (öl. 569/1174).²⁷⁸

3.4.2. Belâgat Kitapları

- *el-Mişbâh fî Şerhi'l-Miftâh*²⁷⁹

Müellifi: es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'dir (öl. 816/1413).

es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, mezkûr eserine muayyen bir isim vermemiştir. Ancak bu şerhin mukaddimesinde, “*Uzun bir süredir Miftâhu'l- 'ulûm'un üçüncü bölümüne bir şerh yazma niyeti taşıyordum.*” diyerek eserinin Miftâhu'l- 'ulûm'un üçüncü bölümünün şerhi olacağını sarahaten zikretmiştir. Kitabın adına dair bu işareti gören bazı yazarlar, el-Cürcânî'nin bu izahından ilham alarak kendi nüshalarının başına “*Şerhu'l-Miftâh*”, “*Şerhu'l-Miftâhi'l- 'ulûm*” ve “*Şerhu'l-kısmi 's-âliş mine'l-Miftâh*” gibi isimleri eklemiştir. Ancak el-Cürcânî'nin bu eseri, “*el-Mişbâh*” adıyla tanınmıştır.²⁸⁰ Şârih Muşannifek ise “*Şerhu'l-Miftâh li'ş-Şerîf*” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

²⁷⁶ Muştâfâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlifî Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, thk. Maḥmûd 'Abdulḳâdir el-Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 5/43; Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/30-32.

²⁷⁷ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 3.

²⁷⁸ Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimeşķî (ö.1396/1976) ez-Ziriklî, *el-A 'lâm* (Beyrût: Dâru'l- 'İlm li'l-Melâyin, 2002), 5/37.

²⁷⁹ Muşannifek, *Şerhu'l- 'Alâka*, 32 (ikinci haşiye).

²⁸⁰ Eser ve müellifi hakkında geniş bilgi için bkz. Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin «el-Mişbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 112.

- *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik*²⁸¹

Müellifi: Nûreddîn b. Hamza b. Turgut Aydınî'dir (öl. 981/1574).²⁸²

XVI. asır Osmanlı âlimlerinden Hamza b. Turgut Aydınî (öl. 981/1574), Haţîb el-Şazvînî'nin belâgat ile ilgili *Telhîsü'l-miftâh* isimli eserini evvelâ *el-Mesâlik fî'l-me'ânî ve'l-beyân* ismiyle ihtisar etmiş, sonrasında ise bu muhtasar kitabı *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik* ismiyle şerh etmiştir.²⁸³

- *Telhîşü'l-Miftâh*²⁸⁴

Yalnızca *et-Telhîş* adıyla da mâruf olan eser; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin "*Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eserinin belâgatla alakalı üçüncü bölümünün hülâsasıdır.²⁸⁵

- *el-İzâh (li-muhtaşari Telhîşi'l-Miftâh)*²⁸⁶

Müellifleri: el-Haţîb Muhammed b. 'Abdirrahmân b. 'Ömer b. Ahmed el-Şazvînî'dir.²⁸⁷

- *el-Muţavvel fî'l-me'ânî ve'l-beyân*²⁸⁸

Müellifi: Sa'düddîn Mes'ûd b. Faşrüddîn 'Ömer b. Burhâniddîn 'Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir.²⁸⁹

- *er-Risâletü'l-ferîde*²⁹⁰

²⁸¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 16-22.

²⁸² Muşafa b. 'Abdillâh Hâcî Hâlife Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn* (Beyrut-Lübnan: Daru 'İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 1941), 2/2047.

²⁸³ Osmanlı dönemi Arap belâgatı âlimi Hamza b. Turgut Aydınî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bulut, "Hamza b. Turgut Aydınî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/527-528.

²⁸⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 85.

²⁸⁵ Hüseyin Arslan, *Hatip el-Kazvini'nin Telhis ve İzah Adlı Eserlerinde Sekkaki'ye İtiraz Ettiği Meseleler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 74-75.

²⁸⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 24.

²⁸⁷ el-Haţîb el-Kazvînî ve mezkûr iki eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Arslan, *Hatip el-Kazvini'nin Telhis ve İzah Adlı Eserlerinde Sekkaki'ye İtiraz Ettiği Meseleler*.

²⁸⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 61.

²⁸⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 2/429430.

²⁹⁰ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 69-79.

Müellifi: Ebû'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerķandî'dir (öl. 888/1483).

Eser; *Ferâ'idü'l-fevâ'id*, *el-Ferîde*, *er-Risâletü'l-İsti'ârât*, *er-Risâletü't-terşihîyye* ve *er-Risâletü's-Semerķandîyye* gibi isimlerle de bilinmektedir. Eser üzerine Otuz kadar şerh, bu şerhlere hâşiye yazılmıştır. 'İşâmüddîn el-İsferâyînî (öl. 945/1538) ile Ahmed b. 'Abdüfettâh el-Mollâvî'nin eserleri en çok rağbet gören şerhlerdendir. Ayrıca risâle ihtisar edilmiş ve nazma çekilmiştir.²⁹¹

- ***Şerhu'l-Ferîde***²⁹²

Müellifi: Ebû İshâk 'İşâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî'dir (öl. 945/1538).

'İşâmüddîn el-İsferâyînî'nin yazdığı bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b. İsmâil Sadreddin ve Osmanlı âlimi Ahmed Halil Fevzi Efendi'nin (1805-1884) hâşiyeleri bulunmaktadır.²⁹³

- ***Miftâhu'l-'ulûm***²⁹⁴

Müellifi: Sirâcüddîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî'dir.²⁹⁵

- ***İmtihân Risâlesi***²⁹⁶

Şârih Muşannifek, dipnottaki mezkûr sayfalarda bu eserin adını zikretmiş hatta üç numaralı hâşiyede; *İmtihân* isimli kitabı, metnin musannifi olan üstâzından ders olarak okuduğundan bahsetmiştir. Lakin *İmtihân* isimli eserin müellifini kitabında açıkça zikretmemiştir. Araştırmamıza rağmen *İmtihân* isimli eserin müellifi tespit edilememiştir.

²⁹¹ Müellif ve risâlesi hakkında bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Semerkandî, Ebû'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/472-473.

²⁹² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 79-110.

²⁹³ İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İşâmüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516-517.

²⁹⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 104.

²⁹⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*, 2/1762.

²⁹⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 16-17 (üçüncü hâşiye).

3.4.3. Tefsir ve Usûl-İ Fıkıh Kitapları

- *el-Keşşâf 'an hakā'iki't-tenzîl*²⁹⁷

Müellifi: Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Muhammed el-Ĥârizmî ez-Zemahşerî'dir²⁹⁸.

- *Mir'âtü'l-uşûl*²⁹⁹

Müellifi: Molla Hüsrev lakabıyla bilinen Mehmed bin Ferâmurz'dur (öl. 885/1480).³⁰⁰

Molla Hüsrev, fıkıh usulü ile ilgili evvelâ *Mirķātü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* isimli kısa bir metin telif etmiştir. Bu metnin anlaşılmasındaki güçlükler nedeniyle *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirķāti'l-vüşûl* isimli şerhi kaleme almıştır.³⁰¹

- *Tenkîhu'l-uşûl*³⁰²

Müellifi: Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî'dir (öl. 747/1346).³⁰³

Hanefî âlimi Sadrüşşerîa, Fahrülislâm el-Pezdevî'nin (öl. 482/1089) *Kenzü'l-vüşûl* adlı eserini referans alarak *Tenkîhu'l-uşûl* adlı eserini hazırlamıştır. Bu eserinde, Fahrüddîn er-Râzî'nin *el-Mahşûl*'ü ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtaşar* adlı eserlerindeki temel konuları özetlemiş ve ayrıca kendi görüşlerini sunmuştur. Kendisi, eseri *et-Tavzîh fî halli gavâmi'z-t-Tenkîh* adıyla şerh etmeden evvel, asıl metinle tutarlı bir bütün oluşturduğu için, sonradan gelen âlimler bu şerhi bağımsız bir metin olarak ele almış ve bu esere şerhler yazmışlardır. Eserin kesin telif tarihi

²⁹⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 25.

²⁹⁸ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Ĥallikân el-İrbilî İbn Ĥallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1391/1971-1415/1994), 5/168.

²⁹⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 35.

³⁰⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*, 2/1657.

³⁰¹ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, nşr. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985), 70-72.

³⁰² Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 64.

³⁰³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*, 1/496.

bilinmemekle birlikte, Sadrüşşerîa, başka bir eserinde *et-Tavzîh*'e atıfta bulunduğu için, 747/1346 civarında tamamlandığı tahmin edilmektedir. *Tenkîhu'l-uşûl* ve bu eserin şerhi, kısa sürede ilim çevrelerinin dikkatini çekmiştir ve dönemin önde gelen âlimleri bu eser üzerinde çalışmışlardır.³⁰⁴

- ***et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh***³⁰⁵

Müellifi: Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahrüddîn 'Ömer b. Burhâniddîn 'Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir.³⁰⁶

Eser; Sadrüşşerîa tarafından kaleme alınan *Tenkîhu'l-uşûl* isimli metin ve bu metin üzerine yazdığı *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı şerhin bir hâşiyesidir.³⁰⁷

3.4.4. Hadis Kitapları

- ***el-Câmi'u's-şahîh***³⁰⁸

Müellifi: Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fi el-Buhârî'dir (öl. Ramazan 256/Ağustos 870).³⁰⁹

İmam Buhârî tarafından derlenen ve "*Şahîh-i Buhârî*" olarak şöhret bulan bu eser, İslam dünyasında büyük bir saygı ve ilgi gören kapsamlı bir hadis koleksiyonudur. İmam Buhârî, bu eserin yaklaşık 600.000 hadis arasından seçilerek altı yıllık bir gayretin ürünü olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.³¹⁰

³⁰⁴ Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-Uşûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/454-455.

³⁰⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 63 (ikinci hâşiye).

³⁰⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi'l-Funûn*, 1/496.

³⁰⁷ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, 2/170-171.

³⁰⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 130.

³⁰⁹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, çev. Abdülhalîm en-Neccâr vd. (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1974), 3/163-164.

³¹⁰ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/371.

- *el-Câmi 'u's-şahîh*³¹¹

Müellifi: Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sehl et-Tirmizî (öl. Receb 279/Ocak 892).³¹²

- *el-Muvattâ*³¹³

Müellifi: Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. 'Amr b. el-Hâriş el-Yemenî'dir (öl. 179/795).³¹⁴

- *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*³¹⁵

Müellifi: "İbnü'l-Beyyi'" künyesiyle mâruf ve "Hâkim" lakabıyla tanınan Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Na'im Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (öl. 405/1014).³¹⁶

- *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi 'i's-Şagîr*³¹⁷

Müellifi: Ebû İbrâhîm 'İzzüddîn Muhammed b. el-'Îmâm el-Mütevekkil-'Alellâh İsmâil eş-San'ânî'dir (öl. 1182/1768).

Eser; İmam Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Câmi 'u's-şagîr* adlı muhataras hadis eserinin dört ciltlik şerhidir.³¹⁸

3.4.5. Akâid ve Duâ Kitapları

- *eş-Şahîfetü'l-kâmiletü's-Seccâdiyye*³¹⁹

³¹¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 10.

³¹² Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 3/189.

³¹³ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 4.

³¹⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-İlmiyye, 1427/2006), 7/150.

³¹⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 39.

³¹⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/227.

³¹⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 39.

³¹⁸ Mustafa Baktır, "Emîr es-San'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/144-145.

³¹⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 3.

Müellifi: Zeynelâbidîn lakabıyla meşhur olan Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib'dir (öl. 94/712).

Eser; *eş-Şahîfetü'l-kâmiletü's-Seccâdiyye* olarak da anılmaktadır. Zeynelâbidîn, eserinin içeriğinde bazı itikadî konuları ele almakla beraber çeşitli ibadetleri icrâ ederken yapılacak duaları da kaydetmektedir.³²⁰

- *el-Fıkhü'l-ekber*³²¹

Müellifi: Ebû Hanîfe Nu'mân b. Şâbit b. Zûtâ'dır (öl. 150/767).

Eser; Ebû Hanîfe'nin Ehl-i sünnet'in temel inanç ve kelâmî meselelerine karşı olan Hâricî, Şîa, Kaderiyye ve Mürcie vb. fırkalara verdiği yanıtlar ile Ehl-i sünnet'in esaslarından kısa ve öz bir şekilde bahsetmektedir. Bu eser, pek çok âlim tarafından şerh edilmiştir.³²²

3.5. Eserin Emsâli Arasındaki Yeri

Mahmud el-'Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eserine birinci bölümde belirtildiği gibi birçok şerh yapılmıştır. Bunlardan birisi İbn Karatepeli künyesiyle mâruf olan Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni'nin (öl. 1191/1777) *Şerhu'l-İsti'âre li'l-'Antâkî*'si, diğeri ise Sirozî Hafız Seyyid Efendi (öl. 1269/1852) tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-'Alâka li Hâfız Seyyid* adlı kitaplardır. Bu başlıkta henüz basılmamış olan Hafız Seyyid Efendi'nin şerhinin yerine Muzaffer Özli tarafından doktora çalışması olarak tahkik edilen³²³ İbn Karatepeli'nin *Şerhu'l-İsti'âre*'si ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Bu iki eser arasındaki karşılaştırmada öne çıkan özellikler şunlardır:

1. Her iki şerhte, kavramların hem lügavî anlamları hem de özel terim

³²⁰ Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/365-366.

³²¹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 40.

³²² Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 3/235-238.

³²³ Geniş bilgi ve karşılaştırma için bkz. Özli, *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhu Risâleti'l-İsti'âre İsimli Eseri*, 1-132.

anlamaları detaylı bir şekilde ele alınmış ve açıklanmıştır.³²⁴ Bu durum, okuyucuların eserin içeriğini daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır.

2. Her iki şerh de akla gelmesi muhtemel itirazlara karşı, "إِنْ قِيلَ...فُلْنَا" yani "Eğer şöyle denilirse... Şu şekilde cevap veririz." gibi soru cevap yöntemi kullanılarak konular ele alınmıştır.³²⁵

3. Her iki eserde, dilbilgisi kurallarını tahlil etme bakımından zaman zaman bazı farklar görülmekle birlikte, zamirlerin mercî', m'atûfu 'aleyh ve zil hâller tespit edilmiştir.³²⁶

4. Her iki şerhte, bilimsel bir temele dayandığını göstermesi açısından belâgat ilminin temel kaynaklarına müracaat edilmiş ve bu eserlerden yer yer alıntılar yapılmıştır.³²⁷

5. İbn Karatepli'nin şerhi, Muşannifek'in şerhine kıyasla, âyetlerden ve hadislerden daha fazla istişhâdı içererek İslamî kaynaklara daha geniş bir yer ayırmıştır.

6. Her iki şerh müellifi, Mahmud el-Antâkî'nin eserindeki konu düzenini sistemli bir şekilde takip etmiş ve memzûc şerh yöntemini uygulamıştır. Şârihler, eserin orijinal konu tertibini muhafaza ederek analitik bir yaklaşım sergilemişlerdir.

7. Her iki şârih, eserlerinde istişhâd ettikleri şiirlerin şâirleri hakkında herhangi bir ayrıntı sunmamışlardır. Bununla birlikte, genellikle şiirlerin, istişhâd ile ilgili olan bölümlerini zikretmişlerdir.

8. Bekir b. Ahmed Muşannifek'in şerhi, İbn Karatepli'nin şerhine kıyasla daha derinlemesine ve önemli konulara temas ederek, bu meseleleri ayrıntılı bir

³²⁴ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 15-17; Özli, *Karatepli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti'l-İstiâre İsimli Eseri*, 16-17.

³²⁵ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 31; Özli, *Karatepli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti'l-İstiâre İsimli Eseri*, 13.

³²⁶ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 18-19; Özli, *Karatepli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti'l-İstiâre İsimli Eseri*, 27-28.

³²⁷ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 115; Özli, *Karatepli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti'l-İstiâre İsimli Eseri*, 111.

şekilde açıklamıştır.³²⁸

9. Bekir b. Ahmed Muşannifek, eserin muğlak konularını açıklarken, hem kendi ilmî birikimini hem de metin müellifi olan hocası Mahmud el-Antâkî'den bizzat duyduğu ve öğrendiği bilgileri detaylı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır.³²⁹ Öte yandan, diğer şerhte ise konuların izahında genel bir anlatım yöntemi benimsenmiştir.

³²⁸ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 39-40; Özli, *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti'l-İstiâre İsimli Eseri*, 44.

³²⁹ Muşannifek, *Şerhu'l-'Alâka*, 8, 112, ,17 (üçüncü haşiye).

SONUÇ

Mahmud el-Antâkî'nin yazmış olduğu *el-'Alâka* adlı eseri beyân ilmine dair kaleme alınmış metinlerden birisi olup, hem içeriği hem de sunum tarzı itibayla özgün bir konuma sahiptir. Bu eser, telif edildiği andan itibaren Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve eğitim programlarında önemli bir yer teşkil etmiştir. Günümüzde özellikle geleneksel Arapça eğitimi veren kurumlarda ve belâgat eğitimi alanında beyân ilmine dair bir giriş kitabı olarak hala okutulmaktadır. Bunun yanı sıra üzerine tercüme, şerh ve haşiye çalışmaları yapılmış temel bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Bekir b. Ahmed Muşannifek'in hayatıyla ilgili kaynaklarda detaylı ve doyurucu bir bilgi tespit edilememiştir. Fakat müellifin yaşadığı dönem kesin olarak belirlenmiş ve bu dönem, siyasi ve ilmî açılardan incelenmiştir. Muşannifek'in 1149/1736 tarihinde telif etmiş olduğu *Şerhu'l-'Alâka* adlı eser, öne çıkan bir nitelik taşımaktadır; zira bu eser, Mahmud el-Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı metnine yazılan ilk şerh örneğidir. Aynı zamanda, eserin yazarı Bekir b. Ahmed Muşannifek, Mahmud el-Antâkî'nin öğrencisi olup bu şerhi, hocasının öğretilerinden de etkilenecek kaleme almıştır. Bekir b. Ahmed Muşannifek, yaşadığı dönemin ilmî geleneğine sadık kalarak, Mahmud el-Antâkî'nin eserini şerh etme geleneğini devam ettirmiş ve bu vesileyle ilmî bir mirasın aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda *Şerhu'l-'Alâka* adlı eserin Bekir b. Ahmed Muşannifek'e aidiyeti konusunda, isim benzerliğinden dolayı olan yanlışlıkları düzeltmek hedeflenmiştir.

Belâgat âlimleri genellikle belâgat ilmini; meânî, beyân ve bedî' diye üç ana kısma ayırmışlardır. Ancak Bekir b. Ahmed Muşannifek'in eserinde, belâgatın temel kavramlarını oluşturan hakikat, mecâz ve kinâye konuları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Daha sonra ise beyân ilminin içerdiği teşbîh, mecâz ve istiâre gibi konular tafsil edilmiştir. Muşannifek, beyân ilminin meselelerini ele alırken, genel kabulün dışına çıkmadığı ve bu alanda kendisinden önce gelenlerin metodolojisini izlediği görülmektedir.

Bekir b. Ahmed Muşannifek, incelediğimiz çalışma kapsamında istiâre

sanatını izah ederken, bu alandaki önceki belâgat âlimlerinin genel kabul gören görüşlerini benimsemiştir. Örneğin; İstiâre sanatını ele alırken onu, önceki ulemâ gibi istiâre-i muşarraha, istiâre-i mekniyye, istiâre-i taḥyîliyye ve istiâre-i taḥkîkiyye olmak üzere bölümlere ayırmıştır. Özellikle, Arap edebiyatında istiâre-i mekniyye'nin diğere bir adı olan istiâre bi'l-kinâye terimini tercih etmiş ve eserinde genellikle bu terminolojiyi kullanmıştır.

Muşannifek, "*Şerḥu'l-'Alâka*" adlı eserinde, hem hocasından kendisine aktarılan bilgileri kullanmış ve hem de ilmî müktesebâtını etkili bir şekilde işlemiştir. Bu şerh, orijinal metni anlamak isteyenler için önemli bir kaynak olmanın yanı sıra belâgat ilmi alanına da katkı sunmaktadır. Bu çalışma, döneminde yetkin bir belâgat âlimi olmakla birlikte başka bir eseri bulunmayan Mahmud el-Antâkî'nin mirasını yaşatmış, hem de sonraki nesillere öğrencisi tarafından memzûc şerh geleneğine uygun zengin bir kaynak sunmuştur.

Muşannifek'in "*Şerḥu'l-'Alâka*" adlı eserinin, Mahmud el-Antâkî'nin "*el-'Alâka*" metni üzerine yazılan diğere şerhlerle karşılaştırılması sonucunda, bu şerhin akademik açıdan daha derin ve dil bakımından daha etkili bir üsluba sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şerḥu'l-'Alâka üzerine daha önce akademik düzeyde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, beyân ilmi alanındaki araştırmacılara katkı sağlayacağı ve Mahmud el-Antâkî'nin eserinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Bekir b. Ahmed Muşannifek'in eserlerinden biri olan "*Kaşîdetü'l-bürde*" üzerine çalışma yapılması ve bu eserin ilim dünyasına kazandırılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Cemil. “İcâzet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aktepe, M. Münir. “Ahmed III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/34-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akyüz, Yahya. *Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 8. Basım, 2001.
- Ali el-Cârim - Mustafa Emîn. *el-Belâgatü’l-Vâziha*. Mektebetü’l ilmi’l hadis, 1. Basım, 2005.
- Arslan, Hüseyin. *Hatip el-Kazvini’nin Telhis ve İzah Adlı Eserlerinde Sekkaki’ye İtiraz Ettiği Meseleler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- A’zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü’l-‘ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âşârü’l-muşannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru-İhyâi-Türâsi’l-Arabî, 1951.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. “İzâhu’l-Meknûn Fi’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn. Keşfü’z-Zunûn”. Beyrut-Lübnan: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, ts.
- Baktır, Mustafa. “Emîr es-San‘ânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Balta, Evangelia. “Serez”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bayrak (Ferlibaş), Meral. “Halep’te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 01/22 (01 Ocak 2010), 27-84. <https://doi.org/10.24058/tki.264>
- Benli, Mehmet Sami. “İbn Tabâtabâ, Ebü’l-Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *el-Câmi’u’s-şâhih*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı’n-Necât, 1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî’*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2021.

- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Bulut, Ali. “Hamza b. Turgut Aydınî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/527-528. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdusselâm Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 7. Basım, 1418.
- Carl Brockelmann. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. çev. Abdülhalîm en-Neccâr vd. 6 Cilt. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 3. Basım, 1974.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Aḥmed 'Abdulğafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin «el-Misbâh fi Şerh el-Miftâh» Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Çoşkun, Ahmet. “Kur'an'ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi”. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 36. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2002.
- Demirsoy, Soner. *Şark'ın Büyük Âlimleri Eserleriyle Yaşayan Ulemâ*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 1. Basım, 2021.
- Durmuş, İsmail. “Âmidî, Hasan b. Bişr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İsmail. “İbnü'l-Mu'tez”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/143-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “İstişâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Meânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/204-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. “Semerkandî, Ebü'l-Kâsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Ḥasen b. 'Abdullâh. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn, El-*

Kitâbe Ve's-Şi'r. thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebû'l-Fağl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetül-Unşuriyye, 1419.

Ebû Zeyd el-Ğureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Ĥattâb el-Ğureşî. *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab.* thk. 'Alî Muhammed el-Bicâdî. Mısır: Nehđatü Mısır, tsz.

Emecen, Feridun. "Ahmed Paşa, Şehlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/114. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Emecen, Feridun. "Mercidâbık Muharebesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/174-176. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Eminoğlu, Ali. *Şekil ve Muhteva Yönünden el-Mu'allakatu's-Seb'.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *el-Ğâmûsü'l-Muĥîṭ.* Beyrut-Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 1432.

Fuat Aydın vd. (ed.). *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans.* Mahya Yayınları, 2019.

Fuat Sezgin. *Târîĥu't-türâsi'l-'Arabî (el-luġa).* çev. 'Arefe Mustafa vd. 2 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988.

Ğüler, Ömer Said. "Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd) Üzerine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Eserler". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (Ağustos 2022), 548-592. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1128981>

Ğünel, Fuat. "Cürcânî, Ebü'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hafız Seyyid Efendi. *Şerhu'l-'Alâka.* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302.

Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbûrî el-. *el-Mustedrek âle's-Şaĥîĥayn.* thk. Muşafâ 'Abdulġâdir 'Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Ĥalîl b. Aĥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâĥîdî el-. *Kitâbu'l-'Ayn.* thk. Meĥdî el-Maĥzûmî, İbrâĥîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Ĥasen el-Yûsî, Ebû 'Alî Nûru'd-Dîn el-Ĥasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsî el-. *Zehru'l-Ekem fî'l-Emsâl ve'l-Ĥikem.* thk. Muhammed Ĥacî - Muhammed el-

- Ahđar. 3 Cilt. Mağrib: eş-Şirketu'l-Cedfide; Dâru's-Seğâfe; Dâru'l-Beydâ, 1401/1981.
- Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2020.
- İbn Hâllikân, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hâllikân el-İrbilî. *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1391/1971-1415/1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve 'Ő-Şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve 'Ő-Şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fağl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasîf*. Kahire, 2. Basım, 1972.
- İpşirli, Mehmet. "Enderun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/185-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İshakoğlu, Ömer. *Türklerin XV-XVI. Asırlarında Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaçay, Yaşam - Kocaoğlu, Fazilet Pınar. "Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları". *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2019), 72-97.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Altıparmak Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/542. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kâtib Çelebi, MuŐtafa b. 'Abdillâh Hâcî Halife. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru 'İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 1941.
- Kâtib Çelebi, MuŐtafa b. 'Abdullâh Hâcî Halife. *Sullemu'l-VuŐûl ilâ Tabakâti'l-FuŐûl*. thk. Mađmûd 'Abdułkâdir el-Arnâvût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.

- Kaya, Mahmut. “Kasîdetü’l-Bürde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Qazvîni, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-. *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. thk. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Qazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-. *Telhîşü'l-Miftâh*. İstanbul: Şirket-i Sahâfe-i Osmâniye, 1312.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. “Mu'cemü'l-Mü'ellifin: Terâcimü Muşannifi'l-Kütübî'l-'arabiyye”. Beyrut-Lübnan: Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't Tûrâşî'l 'Arabî, ts.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Zeynelâbidîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/365-366. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kumru, Abdulsamet. *Ermekli Süleyman Sırrı Efendi ve Hülâsatü'l-Muhtâreyn Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mahmud el-Antâkî. *el-'Alâka*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1322.
- Mahmud el-Entaki. *Alaka ve Tercümesi*. çev. Nurettin Ceviz vd. Erzurum: Ekev Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Mahmud Elubeyd. *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydini'nin Şerhü Risaleti'l-İstiare tahkik ve inceleme*. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004.
- Muhammed b. Eydemir el-Musta'sımî. *ed-Durru'l-Ferîd ve Beytu'l-Kâşîd*. thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubi'l İlmiyye, 1436/2015.
- Muşannifek, Bekir b. Ahmed el-Menteşevî. *Şerhu'l-'Alâka*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302.
- Özcan, Abdülkadir. “Edirne Vak'ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Özcan, Abdülkadir. “Mahmud I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/348-352. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu’l-Usûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/454-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özli, Muzaffer. *Karatepeli Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni ve Şerhü Risâleti’l-İstiâre İsimli Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Şan’ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmail el-Kahlânî eş-. *et-Tenvîru Şerhu’l-Câmi’i’s-Şagîr*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu Dâru’l-İslâm, 1432/2011.
- Saraç, M. Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkuş, 7. Basım, 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. ‘Alî es-Sekkâkî el-Ĥarzemî el-Ĥanefî es-. *Miftâhu’l-‘Ulûm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 8. Basım, 1407/1987.
- Seyithanoğlu, Kenan (ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Suheyli, Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Aĥmed es-. *er-Ravd’ul-Unf fi Şerhi’s-Sîreti’n-Nebevîyye*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1421/2000.
- Süyûtî, Ebû’l-Faẓl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ĥudayrî es-. *Buğyetu’l-Vu’ât fi Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuĥât*. thk. Muhammed Ebû’l-Faẓl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, ts.
- Şaban, İbrahim. “19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri”. *Şarkiyat Mecmuası* 13 (2008), 119-134.
- Şanal, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 149-168.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 1. Basım, 2016.
- Şensoy, Sedat. “Rummânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558.

İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Şevkî Dayf. *el-Belâga: Teṭavvür ve Târîh*. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 9. Basım, 1987.
- Şimşirgil, Ahmet. *Kayı-VII Kutsal İttifaka Karşı*. 11 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 11. Basım, 2021.
- Ṭabbâḥ, Muhammed b. Mahmûd b. Hâşim b. es-Seyyid Ahmed el-Halebî Râğib et-. "İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ". thk. Muhammed Kemâl. Halep: Dâru'l Kalemî'l 'Arabî, 2. Basım, 1408.
- Tala, Murat. "Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâkî'nin el-'Alâka'sı Bağlamında Bir Bakış". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (31 Aralık 2019), 661-680. <https://doi.org/10.33420/marife.632707>
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'ade ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. nşr. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- Tebrizî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muḥammed eş-Şeybânî et-. *Şerḥu Dîvânî'l-Hamâse*. Beyrut: Daru'l-Ḳalem, tsz.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *el-Muṭavvel Şerḥu Telhîşî'l-Miftâḥ*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2013.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Muḥtaşarü'l-Me'ânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t. y.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muḥammed b. 'Îsâ et-. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, TTK. "Tarih Çevirme Kılavuzu". Erişim 25 Aralık 2022. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 1988.
- Yalar, Mehmet. *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Muşannifek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Ömer Faruk (ed.). *Osman Gazi'den Sultan Vahidüddin Han'a Osmanlı Târîhi*. 6 Cilt. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 3. Basım, 2012.

- Yurdağür, Metin. “Kādî Abdülcebbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. ‘Osmân ez-. *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 1427/2006.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-. *el-Keşşâf ‘an Ḥakâiki Ğavâmiği’t-Tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-. *el-Mustaḥşâ fî Emsâli’l-‘Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987.
- Zeynuddîn er-Râzî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdulḳâdir el-Ḥanefî. *Muḥtâru’s-Şihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyḥ Muhammed. Beyrut; Sayda: ed-Dâru’n-Nemûzeciyye, 1420/1999.
- Zeyyât, Ahmet Hasan ez-. *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*. Kahire: Dâru Nehḍati Mısr, 1. Basım, t.y.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımeşķî (ö.1396/1976) ez-. *el-A’lâm*. I-VIII Cilt. Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zorlu, Harun. “Son Hidâye Şerhi Sırrı Efendi’nin İzâhu’l-Hidâye İsimli Eseri”. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 139-166. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.871700>
- ‘Abdulḳâdir el-Bağdâdî, ‘Abdulḳâdir b. ‘Omar el-Bağdâdî. *Ḥizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1418/1997.
- ‘Abdülḳâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr ‘Abdülḳâhir b. ‘Abdirrahman b. Muhammed el-. *Esrâru’l-Belâğa*. thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir. Kahire; Cidde: Dâru’l-Medenî, ts.
- ‘İşâm el-İsferâyînî, İbrâhîm b. Muhammed el-. *el-Eṭvalu Şerhi Talḥîsi Miftâhi’l-‘Ulûm*. thk. ‘Abdulḥamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.
- ‘Ukberî, Ebu’l-Beḳâ’ ‘Abdullâh b. el-Ḥuseyn el-Bağdâdî el-. *Şerhu Dîvâni’l-Mutenebbî*. thk. Muşafâ es-Siḳâ/İbrahim el-Ebyârî/‘Abdu’l-Ḥafîz Şalebî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.